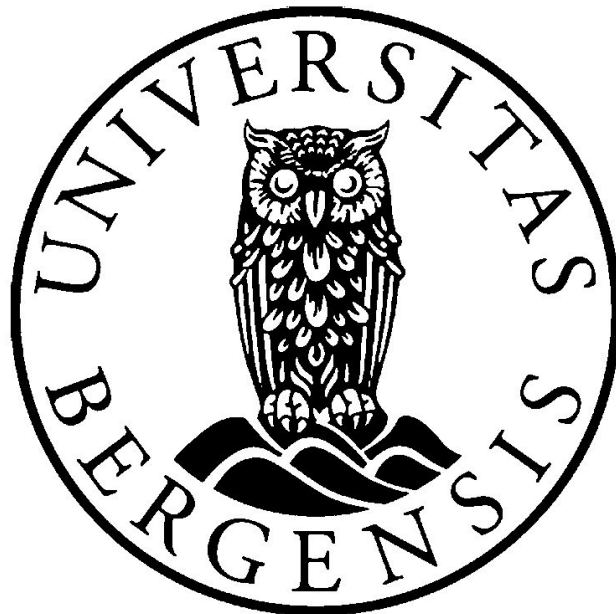

«I avdødes ånd»

En kulturvitenskapelig analyse av livssynsåpen
seremoni ved gravferd

Vilde Ørsje Utby

Masteroppgave i kulturvitenskap

Høst 2019

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR)

Universitetet i Bergen

“In the spirit of the deceased”

A cultural studies analysis of personalised funeral ceremonies

Vilde Ørsje Utby

Masteroppgave i kulturvitenskap

Høst 2019

Innleveringsdato: 1. september 2019

Veileder: Tove Ingebjørg Fjell

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR)

Universitetet i Bergen

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD.....	iv
KAPITTEL 1. INNLEDNING	1
Døden og samfunnet.....	3
Endring i holdninger til døden	4
Fra kirkegård til gravplass.....	6
Livssynsåpen seremoni ved gravferd	9
Tidligere forskning	10
Teoretiske inspirasjoner og begrepsavklaringer.....	14
Ritualteori.....	15
Modernitetsteori	17
Tradisjon.....	19
Oppgavens struktur	21
KAPITTEL 2. METODE, MATERIALE OG FORSKNINGSETIKK	22
Gravferdsbyråer som døråpnere	22
Observasjon.....	23
Intervju	26
Utvalg av informanter	29
Transkripsjon.....	31
Skriftlig materiale.....	32
Analyse av materialet	33
Forskningsetiske utfordringer	34
KAPITTEL 3. SEREMONIENS FORM	38
Den kirkelige gravferdsformen	38
Den humanistiske gravferdsformen	40
Livssynsåpen gravferdsseremoni	41
Lokale for seremonien.....	43
Seremoniledernes og gravferdsbyråenes rolle i de livssynåpne gravferdene.....	46
«Det er fort gjort å stjele litt fra kirken»	49
Ritualets betydning.....	52
En verdig seremoni.....	55
Seremonitypenes flytende grenser	56
Oppsummering	59

KAPITTEL 4. SEREMONIENS INNHOLD.....	60
Seremoniens startsignal.....	60
Auditive- og visuelle innslag.....	62
Ord til minne om avdøde.....	67
Seremoniens helhet	70
«I avdødes ånd».....	72
Gjenritualisering.....	76
Avdødes livssyn og verdier	78
Gravferdens generasjonsskifte	80
Oppsummering	82
 KAPITTEL 5. AVSLUTTENDE ORD	 83
 REFERANSER	 88
 ABSTRACT	 96
 VEDLEGG 1: TEMAGUIDE	 97
 VEDLEGG 2: INTERVJUGUIDE (ETTERLATTE).....	 98
 VEDLEGG 3: INTERVJUGUIDE (SEREMONILEDERE).....	 99
 VEDLEGG 4: OVERSIKT OVER INFORMANTENE.....	 100
 VEDLEGG 5: GODKJENNING FRA NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA	 101
 VEDLEGG 6: INFORMASJONSSKRIV (OBSERVASJON).....	 105
 VEDLEGG 7: INFORMASJONSSKRIV (INTERVJU).....	 106

FORORD

Denne studien har vært en lærerik prosess, som har utviklet meg både faglig og personlig. I løpet av de siste to årene har det vært mange utfordringer som jeg er glad jeg ikke har møtt helt alene. Det er mange som har bidratt og gjort det mulig å gjennomføre dette masterprosjektet. Dere fortjener alle en stor takk!

Først og fremst vil jeg takke informantene og de etterlatte som har arrangert gravferdsseremoniene jeg har gjennomført observasjoner i. Takk for at dere har delt deres tanker og erfaringer. Jeg er særskilt takknemlig og ydmyk for at dere etterlatte delte av en tid som var preget av sorg. Takk til gravferdsbyråene for at dere har delt deres kunnskaper og bidratt i en hektisk hverdag. Min veileder, Tove Ingebjørg Fjell, tusen takk for din tålmodighet, gode råd og tilbakemeldinger. Takk til mine medstudenter. Dere har bidratt med mange gode innspill og koselige stunder. Spesielt vil jeg rette en stor takk til Eline Andreassen Vea og Silje Teigland Røstøen for deres tilstedeværelse i «boblen». Deres støtte og gode ord har vært uvurderlige! Sist, men ikke minst, vil jeg takke venner, naboer og min flotte familie. Tusen takk for hjelpen, omsorgen og bidragene til nye måter å prokastinere på. Dere er fantastiske!

Nå er denne studien gjennomført og en fase i livet mitt er over. Jeg gleder meg til å møte nye utfordringer og gledene livet vil gi, før det er tid for min egen gravferd.

Bergen 1. september 2019

Vilde Ørsje Utby

KAPITTEL 1. INNLEDNING

I Norge er det lovpålagt at avdøde skal gravlegges eller kremeres innen 10 virkedager etter døden har inntruffet (Gravferdsloven, § 10, § 12, 1996)¹. Gravleggingen eller askespredning må skje innenfor godkjente områder (Gravferdsloven, § 1, § 20, 1996). Derimot er det ikke pålagt å holde en arrangert seremoni ved gravferden, men de fleste velger likevel å gjennomføre gravferden med en gravferdsseremoni (Bringéus 2009, 51). Etterlatte kan arrangere gravferden på egenhånd, men de fleste velger å benytte seg av profesjonelle gravferdsbyråer².

Det er to hovedformer for gravferdsseremonier i Norge i dag: Den første er gravferdsseremonier i tilknytning til en religion eller et livssyn, og den andre er gravferdsseremonier som arrangeres uten tilknytning til en bestemt religion eller et bestemt livssyn (Guttormsen 2017). I denne studien er det livssynsåpen gravferdsseremoni som står i fokus. Seremonien faller under den sist nevnte kategorien. Livssynsåpen seremoni ved gravferd ble lansert av Kulturdepartementet i 2012 (Gran 2012; Huitfeldt 2012). For å avgrense studiens omfang, vil jeg kun undersøke seremonien som foregår i et lokale før avdøde føres vekk for kremasjon eller kistegravlegging³. I teksten omtaler jeg seremonien for en gravferdsseremoni, dette er på bakgrunn av at jeg ikke har valgt å gjøre et skille mellom begravelser og bisettelser⁴ i studien.

Flere gravferdsbyråer beskriver livssynsåpen seremoni ved gravferd med at seremonien ikke er i regi av et trossamfunn eller en livssynsorganisasjon. Innholdet i seremonien står etterlatte fritt til å velge (Den siste reisen u.å.-b; Svanholm u.å.). Gravferdsbyrået «Svanholm» beskriver seremonitypen slik: «Seremonien skal gjenspeile den avdødes livssyn og er i utgangspunktet religionsnøytral, men den kan inneholde så mye eller så lite religion som pårørende måtte ønske» (Svanholm u.å.). Livssynsåpen gravferdsseremoni bygger på personlig seremoni, også kjent som privat seremoni, en seremoni der etterlatte har regien på seremonien. Disse seremoniene, livssynsåpen seremoni og personlig seremoni, flyter over i hverandre og er i prinsippet samme type seremoni. Om livssynsåpen gravferdsseremoni og personlig seremoni informerer gravferdsbyrået «Den siste reisen» at seremonien kan holdes

---

¹ Det er mulig å søke om forlenget tid.

² Flere gravferdsbyråer tilbyr også gravferder uten seremoni. Tilbudet er ikke nytt, men blir i dag markedsført i større grad enn tidligere (Sollund og Solvang 2019).

³ Seremonien kan også holdes mellom kremasjon og urnenedsetting eller askespredning, men det er få som holder seremonien i denne fasen av gravferdsforløpet.

⁴ Forskjellen på en begravelse og en bisettelse er at i en begravelse gravlegges avdøde ved gravferdens slutt, mens i en bisettelse blir den avdøde kremert.

«hvor som helst». Om det er i et kapell, en kirke, hjemme i hagen eller på favorittfiskeplassen. De etterlatte står også fritt i valg av seremonileder, om det skal være en fra familien eller om de velger en seremonileder gjennom gravferdsbyrået (Den siste reisen u.å.-b). Det er på bakgrunn av denne beskrivelsen av seremonitypen jeg ønsker å undersøke livssynsåpen seremoni ved gravferd. Denne seremonitypen ble først lansert som «livssynsnøytral seremoni». Den har senere også blitt omtalt som livssynsåpen seremoni, og det er denne betegnelsen jeg vil benytte i studien. Betegnelsen «nøytral» gir en føring for at seremonien skal være fri for alle typer livssyn eller religioner. Begrepet «nøytral» betyr upartisk (Bokmålsordboka 2018a), mens «åpen» kan bety ikke lukket, ledig eller tilgjengelig (Bokmålsordboka 2018c). Med «åpen» legges det en forståelse for seremonien om at den kan inkludere mye mer. Det vil si at den kan være åpen for flere livssyn og/eller religioner, om det er ønske om det.

Det samme går igjen i utredningen «Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitik» fra 2013, der utvalget valgte å kalle livssynsnøytrale seremonirom for livssynsåpne seremonirom. De begrunnet valget med at de vektlegger at slike seremonirom ikke skal være et sted der tro og livssyn ikke hører hjemme, men det skal være et seremonirom som skal kunne være åpent og tilgjengelig for ulike religioner og livssyn (NOU 2013: 1, 159). De samme refleksjonene som nevnt over kan brukes når det gjelder livssynsnøytrale lokaler. Dette er lokaler livssynsåpen seremoni kan holdes i og jeg vil gå nærmere inn på slike lokaler i kapittel 3. Lokalene velger jeg å omtale som livssynsnøytrale seremonirom. Valget tok jeg på grunn av at det er dette begrepet som oftest blir benyttet om slike lokaler. I tillegg ligger det et latent behov for at lokalene er nøytrale i seg selv, slik at de er åpen for at det kan tas inn elementer og symboler knyttet til ulike religioner og livssyn.

Gravferdsritualer endres i takt med samfunnet, og jeg skal i denne studien undersøke en av dagens måter å gjennomføre gravferdsritualet på i Norge. Gravferdsritualer har tradisjonelt foregått i en religiøs kontekst, men i den senere tid begynte Human-Etisk Forbund å arrangere gravferder som en motvekt. På samme måte som de religiøse gravferdene er i regi av trossamfunnet religionen tilhører, er humanistisk gravferd i regi av livssynsorganisasjonen. Hovedproblemstillingen i denne studien er som følgende: Hva skjer med gravferdsseremonien når en religion eller et livssyn ikke nødvendigvis er styrende for gjennomføringen av ritualet? For å undersøke dette, skal jeg studere livssynsåpen seremoni ved gravferd. I studien vil følgende spørsmål stå sentralt: På hvilke måter endres og omformes tradisjoner knyttet til gravferdsseremoni? Hvilke muligheter ligger i en livssynsåpen seremoni? Hvordan

gjennomføres livssynsåpen seremoni ved gravferd? Hvilke elementer er viktig for de etterlatte å ha med i seremonien? Jeg vil fokusere på seremoniens form og dens innhold. Først vil jeg kort gjøre rede for den historiske utviklingen som har vært innenfor gravferdsfeltet i Norge fra 1800-tallet og frem til i dag. Dette vil gi en bakgrunn for å forstå hvordan gravferdsritualer gjennomføres i Norge i dag.

Døden og samfunnet

Døden har en stor plass i samfunnet og har i økende grad engasjert både privatpersoner og forskere. Lege og samfunnsdebattant Per Fugelli var én av dem som snakket åpent om døden, og han ivret for at det skal snakkes mer om livets slutt. Som han sa er døden det eneste sikre med livet: «Etter fødselen er det bare ett sikkert: Du skal dø» (Fugelli 2017, 160). Døden har stått mennesker nært så lenge vi har eksistert, og ritualer rundt død kom tidlig til (Hovdhaugen 1981, 10). Døden er universell og allmennmenneskelig, der de etterlatte og samfunnet har et behov for å gi uttrykk for sorgen (Skjelbred 1994a, 43). Døden er både et biologisk og sosialt faktum. Både det enkelte mennesket og hele menneskeheten er dødelig⁵. Mennesket har bevissthet om sin egen død, ikke som et anliggende kun for individet, men også for hele samfunnet. Det er et kulturelt fenomen, som har endret seg i takt med utviklingen av samfunnet (Jacobsen og Olsen 2014, 34-39).

Død er, som andre livsoverganger, en viktig hendelse både for individet og samfunnet (Fulton 1965, 333; Mandelbaum 1965, 338). Ritualer som er knyttet til døden, er sentrale i alle kulturer og alle samfunn. Gravferdskikker varierer i tid og geografi, og mellom kulturer. Døden er en sosial konstruksjon ved at vi mennesker skaper, omformer og gir mening til den. Døden preges av både individuelle og kollektive forståelser, handlinger og holdninger (Jacobsen 2009, 15). Det er et mangfold i hvordan døden håndteres og hva man gjør når døden inntreffer i et samfunn, som påvirkes av den kulturelle, religiøse og geografiske tilknytningen man har (Kerrigan 2007, 167; Skjelbred 1994a, 43). I mengden av tradisjoner som er knyttet til død og gravferd, skiller den seg fra de andre overgangsfasene (Skjelbred 1994b, 40). Politiker og forfatter Einar Hovdhaugen (1981, 123) trekker frem hvor viktig gravskikker, gravminner og dødstro har vært som en del av norsk kultur. De gjenspeiles i mye

---

⁵ Flere aktører jobber for at mennesket skal leve lengst mulig. Utviklingen av medisiner er et eksempel på dette, i tillegg blir det gitt råd og veiledning for livsstiler som kan bidra til å øke antall leveår. Dette er i hovedsak aktivitets- og kostholds råd. En annen måte som har oppstått for å forlenge livet er å bli fryst ned når man dør. I håp om at teknologien utvikler seg videre, slik at vedkommende kan bli tint opp og deretter få en forlenging av livet (se for eksempel: Eide 2017).

av kulturen, med skiftende samfunnsstrukturer, sosial tilknytning og folks skiftende syn på døden og livet etter den.

Endring i holdninger til døden

Den franske historikeren Philippe Ariès' mest omtalte bok, som kom ut i 1975, handler om menneskers holdninger til døden. Han delte dødsoppfattelsen i den vestlige verden, inn i fire historiske faser: den omgjengeliggjorte død, selvets død, den annens død og den forbudte død. Fasene har ikke klare skiller, men flytende overganger og de ulike fasene bygger på hverandre. Endringene går ifølge Ariès (1977, 15), enten svært sakte eller skjer etter lange perioder med stillstand, og endringene strekker seg slik over flere generasjoner. Den første fasen, «den omgjengeliggjorte død», plasseres til middelalderen. Ariès (1977, 20-28) mener menneskene da hadde en daglig nærhet til både døden og de døende. På grunn av at folk fikk varsel i forkant av sin død, kunne de legge til rette for sin egen gravferd. Gravferdsseremonien var uten dramatikk og overdrevne følelser, og besto av to deler. I første del var venner og familie samlet rundt sengen for å minnes vedkommende. I andre del gikk fokuset over til Gud, og den inneholdt syndsforlatelsen og opplesning av bønner. Seremonien var i denne fasen allmenn og organisert. På tross av at seremonien skulle følge de kristne og godkjente ordningene, sto den døende selv for innholdet og planleggingen. Fasen «selvets død» tidfestes av Ariès (1977, 37-44) til rundt år 1100. Det skjedde her et holdningsskifte til en mer personlig og dramatisk markering. Naturens gang ble akseptert, alle skulle dø, men hendelsen krevde en høytidelig markering. Idéen om den kollektive skjebnen fra forrige fase fortsatte i denne fasen, men ritualet ble nå mer individuelt og den døde kom sterkere frem. Nå besto gravferdsseremonien av færre tilskuere og ritualet var for den døende. I denne fasen oppstår tanken om at livet til avdøde skal vurderes og dømmes i dødsøyeblikket, og at man i det øyeblikket får et referat av livet.

I løpet av 1800-tallet og inn i romantikken oppstår den fasen Ariès (1977, 56-64) kaller «den annens død», der det skjer en videre dramatisering av døden. Fokuset går fra ens egen død til de andres død, og dødsoppfattelsen blir gjennomsyret av sorgen for tapet av personen. Døden krever mer plass i tankene og hver enkelt person blir mer påvirket av døden enn tidligere. Selv om døden fremdeles er både velkjent og omgjengelig, representerer den et brudd på lovene. Synet på døden var at den «voldtok» ofrene sine og dermed var noe som sto i strid med lovverket. Seremonien og skikkene rundt gravferd minnet fortsatt mye om det som har vært tidligere, der den døende er omgitt av venner og familie, og selv leder seremonien. Det er holdningen til de fremmøtte som har endret seg i størst grad, der familien skulle uttrykke sin

smerte, i alle fall så lenge sørgetiden varte. Rundt midten av 1900-tallet trer Ariès (1977, 77-85) siste fase inn, «den forbudte død». Døden blir nå tabubelagt og i større grad fryktet. Det er ikke lengre den døende som skal skånes for døden, slik som i de forrige fasene, men samfunnet. Nå skal man verne om den kollektive lykken. Sorgen skal derfor ikke vises. Denne endringen hevder Ariès kommer fra forflytningen som har skjedd av dødsstedet, som går fra hjemmet til sykehusene. Døden fjernes fra den dramatiske dødshendelsen til å bli stillferdig, og kontrollert av leger og sykehuspersonell. Døden på sykehuset fører ikke med seg den rituelle seremonien som var tidligere. Ariès (1978, 178) oppsummerer at mennesket har vært hersker over sin egen død og omstendighetene rundt den, i flere tusen år, men at dette opphører i den fjerde fasen.

Raskt etter Ariès' utgivelse ble det etterlyst en femte fase, noe sosiolog Michael Hviid Jacobsen argumenter for at vi er på vei inn i. Jacobsen (Jacobsen 2009, 35-36; Jacobsen og Haakonsen 2008, 16-17) foreslår å kalle fasen «den spektakulære død» eller «den paradoksale død». Den femte fasen stiller seg som en motreaksjon til den fjerde fasen, «den forbudte død», ved å endres fra å være bortgjemt og fortrent, til en død som er på vei inn i samfunnet igjen. Som Ariès også påpekte for de tidligere fasene, er det rester av tidligere dødsoppfattelser også i den femte fasen. Jacobsens (2009, 27) argumenterer for navneforslagene ved å beskrive kjennetegn ved denne fasen. Begrunnelsen for forslaget «den spektakulære død» er fordi døden er spektakulært tilstede, men hovedsakelig i det offentlige rom. Døden og sorgen skal ikke lengre holdes innenfor hjemmets fire vegger, og den oppfattes som naturlig. Det er i dag en erkjennelse at sorgen skal bearbeides. Mediene gir en mulighet til å komme i kontakt med døden, men på sikker avstand. Med dødens fremkomst i dagliglivet, er ikke lenger døden et tabubelagt tema (Jacobsen 2009, 22; Mellor 1993, 11; Åhrén 2009, 154). Jacobsen (Jacobsen 2009, 27-30; Jacobsen og Haakonsen 2008, 17) foreslår betegnelsen «den paradoksale død» på bakgrunn av at han hevder det er et skille mellom menneskers forestillinger knyttet til døden, og hvordan realiteten faktisk er. Mennesker vil ha opplevelsen av å kunne velge fritt, men friheten i seg selv er formet av faktorer utenfra og innskriveres i nye former for hvordan tingene skal gjøres. I det paradoksale samfunn henger individualisering tett sammen med skapelsen av nye former for avhengighet av samfunnsmessige institusjoner. Jacobsen, som har studert danske forhold, trekker frem at begravelsesformen på de fleste begravelsesseremonier er relativt forutsigbare. Det er en ca. 30 minutters avskjedsseremoni i kirken, med kiste- eller urnenedsettelse, etterfulgt av et gravøl i eget hjem, på restaurant eller i forsamlingshus. Sorgritualet er i en endringsfase, der den er i ferd med å få nye former og befinner seg derfor i

en mellomtid. Det er i den femte fasen denne studien blir gjennomført og tar plass, hvor samtidens gravferdsritualer undersøkes.

Fra kirkegård til gravplass

For å forstå hvordan gravferd gjennomføres i dag, er det sentralt å se på gravferd i et historisk perspektiv. Folklorist Bjarne Hodne (1980, 44) hevder at den «omgjengeliggjorte døden», som Ariès plasserer på kontinentet rundt år 1100, har likhetstrekk med hvordan forholdet til døden var på landsbygdene i Norge helt opp mot slutten av 1800-tallet. Døden var da et anliggende for hele samfunnet, og normene til døden hevder Hodne hadde en tosidig funksjon som tvang menneskene til å ha den «omgjengeliggjorte» holdningen til døden. Normenes funksjon var å sikre overgangen for avdøde fra levende til død og beskytte de gjenlevende mot gjengangere. Det var vanlig å få varsler om at døden kom til å komme, som gjorde at avdøde selv kunne planlegge gravferden. Da døden hadde inntruffet, var det vanlig at kvinner utførte stell av den døde. Den døde ble lagt i kisten, da kisten var klar, i en høytidelig seremoni. Frem til begravelsen var tiden preget av ro og høytid. Å vokte over liket og passe det for onde makter, kalt likvake, var en viktig skikk. Likvaken varte til kisten ble fraktet til kirkegården, da startet gravølet, som besto av flere steg. Det første steget var utsynging av liket. Liket ble deretter fraktet til kirkegården og begravet, etterfulgt av en samling for de fremmøtte. Denne samlingen kunne vare et par dager. Det var ingen selvfølge at presten var tilstede under gravferden, dette er noe som først ble vanlig på 1900-tallet. Det var «kjøkemesteren»⁶ som hadde ansvar for at alt gikk riktig for seg og som sa noen ord ved graven, men mest var det vanlig å synge en salme (Hodne 1980). Med beskrivelsene Hodne gir, kommer det frem at det tradisjonelle man nå forbinder med begravelser gjennom kirkelig seremoni er relativt nytt i historisk perspektiv.

Hodne (1980, 126-127) beskriver at med en sosial utjevning og demokratisering utover 1900-tallet, ble begravelse fra kirken vanlig for folk flest. Tidligere hadde det vært et privilegium for noen få. Det ble vanligere at folk døde på aldershjem og sykehus, og ikke hjemme. De døde ble ført til kirker eller kapell i påvente av gravferden, og lå ikke lengre i hjemmet. Hjemmet ble med denne utviklingen svekket som samlingssted, og Hodne forklarer at kirken stadig tok over flere funksjoner som tidligere hadde vært i hjemmet. Kirker og kapeller ble nå avskjeds- og samlingssted. Presten tok over kjøkemesterens funksjoner. Utviklingen Hodne

---

⁶ «Kjøkemester» hadde samme ansvarsområder som en seremonileder gjerne har i dag. Personen skulle overholde at blant annet gravferder gikk for seg slik det skulle, og at det var sømmelig. I tillegg sto gjerne kjøkemesteren for både tale og sang.

beskriver på 1900-tallet sammenfaller med Ariès' fjerde fase, «den forbudte død». Slik Ariès påpekte ved den fjerde fasen, har det skjedd en privatisering og profesjonalisering av døden. Den døde ble flyttet fra hjemmet, der vedkommende ble tatt hånd om av familie og venner, til institusjoner, der det er profesjonelle som tar hånd om den døde. Institusjonene som her omtales er blant annet gravferdsbyråer, sykehus og krematorier (Tanggaard 1994, 83; Åhrén 2009, 154). På denne måten er døden fjernet fra hverdagslivet og de etterlatte har ikke like mye kontakt med den avdøde som tidligere. De tradisjonelle vanene endres i samsvar med moderne idealer, som springer ut fra et ønske om å være moderne. I det å være moderne legger historiker Eva Åhrén for eksempel sekulær, effektiv, vitenskapelig, hygienisk, rasjonell (Åhrén 2009, 3). Døden er i det moderne samfunnet blir rasjonalisert, sekularisert, individualisert og kommersialisert. Åhrén (2009, 151) hevder at det også har skjedd en idealisering av tradisjoner og skikker knyttet til det førmoderne samfunnet.

Slik Ariès også har trukket frem, har tradisjonene og skikkene knyttet til døden holdt seg stabile over lang tid. Det har også vært lite variasjon mellom tradisjoner og skikker knyttet til døden mellom de ulike landsdelene i Norge (Hodne 1980, 13). Gravferd har endret seg i takt med utviklingen av samfunnet, og er en del av en større sosial og historisk utvikling (Jacobsen 2009, 36; Mandelbaum 1965, 358). På grunn av at kirken mente den private delen av gravferden fikk en for stor del i gravferden, valgte kirken i 1889 å vedta det første kirkelige gravferdsritualet. Med dette ritualet ble gravferden flyttet fra hjemmet, og folk avgjorde ikke lengre rammen de ønsket rundt gravferden. En ny reform ble vedtatt rundt 100 år etter, i 1981, der den private delen ble strammet inn. I 2003 ble innstrammingen fjernet da Den norske kirke vedtok et nytt gravferdsrituale, og det ble gitt større rom for den private delen av ritualet (Ruud 2008, 79). Presten som skal forrette gravferdsseremonien fikk med det nye gravferdsritualet større valgfrihet til å tillate variasjoner i den private delen av seremonien, i tillegg til valg av bibelsteder (Ruud 2008, 79).

Det norske samfunnet har gått fra å være et samfunn med strenge styringer av tro og religiøs tilhørighet, som hadde en sterk kobling mellom statsmakt og majoritetskirke, til et samfunn med større aksept for et religiøst og livssynsmessig mangfold, med en løsere kobling mellom statsmakt og majoritetskirke (NOU 2013: 1, 18). Religionsfriheten kom først inn i Grunnloven i 1964 (NOU 2013: 1, 19) og pluraliseringen av det religiøse livet i Norge som begynte på 1960- og 1970-tallet, har siden vokst sterkere frem. Før dette var norsk kultur i større grad preget av religiøs og livssynsmessig homogenitet. De senere årene har det vært en tydelig økning av andre religioner og livssyn (Høeg 2010, 169). Tros- og

livssynspluraliseringen medfører at det ikke er ett mål eller én sannhet i det moderne samfunnet, og det fører med seg ulike og flere tradisjoner som møtes (Høeg 2010, 175). Den norske kirke var statskirken i Norge fra Grunnloven ble vedtatt i 1814 og frem til 2012, da den nye statskirkeordningen (kirkeforliket) trådte i kraft (Hadders 2014, 198), som gjorde at staten og kirken skilte lag. Kirkeforliket medførte store og flere endringer i Grunnloven. Staten skulle ikke lengre ha en religion, og Grunnloven gjør nå staten til en pluralistisk stat med rom for mangfold (Sommerfeldt 2014, 206). Den norske kirke har fremdeles en spesiell posisjon sammenlignet med andre tros- og livssynsamfunn i det norske samfunnet. Den norske kirke har en egen kirkelov og en spesiell forankring i Grunnloven, der den omtales som «Norges Folkekirke» (NOU 2013: 1, 19). Tilknytningen mellom stat og kirke forblir på den måten sterk (Hadders 2014, 198). Norge er altså ikke en sekulær stat, i den betydning at den står uten noe religion, men en pluralistisk stat, der det er rom for religions- og livssynsmangfold (Sommerfeldt 2014, 206).

Tro- og livssyn har stått og står sentralt i møte med døden. Det er derfor viktig at Lov om gravplass, kremasjon og gravferd (gravferdsloven) gir rom også for de som ikke har en kristen trosoppfatning. Hovedformålet med endringene i loven var at loven i større grad skulle ivareta behovene for religiøse- og livssynsmessige minoriteter ved gravlegging, i tillegg til revisjoner som ble oppfattet som nødvendig (Klingberg u.å; Regjeringen.no 2011). Én av endringene var å benytte livssynsnøytrale begreper, som å endre fra «kirkegård» til «gravplass».

Gravferdslovens § 1 fikk et nytt første ledd som sier: «Gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn» (Gravferdsloven, § 1, 1996), som også må favne om de som ikke tilhører en religion eller et livssyn. Gravplassen er offentlig og skal gi plass til alle som dør, uansett tro og tilhørighet (Klingberg u.å). Det er få juridiske føringer på hvordan en gravferd skal foregå. Gravferdsloven omtaler i hovedsak graven, gravplassen, gravleggingen og kremasjon. Det som er vedtatt som omhandler innholdet i gravferden, er § 1 i gravferdsloven, som nevnt over, og § 9 i gravferdsloven som omhandler hvem som skal sørge for gravferden. Disse spiller inn på gravferdsseremonien, men det er ingen eksplisitte vedtekter om selve seremonien, da den ikke ansees som et offentlig ansvar, til forskjell for gravleggingen (NOU 2014: 2, 54). Gravferdslovens § 1 legger føringer for at seremonien skal gjennomføres i tråd med avdødes livssyn eller religion. Underliggende innebærer dette også de som ikke har tilknytning til et livssyn eller en religion.

Livssynsåpen seremoni ved gravferd

Livssynsåpen seremoni ved gravferd, også kalt livssynsnøytral seremoni, ble som nevnt lansert av Kulturdepartementet i 2012 under daværende kulturminister Anniken Huitfeldt (Arbeiderpartiet). Bakgrunnen var et ønske om å gi et tilbud til de som ikke er knyttet opp mot et bestemt tros- eller livssynsamfunn (Huitfeldt 2012). Kulturdepartementet så et behov for å tydeliggjøre et alternativ til gravferdsseremoniene som allerede eksisterte. De ønsket med tilbudet å gi mulighet for en verdig seremoni, der den gjennomføres i avdødes ånd (Kulturdepartementet 2014b).

Seremonitilbud fikk noe kritikk da den ble lansert. Noen mente at staten heller burde konsentrere seg om å legge til rette for livssynsnøytrale seremonirom og for religions- og livssynsmangfold. Siden det lenge hadde vært mulig å gjennomføre private gravferdsseremonier, mente noen at regjeringen slo inn åpne dører (Gran 2012).

Religionshistoriker Mari Blegen Thorbjørnsrud (2009, 54) bemerket i 2009 at det var to begravelserbyråer som tilbød privat seremoni, og at dette alternativet var lite kjent i Norge.

I den offentlige utredningen «Lik og likskap. Om betaling for kremasjon, gravlegging og grav» omtales livssynsåpen seremoni slik: «Kulturdepartementet har lagt til rette for eit større mangfald i gravferdsseremoniar ved å få utarbeidd ei rekkje ulike malar for seremoniar og leggje dei ut på nettstaden sin, sjå www.livssynsapenseremoni.no» (NOU 2014: 2, 31). På internettsiden www.regjeringen.no la Kulturdepartementet ut informasjon om livssynsåpen gravferdsseremoni. Formålet med seremonien er å samle venner og familie for å hedre og minnes den avdøde, og ta farvel på en verdig måte. Kulturdepartementet påpekte at seremonien skal gjenspeile livssynet til avdøde og at seremonien i utgangspunktet er religionsnøytral. De etterlatte selv kan bestemme om de ønsker religiøst innhold i seremonien og eventuelt i hvor stor grad (Kulturdepartementet 2014b). Kulturdepartementet hadde veiledende maler for hvordan slike seremonier kan foregå, en mal for begravelse og en mal for bisettelse. Det var opp til de etterlatte om de ville la seg inspirere av malene eller ikke. Internettsiden for livssynsåpen gravferdsseremoni ble fjernet ved årsskiftet 2017-2018 av opphavsrettslige årsaker. Begrunnelsen er at de ikke ser det som et offentlig ansvar å utarbeide ritualer knyttet til livets slutt, og kommer derfor ikke til å arbeide for at sidene skal komme tilbake igjen⁷. For en livssynsåpen gravferdsseremoni er det i prinsippet kun norsk lov

---

⁷ Informasjonen kommer fra e-postkommunikasjon med Kulturdepartementet, i perioden 27.-31. august 2018, angående internettsidene som ble fjernet.

som setter grenser for hvordan den kan være (Guttormsen 2017)⁸. Sammen med malene samarbeidet Kulturdepartementet med fem forfattere for å utarbeide livssynsneutrale tekster, som kan benyttes i slike seremonier.

Da Kulturdepartementet lanserte livssynsåpen seremoni, ble Drammen, Lørenskog og Lillehammer plukket ut for å gjennomføre prøveprosjekter for å samle erfaringer knyttet til gjennomføringen av seremonien og for å gjøre seremonien kjent. Kommunene som deltok i prøveprosjektene skulle ha lokaler som kunne benyttes til livssynsåpne seremonier, de skulle ha personer som kunne gjennomføre seremoniene og seremonien skulle informeres om der det var aktuelt. Resultatet for de ulike kommunene er det lite informasjon om, men i Lillehammer sitt tilfelle er livssynsåpen seremoni en seremonitype som benyttes omtrent en gang ukentlig (tall fra 2017), og dermed i større grad enn mange andre steder (Aalen 2017; Huitfeldt 2012; NTB 2012; Reppen-Gjelseth 2017).

Det er vanskelig å si noe om omfanget av livssynsåpne gravferdsseremonier, da det ikke føres noe landsdekkende statistikk⁹. Det er fortsatt i stor grad kirkelige gravferdsseremonier som blir benyttet. I 2017 var det 35 998 kirkelige gravferder, som utgjorde 88.2% av alle personer som døde i Norge (Bolsgård og Bjørkli 2018). Den resterende andelen utgjør 11.8% og mange ulike tros- og livssynssamfunn er representert her, samt de som ikke tilhører noen tros- eller livssynssamfunn. Samme år (2017) ble det arrangert 542 gravferder i regi av Human-Etisk Forbund (Gran 2018). Dette var en nedgang for forbundet i antall gravferder, fra 578 gravferder som ble holdt året før (Gran 2018; Human-Etisk Forbund 2017). Dette tror Human-Etisk Forbund skyldes at livssynsåpne gravferdsseremonier i større grad blir markedsført og oftere benyttet (Gran 2018). Det varierer geografisk hvem som kjenner til seremonitypen, og hvem som benytter seg av den (Guttormsen 2017; Reppen-Gjelseth 2017).

Tidligere forskning

Døden og gravferd er et stort felt som har engasjert forskere innenfor mange ulike fagfelt de siste tiårene, og som det har blitt forsket mye på både nasjonalt og internasjonalt. Siden studien handler om norsk gravferd velger jeg hovedsakelig å trekke frem forskning gjort på norsk kultur, samt forskning gjort innenfor nordisk kultur. Litteraturen tar for seg et bredt

---

⁸ Det er uklart hvordan gravferden kan være i strid med norsk lov.

⁹ Begravelsesbyråer kan holde egen statistikk over hvor mange livssynsåpne seremonier de har gjennomført, men disse tallene sendes ikke inn til et sentralt register. Landsdekkende statistikk over den kirkelig gravferdsseremonien føres av Den norske kirke og Human-Etisk Forbund fører statistikk over de humanistiske gravferdsseremonien. Siden livssynsåpen seremoni står utenfor et bestemt livssyn eller en religion, er det ingen tros- eller livssynsorganisasjon som fører landsdekkende statistikk over denne seremonitypen.

spekter av alle vinklingene på død og ritualer knyttet til døden og den døde kroppen. I hovedsak tar forskerne for seg sorgen til etterlatte (Skjelbred 1994a), gravferdsritualer (Aagedal 1994b; Neegaard 1993; Plesner og Døving 2009; Ruud 2008; Skjelbred 1994b; Thorbjørnsrud 2009; van Gennep 1960), holdninger og syn på døden (Alver 1994; Ariès 1977; Bringéus 1994; Jacobsen 2009), tradisjoner og forestillinger om døden (Aagedal 1994b; Alver og Skjelbred 1994; Hodne 1980; Hovdhaugen 1981; Ruud 2008) og gravsteiner (Gustavsson 2003, 2011). Den historiske utviklingen er et gjennomgående tema for flere av perspektivene på døden. Jeg vil her fokusere på den litteraturen som ligger nærmest denne studien.

Bjarne Hodne er en av de som har studert tradisjoner knyttet til døden, blant annet i boken *Å leve med døden: folkelige forestillinger om døden og de døde* (1980). Han har i hovedsak sett på folkelige tradisjoner i det gamle norske bondesamfunnet, der han fokuserte på alt fra holdninger til døden, varsler om døden, tiden rundt dødsøyeblikket og gravferdsritualer. De tradisjonene og skikkene Hodne beskriver kommer primært fra materialet hentet av Norsk Folkeminnesamling og spørrelistesvar Norsk Etnologisk Granskning har samlet inn. Hodne (1980) legger frem de kollektive tradisjonene, på grunn av at individene i liten grad kommer frem i materialet. Einar Hovdhaugen har, i likhet med Hodne, sett på gravferdsskikker og fokusere mye på det samme som Hodne, tradisjoner og praksiser knyttet til døden.

Hovdhaugen presenterer i boken *Vårt møte med døden* (1981) utviklingen innenfor gravskikker i Norge. Han poengterer at det er viktig å undersøke forestillinger og skikker knyttet til døden, fordi døden er en viktig del av kulturen og speiler folks forestillings- og trosliv. Til forskjell for Hodne, trekker Hovdhaugen det historiske tilbakeblikket lengre tilbake i tid, og gir et kort innblikk i gravskikker fra steinalderen og fremover i tid, før han går mer utdypende inn i nyere tids gravskikker. Både Hodne og Hovdhaugen beskriver skikkene som folkelige, der kirken hadde liten rolle i gravferden. Det sterkeste innslaget fra kirken under gravferden, var at den døde skulle gravlegges på kirkegården, i vigslet jord¹⁰. Troen på livet etter døden la føringer for skikkene ved gravferd, og mange av praksisene var knyttet til at den døde skulle tre over i de dødes verden (Hodne 1980; Hovdhaugen 1981).

Folkloristene Bente Gullveig Alver og Ann Helen Bolstad Skjelbred (1994) har studert hvordan det moderne og pluralistiske samfunnet er knyttet opp til tradisjoner knyttet til døden. De tar i boken *I dødens skygge: Tradisjoner ved livets slutt* (Alver og Skjelbred 1994) for seg

---

¹⁰ Det var derimot ikke alle som ble gravlagt i vigslet jord. Hvis den døde hadde vært kriminell, hadde begått selvmord eller om den døde var et udøpt barn, ble de gravlagt utenfor gjerdet som gikk rundt kirkegården.

ulike deler knyttet til døden: varsler om døden, gravferdsritualenes betydning, sorgen til de etterlatte og livet etter døden. De har et historisk perspektiv, der de ønsker å vise utviklingen som har skjedd med tradisjoner forbundet med døden. De legger vekt på at vi uttrykker følelser på en annen måte nå enn tidligere. Mennesket har en bevissthet om at døden kommer til å inntreffe, som legger grunnlaget for refleksjoner om livet etter døden. Nær-døden fortellinger skaper en lyst til å leve livet slik man måtte ønske det. Gjennom dette er det et ønske om å ta kontroll på livet ved å bestemme seg for hvordan man ønsker å leve. Døden er i seg selv ukontrollerbar, men ønsket om å få kontroll vises i et historisk perspektiv. Tidligere var man opptatt av å tolke tegn på når man kom til å dø. Det å vite hva som kommer til å skje, slik som å dø eller hva som skal skje i ritualene, er en form for kontroll. I forhold til hvordan sorg uttrykkes, hevder Alver og Skjelbred at det har skjedd en privatisering. Emosjoner som et dødsfall kan fremkalle, blir vist i det private rom, og er kun i det offentlige rom gjennom informasjon om dødsfallet og gravferden.

I likhet med Alver og Skjelbred presenterer boken *Døden på norsk* (1994b) ulike sider ved døden, som både tar for seg fortid og samtid. Boken er en del av et prosjekt med samme navn, som ønsket å gi mer kunnskap om dødens plass i det norske samfunnet. I fokus er ulike temaer knyttet til døden, som symboler, ritualer, hvordan døden fremstilles i film og aviser, skikker knyttet til bygd, by og kongelig død. I tillegg ses det i det ene kapittelet på hvordan gravferdsbyråene møter de etterlatte (Tanggaard 1994). I kapitlene er det fokus på hvordan døden mobiliserer individuelle og kollektive verdireaksjoner. Kulturen spiller inn på hvordan folk møter døden og tradisjonene knyttet til døden, som gjør at disse skikkene kan fortelle mye om en kultur eller et samfunn. Ritualene kan gi en oppskrift til individene, både den døende og de etterlatte, på hvordan de kan håndtere rollenedringene som skjer. Oppskriftene vil variere fra ulike kulturer. Mest relevant for studien er bildet av utviklingen hvor det i de senere årene har vært en privatisering og profesjonalisering av døden, der den døde har blitt flyttet til blant annet sykehus og at det er profesjonelle arbeidere som tar hånd om den døde (Aagedal 1994b). En annen som har sett på utviklingen som skjer knyttet til døden er tidligere nevnte Michael Hviid Jacobsen, som har beskrevet den femte fasen om menneskers holdninger til døden, som han argumenterer for bør navngis «den spektakulære død» eller «den paradoksale død». Jacobsen hevder at både kulturen og holdninger til døden er i endring (Jacobsen 2009; Jacobsen og Haakonsen 2008; Jacobsen og Olsen 2014).

Etnolog og prest Nils-Arvid Bringéus har forsket på gravferd med fokus på både samtid og fortid. Gravferdsskikkene er sterkt knyttet til samfunnskonteksten og kan derfor ifølge

Bringéus (2009, 46) ikke forskes på som løse elementer. Det er mange utviklingstrekk som har blitt koblet opp mot det moderne samfunnet og det har blitt forsket mye på hvordan død og gravferd har speilet denne utviklingen. Gravferdskikkene har vært igjennom en stor utvikling og Bringéus (2009) hevder vår tids gravferdsskikker er preget av «minimalisme». Han knytter det til at gravferdsgudstjeneste blir i større grad en privatseremoni, og gravferdsmiddag blir byttet ut med en kopp kaffe og en liten matbit. En annen utvikling er at det ofte i dødsannonser blir opplyst om at det ikke er minnestund. Disse endringene hevder Bringéus kommer av de kompliserte sosiale relasjonene i dagens samfunn. Både pluralisering, individualisering, profesjonalisering og informalisering er tendenser Bringéus trekker frem ved død og gravferd i dag. Etnologen Anders Gustavsson (2003) har studert blant annet en av utviklingstendensene Bringéus nevner ovenfor, på gravsteiner i Norge og Sverige, ved å undersøke identitet på gravsteinene. Utformingen og dekoreringen på gravsteinene opplever en utvikling på samme måte som gravferdsritualet, som går mot et sterkere personlig preg av den avdøde. Avdøde som person kan komme frem på flere måter, utenom avdødes navn, fødsels- og dødsdato, alt gjennom symboler eller figurer på steinen, font på skriften, minneord, valg av stein, utforming av steinen og om det settes et bilde av avdøde på steinen. Tidligere har gravsteinen avspeilet avdødes status ved at yrkestittel ble skrevet ovenfor navnet, og det kunne være en skulptur om avdøde var fra det høyere sosiale sjiktet. Gustavsson (2003) beskriver at denne tendensen har økt, og individualitetspreget på gravsteinene i dag har nesten ubegrensede muligheter.

Det er også skrevet om gravferdene som arrangeres av ulike tros- og livssynsretninger. Dette er noe blant annet sosiolog Ingvill Thorson Plesner og religionsviter Cora Alexa Døving har gjort i rapporten *Livsfaseriter. Religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge* (2009). Her nevnes mange ulike tros- og livssynsretninger, der det blir beskrevet kort om gravferdsritualet, hva som skjer før og etter dødsfallet, hvordan gravferdsseremonien foregår og hvor avdøde gravlegges. Plesner og Døving trekker frem ulike utfordringer og ønsker om forbedring knyttet til hver enkelt av gravferdene. Dette har også teolog Gunnar Neegaard gjort i boken *Religioner, livssyn og gravferd. En håndbok om gravskikker* (1993), men han gir mer inngående opplysninger om selve religionene og livssynene han går inn på. Religionsforsker Inger Marie Ruud har gjort det samme i *Den som dør, får se. Gravskikker og forestillinger om døden i noen religioner og kulturer* (2008). I tillegg til at hun tar for seg gravskikker i ulike religioner, ser hun på utviklingen i Norge i de senere årene med hovedvekt på det kirkelige ritualet.

Livssynsåpen gravferdsseremoni er en seremonitype det er forsket lite på. Den eneste forskningen på livssynsåpen seremoni som ligger tilgjengelig på søkemotoren Oria, er en bacheloroppgave (Sandsleth 2013). Bacheloroppgaven tar ikke for seg seremonien i seg selv, men analyserer noen av de tekstene som ble laget for å kunne brukes i livssynsåpne seremonier. Religionshistoriker Mari Blegen Thorbjørnsrud har studert humanistisk gravferd (Thorbjørnsrud 2009) og undersøker hvordan de veletablerte sekulære alternativene utfører livsovergangsmarkeringer. Bakgrunnen er at ritualene tradisjonelt sett var knyttet til religiøse kontekster og ritualstudier hovedsakelig tok utgangspunkt i trossamfunn med ulike religiøse praksiser. Thorbjørnsrud (2009, 2) undersøkte hva som skjer når ritualene opptrer i sekulære sammenhenger. Blir de revitalisert eller om de mister sin betydning? I studien trekker hun frem at selv om mange i den norske befolkningen ikke tenker på seg selv som kristne, ønsker de en kristen gravferd på tross av mangelen på nærhet til det kristne innholdet. Den kirkelige gravferden med sin ramme representerer tradisjon (Thorbjørnsrud 2009, 93). Thorbjørnsrud (2009, 94) påpeker at det er universelt et behov knyttet til markeringer av livssykluser, noe som er universelt uavhengig av religioner og livssyn. Gjennom tradisjon hevder hun at gravferden blir verdig og «den rette handling» er representert på en måte som er anerkjent av fellesskapet.

Teoretiske inspirasjoner og begrepsavklaringer

Jeg har valgt å trekke frem ritual- og modernitetsteori, for å undersøke studiens problemstilling. Gravferd er et rituale med lang historikk, og det vil derfor være viktig å ta med ritual som en del av analysen. Jeg vil her blant annet trekke frem ritualteorien til antropolog og folklorist Arnold van Gennep. Denne vil gi en bakgrunnsforståelse for gravferdsrituale. Tidligere i kapittelet har det blitt vist at koblingen mellom gravferd og samfunnsutviklingen står sterkt. På bakgrunn av det vil det være relevant å benytte modernitetsteori i analysen. Jeg kommer til å trekke frem modernitets- og individualitetsteori av sosiolog Anthony Giddens. Giddens' modernitetsteori trekker frem generelle utviklingstrekk ved det moderne samfunnet, som kan gi et bilde av hvilke strømninger som spiller inn på utviklingen av hvordan gravferdsseremonien kan gjennomføres i dag. Tradisjon har lenge stått sentralt i gjennomføringen av gravferd og er et begrep jeg vil gå nærmere inn på i slutten av kapitelet. For å undersøke hvordan livssynsåpen seremoni ved gravferd stiller seg til tradisjonene.

Ritualteori

Det er i vår tid en oppblomstring av ritualer (Alver et al. 1999, 31). Skjelbred beskriver ritualer som «tradisjonelle og foreskrevne formelle uttrykksformer som går igjen» (Skjelbred 1994b, 32). Som et bakteppe for å undersøke livssynsåpen gravferdsseremoni, blir det sentralt å undersøke denne type uttrykksform. Begrepet ritual kommer fra det latinske ordet *ritus* som betyr «bruk» og legger til grunn at rituale først og fremst er en form for praksis. Videre kan ritual defineres som «et fastlagt mønster av kollektiv handling knyttet til en bestemt tid, hendelse eller sted, som i liten grad varierer fra gang til gang» (Døving 2009a, 7).

Ritualbegrepet var benyttet som et paraplybegrep da det oppsto på 1800-tallet.

Overgangsritualer, også kjent som livsfaseritualer, er den største av underklassene av ritualer. Gravferd er en av de fire store livsovergangsritualene, men skiller seg fra andre ritualer, og også de andre livsfaseritualene. De andre livsfaseritualene omhandler overganger som gjerne skaper glede: å komme til verden, overgangen fra barn til voksen og ekteskapsinngåelse.

Gravferden er en periode som preges av tapet og sorgen over personen som er død.

Uavhengig av hvilket tro eller livssyn man har, markeres denne overgangen fra det levende til det døde i en gravferd (Skjelbred 1994b, 34).

Hva som regnes for ritualer har endret deg i de senere årene. På 1800-tallet ble ritualer forstått som kollektive og symbolske handlinger, som var til bestemte tider og steder, og varierte i liten grad over tid (Amundsen 2006, 11-12). I 1980- og 1990-årene opplevde ritualene en fornyelse og det ble en offentlig diskusjon om hvorvidt de er knyttet til religiøse handlinger eller ikke. Dette var etter ritualer og tradisjoner i noen tiår hadde blitt sett på som innholdsløse og latterlige. Ved å åpne for forståelse av at ritualer ikke nødvendigvis var knyttet til religion, ble flere kulturelle uttrykk inkludert i begrepet (Amundsen 2006, 12-14; Skjelbred 1994b, 29). I de senere årene har ritualbegrepet blitt forstått som et flytende begrep, der ritualer ikke lengre handler om en bestemt form, struktur eller funksjon. Amundsen (2006, 15) påpeker at den økende interessen for å definere ritualer som et dynamisk kulturfelt, har ført til at flere forskere mener det er mer relevant å omtale ritualisering enn ritualer. Det er da prosessen mot en fastlagt handlingsrekkefølge som settes i sentrum, mer enn de formelle og strukturelle elementene i handlingen. Uansett om ritualer er knyttet til religion eller ikke, besitter de mange funksjoner. Om ritualene oppfattes som valgfrie av deltakerne, gir de en mulighet for deltakerne å ta kontroll over noe som virker ukontrollerbart. Ritualene skaper trygghet, gjennom at deltakerne plasserer seg, både i samfunnet og til verdiene man har (Skjelbred 1994b, 42). Selv om ritualer regnes som konservative handlinger, preges de i likhet med andre

kulturelle uttrykk av endringer. Skjelbred (1994b, 40) bemerker at en av ritualenes viktige sider er at den strukturer tid, ved at livsovergangsritualene strukturer menneskets livsløp.

I *Rites de Passage* fra 1909 presenterer van Gennep alle overgangsritualene (fødsel, pubertet, bryllup og død) i en tredelt hendelse. Han satte fokus på sammenhengene i ritualer fra hele verden og oppdaget en struktur som gjentok seg på tvers av kulturer og religioner.

Overgangsritualene oppstår i de situasjonene der mennesker skifter sosial status, plass eller alder. De består av de tre fasene: separasjonsfasen (*rites of separation*), overgangsfase/liminalfase (*transition rites*) og innlemmelsesfase (*rites of incorporation*) (van Gennep 1960, 10-11). Denne teorien var ment til både religiøse og sekulære ritualer, i tillegg til at den kan anvendes på andre overganger knyttet til livsløp, for eksempel overganger mellom yrker (Skjelbred 1994b, 32).

I gravferd skiller separasjonsfasen den døde fra de levende, gjennom å bryte de emosjonelle båndene mellom dem. Både samfunnet og den døde skal innlemmes i noe nytt og i overgangen til det nye skjer det en rolleendring for de involverte. Den døde får bekreftet sin rolle, i tillegg til at de nye rollene til både den døde og de levende skal etableres på nytt i samfunnet i innlemmelsesfasen (Aagedal 1994c, 12; Skjelbred 1994b, 32). Ritualene knyttet til den første og den siste fasen er få og enkle, mens ritualene knyttet til overgangsfasen må gis en form for autonomi, på grunn av deres varighet og kompleksitet (Littlewood 1993, 75; van Gennep 1960, 146; 1999, 103). Avdøde er først gått over til de dødes samfunn når vedkommende er gravlagt. I tiden mellom dødsfallet og gravferden er personen fremdeles fysisk tilstede (Aagedal 1994, 13). Etter gravferdsritualene er utført, fortsetter den døde å være en del av det menneskelige fellesskapet, gjennom minner og levninger (Gilhus 1999, 13).

Uavhengig av om overgangsritualene er utført i religiøs regi eller ikke, er det sosiale aspektet felles for dem. Det er vesentlig at ritualene fremføres i et sosialt miljø og ved dens offentlighet skapes og understrekes en sosial orden. Ritualene markerer endring i våre sosiale relasjoner med omverdenen, og tilkjenner det allmennmenneskelige behov for orden og struktur (Skjelbred 1994b, 36). van Gennep mente selv at gravferdsritualer ikke kunne lette overgangen for de etterlatte, men forskere i senere tid mener at det er en mulighet for det (Littlewood 1993, 75). Skjelbred bemerker at van Genneps teori er problematisk fordi den ikke tar hensyn til elementer ved ritualene som går ut over den essensielle markeringen. Overgangsritualet kan ha andre formål, i tillegg til den overgangen den markerer. Eksempler på dette er at ritualene kan gi deltakerne hjelp til å håndtere følelsene og situasjonen de er i,

og de kan gi de involverte en mulighet til å få kontroll på tilværelsen, som ellers kan være ukontrollerbar. Ritualene kan bidra til å skape struktur og orden i samfunnet (Skjelbred 1994b, 38-39). Religionshistoriker Ingvild Sælid Gilhus (1999, 18-19) påpeker at van Genneps teori er enkel og kan brukes på nesten hva som helst, og at teorien på den måten står i fare for å bli utvannet og banaliserende. Gilhus bemerker at van Gennep var klar over faseinndelingenes allmenngyldighet. Det å klassifisere ritualer blir derfor et spørsmål om skjønn.

Modernitetsteori

Ettersom gravferdsritualer endres i takt med samfunnet er modernitet et sentralt begrep i studien. Modernitetsteori vil bidra til å forstå hvordan gravferdsritualer gjennomføres i dag. For Anthony Giddens (1990) er modernitet de organisasjonene som springer ut i Europa fra rundt 1600-tallet og utover, og som senere ble mer eller mindre verdensomspennende i sin påvirkning. For Giddens må modernitet forstås på et institusjonelt nivå. Giddens beskriver dagens samfunn som senmoderne og posttradisjonelt. De moderne institusjonenes dynamikk skiller seg fra tidligere former for sosial orden. De nye sosiale formene hevder han er globale i sin påvirkning, og globalisering blir et iboende element i det moderne samfunnet. Giddens beskriver globalisering som forsterkningen av verdensomspennende sosiale relasjoner og begivenheter, som kobler lokaliteter på en slik måte at lokale hendelser formes av hendelser som skjer langt unna og omvendt. Den dynamiske karakteren til det moderne samfunnet påvirker flere områder, men blant annet økes hastigheten på forandringene i sosiale relasjoner. Giddens (1996) trekker frem tre hovedelementer med endringene som skjer i det moderne samfunnet, som gjør at samfunnet forandrer seg med større intensitet og omfang: skillet mellom tid og rom, institusjonell refleksivitet og utleiring av sosiale relasjoner.

Skillet mellom tid og rom, er et av punktene det moderne samfunnet skiller seg fra tidligere samfunn. Tidligere var tid og rom, ifølge Giddens, i mye større grad knyttet til hverandre. I dag er tiden blitt global og rommet har ikke lenger den samme betydningen. Med blant annet den teknologiske utviklingen kan kommunikasjon skje over internett og over andre kommunikasjonsplattformer. Partene trenger ikke å oppholde seg i samme rom, ikke engang i samme land. Skillet mellom tid og rom er avgjørende for utleiringen av sosiale relasjoner som Giddens omtaler. Sosiale relasjoner blir «løftet ut» fra lokale sammenhenger og gjenformet på tvers av tid og rom. Ved dette kan man stå nærmere mennesker langt borte enn de som er i lokalsamfunnet. Utleiringssystemene er gjennomtrengende i alle aspekter ved det sosiale liv under modernitetens betingelser. Ekspertsystemer er en av de sosiale utleiringsmekanismene

Giddens plasserer i det moderne samfunnet. Institusjonene spesialiserte seg, og gir veiledende råd til individene. Med den nye kunnskapen som blir produsert er rådene under kontinuerlig revidering. Derfor er ekspertsystemene refleksivt orientert, og vil stadig jobbe mot forbedring eller effektivitet. Ekspertsystemene har tatt over for de sosiale systemer som tidligere har eksistert: Tidligere var gravferden en hendelse som i større grad påvirket hele samfunnet, mens det i dag er profesjonelle arbeidere som tar seg av arbeidsoppgavene som følger etter et dødsfall (Giddens 1996).

Giddens (1996) argumenterer for at endringene som moderne institusjoner bærer med seg knyttes direkte til individets tilværelse og med selvet. Selvidentiteten er ifølge Giddens et refleksivt prosjekt, som blir iscenesatt i daglige handlinger gjennom livsstiler, relasjoner og rutiner handlinger. Selvidentitet er det individet er bevisst om. Giddens forklarer at selvets refleksive prosjekt består «i at opretholde sammenhengende, men konstant reviderte biografiske fortellinger, finder sted i en kontekst af mangfoldige valgmuligheder, der filtreres gennem abstrakte systemer» (Giddens 1996, 14). På den måten er selvidentitet noe som skapes og opprettholdes i individets refleksive aktiviteter, og ikke noe som kommer som et resultat av individets kontinuitet i handlingssystemer. Tidligere var menneskene født inn i faste roller og hvem de skulle være var i større grad bestemt av hvor de ble født og familien de ble født inn i. Individene står i det moderne samfunnet i større grad fri til selv å bestemme hvem man ønsker å være. Individene kan velge mellom utallige muligheter, som både har sine fordeler og ulemper. I det posttradisjonelle samfunnet er individene ansvarlig for selv å finne ut hvem man vil være.

I det senmoderne samfunnet står menneskene kontinuerlig ovenfor valg som må tas, der hvilken vei som velges sier noe om hvem man er og hvem man ønsker å være. Da det ikke lengre er entydige tradisjoner å forholde seg til, står individene ovenfor mange muligheter. Handlingsalternativene og valgene individene må ta, gjør at individene blir refleksive og vurderer valgene som tas. Individene må velge blant mange mulige livsstiler. Blant mulighetene må den enkelte stadig ta stilling til hvem én skal være, hva én gjøre og hvordan én handler. Søken etter selvidentitet er et moderne problem, som kan ha sin opprinnelse i den vestlige individualisme (Giddens 1996).

Rites de passage har ifølge Giddens (1996, 46) alltid krevd at individene og samfunnet har måtte omstille seg til individets nye status. Ifølge Giddens forble mye uforandret på et kollektivt nivå i tradisjonelle samfunn, og endringen i identiteten til individet nøye overvåket. I moderniteten derimot blir det forandrede selvet utforsket og konstruert som en del av en

refleksiv prosess, som forbinder personlig og sosial forandring. Gravferd skiller seg fra de andre livsovergangene, da individet som går igjennom forandringen er død. Hvilken tro man har om livet etter døden, er sentral i hva man tenker skjer med en person etter vedkommende er død. Giddens (1996, 236-237) hevder at det er blitt trukket frem at det moderne samfunnet mangler *rites de passage*, i forbindelse med grunnleggende overganger, som med livets avslutning. De tradisjonelle ritualformer forsvinner i økende grad, slik at individene i mindre grad får kontakt med større kosmiske krefter i møte med eksistensielle spørsmål. De tradisjonelle ritualene, knyttet til religiøs tro, innebar individuelle handlinger med moralske rammer og spørsmål om menneskelig eksistens. Ved at ritualene forsvinner, taper man også, ifølge Giddens, disse rammene. Ritualene skaper gruppesolidaritet og definerer oppgaver for de som er involverte, som for eksempel fastlagt sørgeperiode og atferdsformer i forbindelse med dem. Uten de ritualene står individene uten en strukturert måte å håndtere spenningene man kan oppleve.

Tradisjon

Gravferdsritualer bygger ofte på tradisjoner om hvordan ritualene har vært gjennomført tidligere. Begrepet tradisjon vil derfor stå sentralt i studien. Tradisjon og modernitet settes ofte opp mot hverandre og ses på som motsetninger, men forutsetter også hverandre. Modernitet er, slik vi så ovenfor, knyttet til forandring, mens tradisjon er forbundet med stabilitet og langsom endring. Mens tradisjon er noe som avtar, er modernitet noe som kommer til (Noyes 2016, 101-102). I dag benyttes blant annet tradisjon for å forstå dagens samfunn (Eriksen og Selberg 2006, 271). Tradisjon er et kjernebegrep innenfor kulturforskning. Tradisjon stammer fra det latinske ordet *traditio* som betyr å «overlevere». Tradisjon er både som konsept og begrep flertydig og består av flere spenninger: fortid/nåtid, kollektivitet/individualitet og stabilitet/forandring (Eriksen og Selberg 2006, 215; Noyes 2016, 96). Tidligere var tradisjon koblet til fortiden, det stabile og det kollektive, men i løpet av 1960- og 1970-tallet endres forståelsen av begrepet. Nå blir tradisjon i større grad koblet til nåtiden, det foranderlige og individet (Eriksen og Selberg 2006, 215). Tradisjon er både et begrep som brukes i dagligtalen og som fagbegrep, men både vitenskapen og den fellesforståelsen oppfatter tradisjon som ryggraden av det som er gitt fra fortiden. Samfunn identifiserer seg etter sine tradisjoner (Handler og Linnekin 1984, 275). Tradisjon blir på den måten svært viktig for den kollektive identiteten.

Tradisjon er kollektiv i sin natur, ved at den overleveres mellom personer. Overføringen kan foregå både diakront og synkront, som skiller på om tradisjonen overføres mellom

generasjoner eller innad i en generasjon. I overleveringen er det en spenning mellom et overlevert mønster og fornyelse eller variasjon (Eriksen og Selberg 2006, 271). Tradisjon er knyttet til en fortolkningsprosess som omhandler både kontinuitet og forandring (Handler og Linnekin 1984, 273). Tradisjonene kan bli utfordret og endret. På grunn av at tradisjonene gjenskapes for hver generasjon som tar over den kulturelle arven, blir den foranderlig (Giddens 1990, 37). Antropologene Richard Handler og Jocelyn Linnekin beskriver det slik: «Tradition is not a bounded entity made up of bounded constituent parts, but a process of interpretation, attributing meaning in the present though making reference to the past» (Handler og Linnekin 1984, 287). De ser på tradisjon som en prosess av fortolkning, som er med på å gi mening til samtiden. Eriksen og Selberg (2006, 269-270) bemerker at forståelsen av tradisjon har vært igjennom en utvikling, fra å bli sett på som en arv fra fortiden, til å forstås som en symbolsk konstruksjon, der sider fra nåtiden, knyttes til utvalgte deler av fortiden. Tradisjon handler på den måten mest om nåtiden, ved at det er dagens fortolkninger av fortiden. Det har de senere årene vært en diskusjon knyttet til om tradisjonene er «ekte» eller «falske». Handler og Linnekin argumenterer for at tradisjon verken er «ekte» eller «falske». Om «ekte» tradisjoner bygger på uberørt og uforandret arv fra fortiden, er alle «ekte» tradisjoner falske fordi det ikke er noen som er uberørt og uforandret. Det finnes også argumenter for at tradisjon alltid er definert i samtiden, som gjør at det som kan ses på som «falske» tradisjoner egentlig er ekte. «Ekte» og «falsk» er begreper som har blitt benyttet for å skille mellom objektiv virkelighet og hokus pokus, men som Handler og Linnekin hevder er upassende når de er benyttet om sosiale fenomener. Dette er fordi tradisjonene og sosiale fenomener ikke eksisterer uten vår fortolkning av dem (Handler og Linnekin 1984, 288).

Tradisjonelle handlinger omtales som *skikker*. Folkloristene Anne Eriksen og Torunn Selberg (2006, 231) trekker frem at skikkene stadig går igjennom endringer, men det finnes likevel regelmessighet og sammenhenger i festskikkene våre. Eriksen og Selberg definerer skikker som «standardisert atferd som har en tradisjonell *form*, men de har også *mening*. Skikker er handlinger som er gjenkjennelige fordi de følger et tradisjonelt *mønster* som har kontinuitet over tid» (Eriksen og Selberg 2006, 225). Selv om tradisjonene hele tiden er i endring, er det behov for dem og de vil alltid være tilstede. Dette er på grunn av at de gir en kontinuitet og en form til livet (Giddens 2002, 44-45). Giddens (1996, 172) hevder at tradisjonene tar nye former i det moderne samfunnet, da de kontinuerlig er under endring. Tradisjonene har ifølge Giddens alltid en normativ karakter og derfor et sentralt moralsk element. Tradisjonelle praksiser utgjør føringer og en oppskrift på hvordan man bør gjøre det eller ikke bør gjøre det.

De individuelle faktorene kommer svakere frem under tradisjon på grunn av at valgene allerede er tatt for individene. Gjennom at tradisjon endrer sin rolle, kommer det nye dynamikker i livene våre, som Giddens (2002, 46) oppsummerer til å være en drakamp mellom autonomi av handling og en tvingende hånd. Der tradisjon har trukket seg tilbake er individene tvunget til å være mer åpne og refleksive.

Oppgavens struktur

Oppgaven er videre bygd opp slik at jeg i kapittel 2 redegjør for metodene jeg benyttet meg av for å samle inn materiale til studien. I tillegg trekker jeg frem noen av de forskningsetiske utfordringene som oppsto under arbeidet. I kapittel 3 går jeg inn på livssynsåpen seremoni med fokus på seremoniens form. Med seremoniens form tenker jeg på rekkefølgen som er på elementene i seremonien. Jeg vil også undersøke refleksjoner rundt valg av lokale og seremonileder til seremonien. Humanistisk og kirkelig gravferdsseremoni vil også bli trukket frem, da livssynsåpen seremoni stiller seg som et alternativ til disse. I kapittel 4 står innholdet som kan være i en livssynsåpen seremoni i fokus, og jeg vil gå dypere inn på noen av elementene. De ulike elementene er med på å utgjør helheten i seremonien, som også vil bli trukket frem. Videre følger avslutning i kapittel 5.

KAPITTEL 2. METODE, MATERIALE OG FORSKNINGSETIKK

Livssynsåpen seremoni ved gravferd er en relativt ny seremonitype som det er forsket lite på. For å samle inn materiale til studien valgte jeg derfor å benytte de kvalitative metodene observasjon og intervju. Jeg mente observasjon alene ikke ville gi et helhetlig bilde av seremonitypen, siden metoden ikke gir inngående informasjon om refleksjoner omkring valg knyttet til gravferdsseremonien. Observasjon benyttes ofte i kombinasjon med andre metoder for å få et mer utfyllende materiale (Fangen 2010, 171; Frägerborg 2011, 85). Jeg valgte å kombinere observasjonene med intervju. Under intervjuene kunne jeg få vite hvorfor etterlatte eller avdøde valgte en slik seremoni, i tillegg til utfyllende informasjon om valgene som ble tatt i forbindelse med gjennomføringen av seremonien. Observasjon ville også være utfyllende til intervjuene, ved at det ville være enklere for meg å sette meg inn i det informantene kunne komme til å fortelle om. Feltarbeidet ble utført i løpet av sommeren og høsten 2018. Materialet besto etter denne perioden av 11 intervju og fire observasjoner. I tillegg har jeg studert skriftlig materiale, som består av minnehefter, regjeringens retningslinjer og en minnetale som jeg mottok fra en av informantene. Siden materialet skapes i samspill med andre mennesker, er metode og forskningsetikk tett sammenbundet. Jeg vil derfor i slutten av kapittelet trekke frem noen av de forskningsetiske aspektene som var sentral under feltarbeidet.

Gravferdsbyråer som døråpnere

For å få et overblikk over dagens muligheter ved gravferd, tok jeg kontakt med et gravferdsbyrå (Gravferdsbyrå 1). Jeg fikk en omvisning i deres lokale og gravferdskonsulenten fortalte meg om deres rolle og hvilke muligheter som finnes i forbindelse med gjennomføringen av en gravferd. Jeg møtte også en prest for å få mer inngående informasjon om den kirkelige gravferdsseremonien. Etter disse samtalene bestemte jeg at studien skulle undersøke livssynsåpen seremoni ved gravferd. Gravferdsbyrå 1 gjennomfører få livssynsåpne gravferdsseremonier, og mente derfor det ville være mer fruktbart for meg å få kontakt med et annet gravferdsbyrå. De satte meg i kontakt med Gravferdsbyrå 2, som ble en viktig kontakt for meg i feltarbeidet. Alle observasjonene var av gravferdsseremonier gjennomført med dette gravferdsbyrået.

Å ha kontakt med et gravferdsbyrå for å kunne gjennomføre observasjonene ble viktig av flere grunner. Det er vanskelig å lese ut av en dødsannonse om det er en livssynsåpen gravferdsseremoni som skal gjennomføres. Symbolbruken i en dødsannonse kan indikere noe

om seremonitypen. For eksempel kan et kors antyde at det er en kirkelig seremoni eller humanistsymbolet signaliserer at seremonien er i regi av Human-Etisk Forbund. Det er ikke et spesielt symbol som er knyttet til livssynsåpen gravferdsseremoni. Man kan bare anta at dødsannonser med blant annet kors eller humanistsymbolet ikke er det, da de mest sannsynlig er knyttet til religionen eller livssynet de representerer. Gjennom kontakt med gravferdsbyråer kunne jeg både få tilgang til relevante seremonier, hvor jeg kunne gjennomføre observasjon. Ved å benytte gravferdsbyråer som mellomledd reduserte jeg belastningen på etterlatte ved ikke å ta direkte kontakt med dem. De etterlatte er i en situasjon preget av sorg og det er mange beslutninger som skal tas angående gravferden, avdødes kapital og lignende. På bakgrunn av dette mente jeg at det ville være mest hensiktsmessig at kontakten gikk via gravferdsbyrået, som de allerede hadde etablert en dialog med.

Selv om jeg fra starten av forsto at jeg ikke kunne planlegge feltarbeidet på forhånd, ble det mer utfordrende enn antatt. Dette var blant annet på grunn av at gravferder skjer innenfor en kort tidsramme etter dødsfall, og det gjennomføres få livssynsåpne seremonier.

Avhengigheten av gravferdsbyråene ble også en utfordring. Jeg opplevde at gravferdsbyråene hadde stor pågang og med en travle hverdagen hadde begrenset tid til å bistå i studien, noe som gjorde at feltarbeidet gikk langsommere enn antatt. Derfor ønsket jeg å komme i kontakt med flere gravferdsbyråer og sendte ut e-poster til flere byråer i Bergen og omegn. Jeg fikk kontakt med Gravferdsbyrå 3, som jeg møtte to ganger. Fra dem fikk jeg programmer fra tidligere livssynsåpne gravferdsseremonier de hadde holdt. Gravferdsbyråene var selektive i forhold til hvilke etterlatte de satte meg i kontakt med, både med tanke på intervju og hvilke gravferder de mente jeg kunne observere. Gravferdsbyråene har et moralsk ansvar ovenfor de etterlatte, som kommer til dem for å få hjelp i en vanskelig situasjon. Hos Gravferdsbyrå 3 skrev jeg under på en taushetserklæring¹¹, der jeg samtykket i å ikke gi personlige opplysninger og informasjon om bedriften videre til uvedkommende. Punktene i taushetserklæringen ville jeg uansett forholdt meg til gjennom forskningsetiske retningslinjer.

Observasjon

Jeg hadde vært i få gravferder før feltarbeidet til studien ble påbegynt. Alle gravferdsseremoniene jeg hadde vært i var kirkelige. Dette gjorde at observasjon ble viktig å gjennomføre, slik at jeg kunne oppleve hvordan livssynsåpne seremonier kan foregå. Under observasjon er alle sanseinntrykkene viktige (Pripp og Öhlander 2011, 127), og jeg kunne få

---

¹¹ Denne taushetserklæringen utelater jeg fra vedleggene av anonymitetshensyn.

oppleve seremonien gjennom sanseinntrykkene syn, hørsel, lukt og stemningen i lokalet. Observasjon innebærer at forskeren i et visst tidsrom følger menneskene som skal studeres og deltar sammen med dem. Metoden gir forskeren mulighet til å studere menneskers handlinger uten å påvirke i stor grad (Fangen 2010, 9). Det finnes flere former for observasjon hvor deltakelsen fra forskeren varierer, alt fra ren observasjon til fullt deltakende observasjon. Forskeren kan også bevege seg mellom disse ytterpunktene under samme observasjon og over tid (Fangen 2010, 72-80; Pripp og Öhlander 2011, 124).

Jeg inntok en delvis deltagende observatørrolle, der idealet var at tilstedeværelsen ikke skulle være til ubehag for de andre som var tilstede i seremonien (Fangen 2010, 74). Dette var sentralt med tanke på at jeg skulle observere gravferder, der flere mennesker var i sorg. Det var viktig at mitt nærvær ikke skulle være til ulempe på noen måte. Jeg fulgte seremonietiketten og deltok på de fleste felles delene av seremonien. Da det var allsang, sang jeg med, reiste de fremmøtte seg, reiste jeg meg, og da det var et minutt stillhet, var jeg stille. Jeg valgte bort å delta ved utgangen fra lokalet og jeg kondolerte ikke de nærmeste etterlatte. Dette var et valg jeg gjorde for at jeg ikke skulle være i direkte kontakt med de etterlatte. Før, under og etter observasjonene forholdt jeg meg kun til gravferdsbyrået og andre som jobbet i lokalet, som for eksempel organisten. Under observasjonene prøvde jeg å finne en balanse mellom å ikke skille meg ut fra de andre i rommet, men heller ikke blande meg helt inn, da de fremmøtte var kommet for å ta avskjed med den avdøde. Bakgrunnen for vår tilstedeværelse i lokalet var forskjellig, og det var viktig for meg å vise respekt for de etterlatte og avdøde, ved å ikke skape oppmerksomhet rundt meg. Selv om forskerens tilstedeværelse påvirker situasjonen på en eller annen måte (Nilssen 2012, 31), ønsket jeg at dette skulle skje i minst mulig grad. I alle gravferdene var jeg kledd i heldekkende svart og hverdagsfine klær. For å være minst mulig forstyrrende noterte jeg ikke noe under seremoniene. Jeg ventet til jeg hadde forlatt lokalet og hadde satt meg på et stille sted hvor jeg kunne notere uforstyrret. Jeg valgte også å ikke ta opp lydopptak av seremonien av teknologiske- og forskningsetiske utfordringer og hensynet til de etterlatte.

Jeg hadde på forhånd laget en temaguide¹², der jeg hadde skrevet ned punkter jeg skulle ta utgangspunkt i under observasjonene. Disse punktene gjorde det enklere for meg å fokusere på enkelte deler, men jeg ønsket ikke at de skulle bli for styrende. Punktene skulle være til hjelp, men måtte vike om det viste seg at det var andre deler som var viktigere å fokusere på.

---

¹² Se vedlegg 1.

Det gikk som oftest mellom 30 og 60 minutter etter seremonien var ferdig, før jeg fikk satt meg ned for å skrive feltnotater. Hvor lang tid det tok varierte etter hvor lenge jeg ble igjen i lokalet for å snakke med ansatte fra gravferdsbyrået. Feltnotatene gjenspeilte hva jeg husket fra seremoniene og var trolig preget av det som hadde gått følelsesmessig inn på meg. Nedskrevne observasjoner er ikke fri for tolkninger (Nilssen 2012, 45), da det som ble skrevet ned i feltnotatene mine hadde allerede gått igjennom en tolkningsprosess i perioden fra observasjon til skriftlig notat. Det var mange inntrykk i løpet av observasjonene, og det filtrertes både gjennom hva jeg fikk med meg under observasjonene og hva jeg husket i ettertid.

Til den første observasjonen møtte jeg opp 45 minutter før seremonien skulle begynne, for å se hvordan gravferdsbyrået klargjorde lokalet. Jeg fulgte en ansatt i gravferdsbyrået, og fikk forklaring på hva som ble gjort, samtidig som jeg hadde anledning til å stille spørsmål hvis jeg lurte på noe. Alle i gravferdsbyrået tok meg godt imot og kom bort for å hilse på meg. De ansatte var på jobb og skulle utføre et arbeid, noe jeg ikke ønsket å forstyrre. Derfor stilte jeg kun spørsmål når de allerede hadde vendt sin oppmerksomhet mot meg. Det gjorde de når de enten skulle spørre spørsmål om studien eller når de uoppfordret ønsket å fortelle meg om hva de gjorde, og hvorfor de gjorde det. Ved de øvrige observasjonene møtte jeg opp like før seremonien skulle starte, og passet på at jeg var en av de siste som gikk inn i lokalet. Dette var for at jeg ikke skulle ta plassen til noen av de som var kommet for å ta farvel med avdøde.

Jeg hadde i forkant gjort meg opp noen tanker om hvor jeg kunne sette meg i lokalet, og kommet frem til at jeg enten skulle sette meg på bakerste benk eller oppholde meg på galleriet. Det var mange fremmøtte og de bakerste benkene var fylt opp i alle seremoniene. Jeg valgte derfor å stå på galleriet under tre av observasjonene. Under den observasjonen der jeg ikke sto på galleriet foreslo en i gravferdsbyrået at jeg skulle sette meg ved siden av han, på en benk som gikk langs veggen på tvers i lokalet. Under denne seremonien følte jeg at jeg kom svært nær de fremmøtte, og det følte ikke riktig å observere dem så tett under seremonien. Jeg var derimot fullt konsentrert under denne gravferden på seremonien, til forskjell fra da jeg var på galleriet. På galleriet gikk noen av de ansatte forbi på grunn av at det tekniske ble styrt derfra og orgelet var plassert der. Om det var noen arrangementstekniske problemer under gravferden fikk jeg det med meg, og under disse anledningene ble observasjonen jeg utførte noe forstyrret. Under gravferdene, da organisten spilte på orgelet, satt jeg meg ned på huk slik at jeg ikke var synlig for andre i lokalet. Selv vet jeg at jeg snur

meg mot det stedet lyden kommer fra, og tenkte at jeg ikke skulle være synlig for andre i lokalet som eventuelt har for vane å gjøre det samme.

Sosiolog Katrine Fangen (2010, 72) påpeker at forskeren må balansere og finne sin posisjon mellom deltagelse og analytisk distanse. Dette var noe jeg opplevde som svært vanskelig under noen av seremoniene, spesielt der de etterlatte i sterkere grad var preget av tapet av vedkommende. Jeg tok selv til tårene ved flere anledninger og det var sterkt å høre på talen til enkelte, spesielt da taleren selv gråt. Under disse anledningene var det vanskelig å legge følelsene til side og kun observere, selv om jeg ikke kjente avdøde. Det var imidlertid ikke tapet av denne personen i seg selv som gjorde at jeg tok til tårene, men sorgen til de etterlatte og hvor tungt de hadde det. Da feltnotatene ble skrevet var dette noe jeg var oppmerksom på, og jeg prøvde å reflektere over den emosjonelle siden og den analytiske distansen i observasjonen.

Intervju

I intervju deler mennesker sine tolkninger av den opplevde virkeligheten. Den beskrives gjennom fortellinger om liv, erfaringer, tanker og opplevelser (Frägerborg 2011, 85). Folklorist Barbro Klein betrakter intervju som «ett samtal där två eller flera personer konstruerar betydelser tillsammans» (Klein 1990, 44). Intervju er altså når to eller flere personer har et mål for samtalen og den ene parten forteller og besvarer spørsmål som stilles. Det som blir sagt registreres, enten med taleopptak, videoopptak eller skriftlig (Frägerborg 2011, 88; Klein 1990, 44). Jeg utførte delvis strukturerte intervju, der en intervjuguide var utgangspunkt for samtalen, men samtalen kunne utvikle seg etter det informanten ønsket å meddele. Jeg skilte informantene i to grupper, etterlatte og seremoniledere, og hadde derfor en intervjuguide for hver av gruppene¹³. De fleste av informantene fikk tilsendt intervjuguiden på forhånd, slik at de kunne tenke gjennom spørsmålene før intervjuet. Grunnen til at noen ikke fikk intervjuguiden tilsendt på forhånd var om informanten ikke ønsket å motta den eller at det var kort tid fra vi kom i kontakt med hverandre til intervjuet skulle gjennomføres. Noen av dem som fikk tilsendt intervjuguiden på forhånd hadde brukt tid til å forberede seg og en av informantene ga meg svarene skriftlig etter intervjuet.

For å rekruttere informanter brukte jeg to fremgangsmåter, gjennom gravferdsbyrå eller gjennom kjente. Først spurte jeg ansatte i gravferdsbyråene om de visste om noen som hadde erfaring med livssynsåpen gravferdsseremoni, og som kunne ønske å stille som informant. I

---

¹³ Se vedlegg 2 for intervjuguide til de etterlatte og vedlegg 3 for intervjuguide til seremonilederne.

tillegg spurte jeg om gravferdskonsulentene kunne tenke seg å stille som informanter, og én av dem samtykket til intervju. Gravferdsbyrå 2 og Gravferdsbyrå 3 satte meg i kontakt med informanter, men i en travel hverdag brukte de lang tid på å opprette kontakt mellom meg og informantene. På grunn av studiens tidsramme hadde jeg kort tid på å gjennomføre feltarbeidet. Jeg valgte derfor å benytte meg av andre fremgangsmåter i tillegg, for å få tak i informanter til studien.

En annen fremgangsmåte var å gå igjennom venner og bekjente, noe jeg gjorde både via internett og utenfor internett. Familien min snakket om studien med sine venner og bekjente. De formidlet ikke en direkte oppfordring til å delta, allikevel ytre én person ønske om å stille som informant. Etter dette intervjuet ønsket jeg å undersøke om det var flere bekjente av mine venner som kunne tenkte seg å delta. 21. september 2018 la jeg ut et innlegg på min private Facebook-profil, der jeg etterlyste informanter til studien. Mange av personene i mitt nettverk på Facebook er på min egen alder, noe som gjør at det er lett å trekke en slutning om at de har lite erfaring med denne seremonitypen eller gravferd generelt. Derfor var jeg avhengig av at mine Facebook-venner delte innlegget, slik at det kunne bli sett av flere aldersgrupper og miljøer. Nedenfor følger teksten jeg la ut på Facebook:

Vilde Ørsje Utby 21. september · 🌐 ▼

Hei! 😊

Jeg går på master i Kulturvitenskap ved Universitet i Bergen og skal skrive om livssynsåpen gravferdsseremoni. Formålet med studien er å undersøke seremoniens form og innhold.

Jeg søker etter deg som har erfaring med en slik seremoni (om det har vært å arrangere en slik gravferd, har vært seremonileder eller er en gravferdskonsulent som jobber i et gravferdsbyrå som tilbyr denne seremonitypen), og kan tenke seg å stille i et intervju. Intervjuet vil ta om lag en time og vil bli tatt opp med lydopptaker. Det kan i oppgaven bli brukt direkte sitat fra intervjuet. Informanten blir anonymisert, og alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt.

Om du eller noen du kjenner ønsker å delta eller har spørsmål angående studien, ta kontakt med meg via melding på messenger eller kontakt meg via e-post: Vilde.Utby@student.uib.no.

Med vennlig hilsen
Vilde Ørsje Utby

👍 , og 30 andre 5 kommentarer 21 delinger

👍 Liker   💬 Kommenter   ➦ Del

Bilde 1: Skjermdump av Facebook-innlegg for å rekruttere informanter.

I løpet av fire dager var innlegget delt 21 ganger. Noen Facebook-venner skrev direkte til meg på Messenger, og informerte om at de kjente noen som hadde erfaring med denne seremonitypen og at de skulle videreformidle informasjon om studien. Dette virket svært lovende, men det var kun én person som ønsket å stille som informant på bakgrunn av å ha sett dette innlegget. Etter intervjuet med denne personen spurte informanten om jeg trengte flere intervju og da jeg svarte ja, tilbød informanten seg å videreformidle informasjon om studien til andre personer som kunne være aktuelle. I løpet av kort tid fikk jeg e-post fra fem personer som kunne tenke seg å stille til intervju.

Én av informantene stilte vilkår for å stille til intervju. Vilkåret var at jeg måtte få en uttalelse fra Anniken Huitfeldt¹⁴ om bakgrunnen for denne seremonitypen. Jeg hadde i utgangspunktet ikke tenkt å gå dypere inn i den politiske siden av saken, men jeg ønsket å fokusere på etterlattes tanker om seremonien. Det kunne bli svært vanskelig å få en uttalelse fra Huitfeldt om saken. På bakgrunn av dette takket jeg denne personen for henvendelsen og engasjementet til studien, men sa jeg ikke kunne møte vilkåret. På tross av det ønsket personen likevel å stille som informant og trakk derfor vilkåret, men oppfordret meg sterkt til å følge det opp.

Utfordringen med å få tak i informanter til studien, gjorde at jeg begynte å se på muligheten for å også finne informanter utenfor Bergensområdet. Facebook-innlegget åpnet opp for muligheten til å komme i kontakt med informanter flere steder i landet. Telefonintervju er en form for intervju som i liten grad er benyttet i kulturvitenskapelig forskning, og som ofte er brukt som en reserveløsning (Bjørvik 2007, 37). Slik begynte det også for min del, men jeg syntes det første telefonintervjuet fungerte bra og bestemte meg for å fortsette med dette, om det ikke var mulig å gjennomføre intervjuet ansikt til ansikt. I alt ble syv av de 11 intervjuene gjennomført over telefon. Under telefonintervjuene satte jeg informanten på høyttaler og la diktafonen ved siden av telefonen. Ett av telefonintervjuene viste seg å være utfordrende å transkribere på grunn av skurring i telefonen. Da det var noen ord som falt bort og ord som jeg ikke klarte å tyde da jeg skulle transkribere intervjuet. Dette var ord jeg ikke hadde reagert på falt bort under selve intervjuet, da sammenhengen ga mening.

Jeg benyttet meg av telefonintervju hovedsakelig på grunn av geografiske avstander og svært begrensede reisemidler, men studiens tidsramme la også føringer for dette valget. En av informantene oppfordret meg til å reise til seg, for å gjennomføre intervjuet ansikt til ansikt.

---

¹⁴ På bakgrunn av at Anniken Huitfeldt var kulturminister da Kulturdepartementet lanserte livssynsåpen seremoni ved gravferd.

Denne oppfordringen fulgte jeg ikke opp av overnevnte grunner, men intervjuet ble gjennomført over telefon. En opplagt ulempe med telefonintervju er at man ikke får med kroppsspråk, mimikk og gester (Bjørvik 2007, 41). Jeg ble i større grad bevisst på stemmen til informantene og hvordan de brukte blant annet volum og tonefall da de snakket. Både forskeren og informanten kan oppleve mangelen av kroppsspråk som et tap. I telefonintervjuene fikk jeg ikke sendt bekreftende blick og mimikk (som for eksempel nikkning) til informanten, om at jeg hørte etter og var interessert i det som ble fortalt. Derfor brukte jeg ord og lyder som «mhm» og «ja» for å gi informanten en bekreftelse på min tilstedeværelse og interesse for samtalen.

Kulturviter Eira Bjørvik (2007, 40-41) påpeker at informantene kan oppleve det å gjennomføre telefonintervju som en mangel på reell interesse for perspektivet, kunnskapen eller historien de kommer med, noe som kan være i strid med intervjuerens hensikt. Å gjennomføre telefonintervju opplevde jeg som uproblematisk for informantene. Jeg opplevde at både jeg og informantene hadde en gjensidig interesse for gjennomføringen av intervjuene. Jeg opplevde at informantene hadde en forståelse for at intervjuene ble gjennomført over telefon. Telefonintervju har både fordeler og ulemper. Fordelen var at intervjuet ikke måtte planlegges lenge i forveien og det ble derfor gjennomført raskt etter vi var kommet i kontakt med hverandre. En ulempe viste seg da noen av informantene hadde en travel hverdag, som gjorde at de tok intervjuet i forbifarten mellom andre ting de skulle gjøre. I noen av disse intervjuene opplevde jeg at informanten ikke var helt fokusert på samtalen. I et par av intervjuene kom det også frem at det var andre i rommet. Disse andre personene avbrøt intervjuet et par ganger ved å stille informanten spørsmål. Den ene informanten nevnte at det var en annen i rommet, men tydeliggjorde at det ikke kom til å påvirke svarene vedkommende ga.

Utvalg av informanter

Informantene kommer fra hele landet og er både kvinner og menn. Informantene ble, som nevnt, delt inn i to grupper: etterlatte og seremoniledere. Av de tre etterlatte var alle kvinner, mens blant seremonilederne var det tre kvinner og fem menn. I teksten har informantene fått tildelt fiktive navn. Navnene sier ikke noe om hvilken informantgruppe informanten tilhører, om det er en etterlatt eller en seremonileder. En oversikt over intervjuene med informantgruppe og fiktivt navn er lagt ved i vedlegg 4. Blant seremonilederne er det en prest og en gravferdskonsulent, og seks av informantene har vært eller er knyttet til Human-Etisk Forbund. Fire av de seks har kun erfaring som seremonileder fra humanistiske gravferder.

Bakgrunnen for at jeg valgte å intervju dem, var at jeg ble nysgjerrig på hvorfor de ønsket å stille til intervju om livssynsåpen seremoni ved gravferd. I tillegg så jeg det som interessant å få innblikk i deres tanker om både humanistisk og livssynsåpen gravferdsseremoni. I analysedelen vil jeg gå nærmere inn på refleksjoner rundt seremonilederne som er eller har vært knyttet til Human-Etisk Forbund.

Da jeg startet feltarbeidet tenkte jeg at informantene som er i gruppen etterlatte skulle ha seremonien litt på avstand. Jeg tenkte at den livssynsåpne seremonien de sto for, gjerne kunne vært gjennomført for rundt et år siden. Bakgrunnen for dette var at de skulle slippe å bli intervjuet midt i en sorgprosess, men det burde heller ikke ha gått for lang tid, slik at informanten hadde begynt å glemme detaljer om seremonien. Det åpnet seg imidlertid muligheter for å intervju etterlatte som hadde gjennomført en slik seremoni noen måneder før intervjuet. Da de etterlatte ønsket å stille til intervju, tenkte jeg det var en fordel at de hadde hendelsen så nært og husket mange av detaljene fra seremonien. For noen etterlatte ble intervjuet likevel tungt. Selv om informanten fikk mulighet til å ta pause eller avslutte intervjuet, ønsket informanten å fortsette. Det preget også meg i intervjusituasjonen når jeg så hvor tungt det var for informanten å fortelle om temaet. Intervjuene varte mellom en halv til halvannen time, men de fleste hadde en lengde på rundt en time.

Under telefonintervjuene var jeg enten på et rom på universitetsområdet eller hjemme hos meg selv. De intervjuene jeg utførte ansikt til ansikt, foregikk enten på jobben til informanten, på café eller på et rom på universitetsområdet. Alle intervjuene utenom ett ble tatt opp med diktafon. Bakgrunnen for beslutningen om å ikke ta opp det ene intervjuet med lydopptaker var at vi møttes på en café, der det var mange lyder i lokalet. Alle disse lydene hadde blitt forstyrrende for lydopptaket og ville gjøre det vanskelig å høre hva informanten sa under transkriberingen. Jeg valgte derfor å notere ned stikkord i løpet av intervjuet om det som ble sagt, og da informanten var gått skrev jeg ned mer utfyllende notater. Selv om både innspilte og nedskrevne intervjuer har sine fordeler og ulemper, er det klart at det er flest fordeler med de innspilte intervjuene. Om intervjuene blir tatt opp med lydopptaker kan forskeren vie sin fulle oppmerksomhet til informanten og det som blir sagt. Disse intervjuene gir også større mulighet for forskeren til analyse i etterkant. Ulempen med intervju tatt opp på lydopptak er derimot at det tar lang tid å transkribere lydfile. De nedskrevne intervjuene krever at forskeren i intervjusituasjonen veksler mellom å ha oppmerksomhet på informanten, stille spørsmål, lytte til svar og notere det som blir sagt. Siden disse intervjuene blir skrevet ned

mens intervjuet pågår og eventuelt rett etterpå, er de enklere å håndtere i etterkant av intervjuet (Frägerborg 2011, 104-107).

Transkripsjon

Gjennom transkripsjon oversetter man talespråk til skriftspråk (Kvale og Brinkmann 2015, 205). Det finnes mange måter å transkribere på, men de fleste transkripsjoner fanger bare opp det verbale språket. Tonefall, mimikk og gester er deler av kommunikasjonen som forsvinner når samtalen skal gjøres om til tekst (Nilssen 2012, 46-47). Flere av disse aspektene ved intervjuene var allerede borte på de intervjuene som var gjennomført over telefon. Jeg transkriberte intervjuene på bokmål, fordi jeg ikke skulle gjennomføre en lingvistisk analyse. I tillegg var beslutningen knyttet til aidentifisering av informantene. Mens jeg transkriberte pseudonymiserte jeg personopplysninger som kom frem i intervjuene (Norsk senter for forskningsdata u.å.). Dette innebar at jeg fjernet personopplysninger informanten ga om seg selv og eventuelle tredjepersoner¹⁵, som for eksempel navn på mennesker og steder, årstall som var knyttet til hendelser i personers liv og opplysninger om yrke. Om en kommune ble navngitt skrev jeg i transkripsjonen [kommune] i stedet for navnet på kommunen. I enkelte intervju ble informantens yrke eller lignende svært fremtredende. I disse tilfellene valgte jeg å ikke pseudonymisere, da dette ville resultert i at viktige poeng som informanten meddelte ville gått tapt.

Klein (1990, 62) beskriver transkribering som en analytisk akt, der det viktige ikke er å få med alt, men bygge et grunnlag for videre innsikt. Transkribering er, ifølge Klein, en del av analysearbeidet til forskeren, der uventede detaljer kan dukke opp for forskeren gjennom systematisk transkribering. De ulike måtene å transkribere på gjenspeiler hva forskeren velger å ta med fra lydopptaket, med tanke på pauser, dialekt, ettertrykk og stemmebruken. Det er stor forskjell om transkripsjonen viser muntligheten med tonefall og hjelpende ord som «liksom», «på en måte», og lyder som «ehhh» eller om lesbarheten skal være høy. Det ligger en tolkning i all tekst som forskeren skaper, på grunn av at forskeren har bestemt seg for hva som er viktig å ha med (Nilssen 2012, 46). Klein (1990, 64) påpeker at lyder som «ehh», «ehm», «ja», «nei» og gjentakende ord, kan være en nøkkel til innsikt om hva mennesker tenker på og prøver å uttrykke. Lydene og gjentakende ordene kan være tegn på at informanten tenker seg om, er usikker eller snakker til seg selv (Nilssen 2012, 49). Lydene og ordene kan også indikere om informanten har dannet seg en ferdig fortelling eller om

---

¹⁵ I dette tilfelle er tredjepersoner både avdøde, etterlatte og andre personer som ble nevnt under intervjuene.

fortellingene blir til mens vedkommende snakker. Den samme tolkningen kan man gjøre når informanten stopper mitt i en setning og begynner på en ny. På bakgrunn av disse refleksjonene valgte jeg å beholde de fleste av disse lydene og ordene i transkripsjonene, men da de ble brukt hyppig etter hverandre fjernet jeg noen av de for å øke transkripsjonens lesbarhet.

I en studie folkloristen Eva-Marie Tveit (1994, 22-23) utførte, valgte hun å transkribere intervjuene på dialekten til informantene, i tillegg ble de gjengitt i muntlig form. Dette førte til at noen av informantene følte seg støtt over transkripsjonene og noen trakk seg fra deltakelsen i studien. Både muntlig språk og dialekt kan virke banaliserende når det blir uttrykt i skriftform. Tveit (1994, 23) påpeker at en gjengivelse som er mer «skriftliggjort», yter fortelleren større respekt da fortelleren fremstår som klartenkt og lett å forstå. Til forskjell fra den muntlige gjengivelsen som ofte er preget av innskytelser og gjentakelser. Endringene som skjer i en «skriftliggjøring» av intervjuet er bare en annen versjon av samtalene. I de ulike versjonene kan fortelleren vektlegge ulike deler og ordlegge seg annerledes. Det er på grunn av at tale- og skriftspråk innebærer forskjellige måter å formulere seg på. Velformulert muntlig språk kan virke usammenhengende og preget av gjentakelser når det transkriberes, mens velformulert skriftlig språk kan bli kjedelig å høre på når det leses høyt. Ifølge Kvale og Brinkmann er transkripsjon «kort sagt svekkede, dekontekstualiserte gjengivelser av direkte intervjusamtaler» (Kvale og Brinkmann 2015). Jeg valgte å beholde den muntlige formen i transkripsjonene. Dette var for at jeg ønsket å ha transkripsjonene som mest mulig råmateriale. Informantene fikk tilsendt transkripsjonene, slik at de kunne komme med korreksjoner og tilføyelser. Flere av informantene reagerte på å lese intervjuene i den muntlige formen de var skrevet ut i. Det var ingen som trakk seg, men flere ønsket at teksten skulle bearbeides. Etter jeg forklarte at det kun var jeg, veileder og eventuelt sensor som skulle se transkripsjonene, var det greit for informantene at transkripsjonen forble i den muntlige formen de var i. Jeg ser i ettertid at jeg kunne valgt en annen måte å transkribere på, og at det ikke ville blitt problematisk for analysearbeidet. Når jeg har brukt sitater fra transkripsjonene i teksten har jeg i enkelte sitater fjernet lyder, gjentakende ord og noen småord, som for eksempel: «ehm», «ehhh» og «jo». Dette for å øke lesbarheten, men uten å endre meningsinnholdet i setningen (Kvale og Brinkmann 2015, 308; Nilssen 2012, 50).

Skriftlig materiale

Gravferdsbyrå 3 ga meg åtte minnehefter som var trykt opp til livssyns åpne seremonier som de tidligere hadde gjennomført. I minneheftene er gangen i seremonien presentert slik at jeg

kan se hva etterlatte valgte å ha med i seremonien og hvilken rekkefølge delene var plassert i. I tillegg fikk jeg minnehefter fra de seremoniene jeg deltok i, og jeg fikk et minnehefte fra den ene etterlatte som stilte til intervju. En av informantene sendte meg en minnetale som var skrevet for en humanistisk gravferd. Den fikk jeg for at jeg kunne se hva som var lagt vekt på i talen. Jeg fikk se teksten med forbehold om at jeg ikke skulle bruke den direkte i oppgaven. Talen viser hva etterlatte og/eller seremonileder prioriterte å ta med i talen, og hva som var viktig å formidle om den avdøde. I tillegg har jeg studert retningslinjene som var gitt fra Kulturdepartementet om livssynsåpen seremoni ved gravferd. Disse retningslinjene er som nevnt nå fjernet fra internett.

Analyse av materialet

I forberedelsen til feltarbeidet utviklet jeg både en temaguide¹⁶ og to intervjuguider¹⁷. Disse ble utarbeidet for å omhandle brede temaer i livssynsåpen seremoni, og det var to hovedkategorier: rekkefølgen og innholdet i seremonien. Disse kategoriene la grunnlaget for analysearbeidet og utgjør hovedinndelingen i analysekapitlene. Det første analysekapittelet omhandler rekkefølgen i seremonien, mens jeg i det andre analysekapittelet går inn på innhold som kan være i en slik seremoni. Hva som kommer inn under hovedinndelingen var det mer rom for å finne ut av i løpet av intervjuene og observasjonene. Da jeg hadde hele materialet, så jeg hva som gjentok seg av det informantene meddelte og det som jeg registrerte under observasjonene. Selv om temaene var brede, var det også lurt å fokusere på konkrete detaljer og være selektiv under observasjon og skriving (Fangen 2010, 104). Spesielt under den første observasjonen var punktene fra temaguiden viktig å ha, for å vite hva jeg burde se etter. I den første observasjonen jeg gjennomførte var det veldig mange inntrykk, og temaguiden hjalp til å få oversikt. De følgende observasjonene lot seg i større grad styre av inntrykk jeg hadde fått under noen av intervjuene og hva jeg i løpet av innhenting av materialet hadde behov for å vite mer om. Jeg ønsket også å være åpen for å se hva som ble naturlig å studere nærmere i de ulike seremoniene.

Forskeren i kvalitative studier bruker seg selv for å hente inn materialet og det ligger en forventning om at de som inngår i studien må gi av seg selv. Dette fører med seg en emosjonelle side til forskningen som forskeren må være bevisst om at er tilstede (Nilssen 2012, 32). Siden studien omhandler gravferd og involverer en sårbar situasjon for flere av deltakerne, blir denne bevisstheten spesielt viktig. Feltnotatene representerer kun en liten del

---

¹⁶ Se vedlegg 1.

¹⁷ Se vedlegg 2 og 3.

av det jeg husket fra feltarbeidet (Fangen 2010, 102). Feltarbeidet sin emosjonelle side påvirker hva jeg husket godt fra observasjonene. Da de delene av gravferden som gjorde meg rørt, satte seg ekstra godt i hukommelsen. All kvalitativ forskning er verdiladet og påvirket av forskerens subjektive teorier (Nilssen 2012, 139). Det er vanskelig å skifte fokus fra egne personlige opplevelser til et mer utadrettet blikk på hva som skjedde rundt meg, men det er ikke feil å fokusere på egne opplevelser i feltet. Det er viktig å reflektere over de følelsesmessige reaksjonene man har opplevd som en del av analysearbeidet (Fangen 2010, 105).

I analysen skiller jeg i liten grad mellom seremonilederne som er knyttet til Human-Etisk Forbund og de som ikke er det. Bakgrunnen for dette er at seremonilederne valgte å stille til intervju om livssynsåpen seremoni ved gravferd, selv om enkelte av dem ikke har erfaring med slike seremonier. Disse seremonilederne påpeker hvor de har erfaring fra, men at de er liberale seremoniledere og åpne for hva seremonien kan inneholde. Dette er punkter som jeg kommer tilbake til i analysedelen. Av informantene er det som sagt også en som er prest, men denne personen har erfaring fra både kristne gravferder og livssynsåpne seremonier. For informantene som har erfaring fra andre gravferdsseremonier, faller det også naturlig å sammenligne livssynsåpen seremoni med disse. Dette gir et aspekt som er viktig å se på videre, fordi det er nyttig å se hva livssynsåpen seremoni er et alternativ til. I dag er det viktig at forskning kan etterprøves, men det er vanskelig å gjennomføre kvalitative studier likt (Nilssen 2012, 141). Dette er fordi informantene i stor grad påvirker materialet og utgjør kun et utvalg av befolkningen. Dette er noe som gjør seg gjeldende også i denne studien, hvor tilgangen på informanter var liten. Utvalget av informanter har en overvekt av seremoniledere som har vært eller er tilknyttet Human-Etisk Forbund. En faktor som er viktig å være oppmerksom på i analysen.

Forskningsetiske utfordringer

I et feltarbeid som involverer mennesker er etikk og moral svært vesentlig, fordi det ikke er nok å kun beherske skikk-og-bruk-regler i håndtering av levende mennesker (Alver og Øyen 2007, 11, 12, 17; Bringéus 1994, 15; Pripp 2011, 80). I denne studien som omhandler noe som kan være sårt for informantene og deltakerne, blir det spesielt viktig å ha fokus på forskningsetikk. Selv om det kan være sårt, påpeker Anders Gustavsson (2001, 36) at det er viktig at også det problematiske i menneskers liv blir undersøkt, men at det stiller ekstra krav til feltarbeideren. Det er flere retningslinjer og lover som er gjeldende når forskere skal gjennomføre en studie. I dette prosjektet er det forskningsetiske retningslinjer utarbeidet av

Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) som er gjeldende. NESH sine retningslinjer er utviklet fra lovverk og retningslinjer fra Norsk Senter for Forskningsdata (NSD). NESH er kun veiledende i forskningen. Prosjektet er meldt til NSD og det forelå godkjenning på studien før feltarbeidet startet¹⁸.

Det var flere forskningsetiske aspekter ved observasjon som det måtte tas hensyn til, spesielt med tanke på å observere noen som var i en sorgprosess. Selv om de fleste gravferder er åpne og hvem som helst kan være tilstede, befinner gravferden seg i et spenningsfelt mellom offentlig og privat sfære (Thorbjørnsrud 2009, 21). Alle gravferdene jeg var tilstede i var åpne, men kan oppleves som privat av de fremmøtte som skal si farvel til en som sto dem nær. Temaer som er knyttet til sorg og såre forhold i andre menneskers liv, gir forskeren en utfordring i å finne en balanse mellom å vise medfølelse, ha nærhet og distanse. Å vise både nærhet og distanse er vanskelig, og i slike sammenhenger er det viktig å vise engasjement og interesse for informanten, i tillegg til å ikke legge tidspress på situasjonen (Gustavsson 2001, 36). Dette var utfordrende både ved observasjon og ved intervju, når forskeren påvirkes og blir berørt ved å observere og kommunisere med informantene (Gustavsson 2001, 35). Flere ganger i løpet av feltarbeidet, både under observasjonene og intervjuene, var det vanskelig å ha distanse. Gustavsson (2001, 36) bemerker at det er viktig å vise empati i samtale der sorg blir uttrykt og ikke virke uberørt. Jeg ble spesielt berørt under minnetalene som etterlatte holdt og i intervjuene med de etterlatte, da de fortalte om den avdøde og om gjennomføringen av gravferden.

Gjennom observasjon kan forskeren få tilgang på noe som er veldig privat for de som observeres og denne informasjonen må behandles med varsomhet (Fangen 2010, 187). Når forskningen omhandler personopplysninger, må forskeren informere om studien og få samtykke fra dem som deltar eller er gjenstand for forskningen. I tillegg til at samtykke må være informert, må det også være fritt og uttrykkelig (NESH 2016, punkt 8). Informert samtykke ble en metodisk og etisk utfordring jeg møtte på i feltarbeidet. Informert samtykke innebærer at de som studeres er informert om prosjektets formål, risikoer og fordeler med å delta, og at de har mulighet til å trekke seg når som helst. Dette skal sikre at deltakerne er med frivillig (Fangen 2010, 191; Kvale og Brinkmann 2015, 104). Det var viktig for meg at etterlatte hadde gitt sitt samtykke til at jeg kunne være tilstede under observasjonen, men siden jeg ikke hadde noe kontakt med dem måtte dette skje gjennom gravferdsbyråene.

---

¹⁸ Godkjenning fra NSD ligger vedlagt i vedlegg 5.

For at de nærmeste etterlatte i gravferdene skulle få informasjon om studien, sendte jeg et informasjonsskriv¹⁹ til gravferdsbyrået som de kunne gi videre. Jeg fikk ikke bekreftelse på om de etterlatte mottok det og forble uviss om hvor mye informasjon de etterlatte fikk om studien. I tre av de fire gravferdene fikk jeg muntlig bekreftelse fra gravferdsbyrået på at de etterlatte hadde godkjent min tilstedeværelse, men i én av observasjonene fikk jeg aldri avklaring på om de etterlatte hadde blitt informert om og godkjent min tilstedeværelse. Dette ble etisk problematisk for meg, da forskeren har et ansvar for å gi forskningsdeltakerne informasjon om studien (NESH 2016, punkt 7). Det var særlig vanskelig å finne en naturlig plass i seremonien der jeg ikke hadde fått bekreftet at etterlatte hadde godkjent min tilstedeværelse. Etter denne gravferdsseremonien var over og alle var gått ut av lokalet, kom de nærmeste etterlatte inn igjen for at kisten skulle senkes ned. De ble stående fremme i lokalet og kunne nå se meg der jeg fremdeles oppholdt meg på galleriet. Jeg registrerte at noen hadde spørrende blikk opp på meg og satte meg derfor ned på en av benkene på galleriet, slik at jeg var ute av syne. Jeg så ned et par ganger for å se hva som foregikk med kisten, men begge gangene fikk jeg på nytt spørrende blikk og på grunn av usikkerheten rundt godkjenningen av min tilstedeværelse valgte jeg å forlate lokalet. I analysen beskriver jeg en del av den ene gravferdsseremonien detaljert. Jeg fikk kontakt med den nærmeste etterlatte for denne seremonien i etterkant av gravferden, og har fått samtykke til å kunne beskrive seremonien i teksten.

Alle informantene mottok et informasjonsskriv²⁰ i forkant av intervjuet. Informantene måtte samtykke for at jeg kunne bruke intervjuet i studien, enten ved å skrive under på informasjonsskrivet eller gi annen skriftlig samtykke til meg. Det ble i skrivet informert om studien, men selv om informantene er informert har de kanskje ikke tenkt grundig gjennom hva det vil si å delta. Temaet for intervjuet kunne oppleves ulikt for informantgruppene, da det for de etterlatte kan være et mer sår tema. Selv om det for de etterlatte kan være et tungt tema, kan intervjuet også fungere som et steg i sorgarbeidet. Gjennom at informanten får snakke om opplevelsen til en utenforstående (Gustavsson 2001, 36). På grunn av seremoniledernes erfaringer, og distanse til avdøde, er det for dem et mer hverdagslig tema siden det inngår i deres jobb. De fleste gravferdene de fortalte om var seremonier der de ikke kjente avdøde fra før, men noen fortalte også om gravferder til personer som hadde stått dem nær.

---

¹⁹ Se vedlegg 6.

²⁰ Se vedlegg 7.

Dette henger sammen med NESH sitt punkt om hensyn til tredjepart (punkt 13). Noen seremonilederne fortalte flere ganger om gravferder de hadde vært seremonileder for, der det ble gitt informasjon om tredjepersoner (både avdøde og etterlatte). Avdøde og etterlatte har i denne sammenhengen ikke gitt sitt samtykke til å bli med i studien. Denne informasjonen må derfor behandles med ekstra varsomhet. Forskeren bør vurdere virkninger på tredjeparter som ikke er direkte inkludert (NESH 2016, punkt 13), og vise respekt for individets privatliv og familieliv (NESH 2016, punkt 15). Selv om jeg ikke under observasjonene eller intervjuene hadde fokus på enkeltpersoner, var avdøde en viktig del av det jeg undersøkte, siden det var en avskjedsseremoni nettopp for denne personen. Avdøde blir her en tredjeperson, men jeg kommer ikke til å gå videre inn på det på grunn av at jeg ikke samler personopplysninger om tredjepersoner. Vanligvis vil tredjeperson måtte bli informert eller gi samtykke, noe som ikke var mulig i dette tilfellet. Selv om jeg ikke forsket på de avdøde, trer de noen ganger tydelig inn i materialet.

KAPITTEL 3. SEREMONIENS FORM

I en livssynsåpen seremoni ved gravferd står etterlatte fritt til å bestemme regien på seremonien. Som nevnt foreligger det ikke retningslinjer for hvordan en livssynsåpen gravferdsseremoni skal gjennomføres (se kapittel 1). Etterlatte står også fritt i valg av form, lokale og seremoniledelse. Følgende spørsmål står derfor sentralt: Hvordan kan formen på en livssynsåpen gravferdsseremoni være? I hvilket lokale ønsker de etterlatte å holde seremonien? Hvem ønsker de etterlatte skal være seremonileder? Form og innhold er sterkt knyttet til hverandre, og påvirker hverandre. I dette kapittelet er det formen som belyses, og videre i kapittel 4 vil jeg gå nærmere inn på innholdet i en livssynsåpen seremoni.

Livssynsåpen gravferdsseremoni stiller seg som et alternativ til kirkelig og humanistisk gravferd. Derfor er det også relevant i denne sammenhengen å kort gjøre rede for hvordan formen på disse to seremoniene fortøner seg. Formålet med dette er ikke å sammenligne de tre seremoniene, men prøve å forstå hvordan livssynsåpen gravferdsseremoni plasserer seg i forhold til kirkelig og humanistisk gravferdsseremoni.

Den kirkelige gravferdsformen

Den kirkelige gravferdsseremonien er i regi av Den norske kirke, som har hatt en sentral rolle både i gravferdsseremonien og i utformingen av seremonien slik vi kjenner til den i dag. Kirken har en lang tradisjon som bærer av ritualer, og har med det hatt en definisjonsmakt for gjennomføringen av gravferd. Gjennom historien har kirken endret motiv for gjennomføringen av gravferdsseremoni. Før reformasjonen var motivet for seremonien å redde avdødes sjel, mens det etter reformasjonen var forkynnelsen av Guds ord som sto sentralt. I dag er prestenes uttalte motiv å gi trøst til de etterlatte (Døving 1997, 120). Som nevnt er det en stor prosentandel²¹ av befolkningen som benytter kirkelig gravferd. Seremonien i den kirkelige gravferden oppfattes som den «vanlige» gravferdsseremonien. Den kirkelige gravferdsseremonien holdes i hovedsak i en kirke eller et kapell. Kisten er plassert sentralt i rommet og er gjerne dekorert med blomster. Det er presten som forretter seremonien. Prestens rolle er todelt, der presten veksler mellom å være religiøs liturgisk leder og sorgterapeut (Døving 2009b, 71-72). I Den norske kirkes bok om gravferd, presenteres gangen i den kirkelige gravferdsseremonien slik:

1. klokking

---

²¹ I 2017 var det 88.2% som gjennomførte gravferdsseremoni i regi av Den norske kirke.

2. preludium
3. salme (kan flyttes til etter punkt 4)
4. inngangsbønn (liturgien fortsetter med et av to valgalternativer)
5. inngangsbønn (kan velge mellom seks inngangsbønner som er foreslått)
6. minneord (et kort minneord holdes av presten eller en som representerer de pårørende/etterlatte). Kan følges av korte hilsninger, pålegging av blomster og/eller krans og eventuelt andre minnehandlinger som opplesning, musikk, lystenning o.a.)
7. salme eller musikkinnslag
8. skriftlesning
9. salme (hvis punkt 7 er en salme kan punkt 9 gå ut)
10. tale (kort tale over et av de oppleste skriftordene eller over en annen høvelig tekst)
11. bønn (kan velge mellom seks stykker)
12. I dine hender (kirkelig liturgi)
13. Herrens bønn (kan velge mellom to stykker)
14. salme
15. postludium

(Den norske kirke 2003, 9-16)

Ved begravelser vil jordpåkastelsen skje på gravplassen. Mens i en bisettelse vil det mellom «Herrens bønn» og den siste salmen etterfulgt av postludium, foregå senkning av kisten, jordpåkastelse, skriftord og velsignelse (Den norske kirke 2003, 20-21). Malen er tydelig veiledende for hvordan den kirkelige gravferdsformen foregår med forholdsvis bestemte retningslinjer for gjennomføringen. Døving (2009b, 71) beskriver det kirkelige gravferdsritualet som todelt. Den første delen består av sorgsamtalen og utgjør gravferdsseremoniens start ved at den inneholder en tale om den avdøde. Den andre delen er i seremoniens andre halvdel, som omhandler den bibelske liturgien og inneholder blant annet skriftlesning, bønn og andakt. Et viktig aspekt er at gravferdsliturgien skal virke trøstende ved å samle et fellesskap rundt den avdøde. Det er minnetalen, skriftlesningen og andakten som i hovedsak kan inneha variasjoner i de ulike gravferdsseremoniene. Med tanke på at presten er familiens talerør, er minnetalen den delen som i størst grad krever forberedelse. Før skriftlesningen har presten flyttet seg lengre vekk fra kisten, og den fysiske nærheten til de etterlatte har blitt mindre. Samtidig endrer det liturgiske språket seg til å bli klart mer bibelsk, og det leses en forkynnende tekst. I andakten kan presten koble sammen den borgerlig og

forkynnende delen av gravferdsseremonien. Graden av religiøsitet i andakten kan speile den døde eller de etterlatte (Døving 2009b, 72).

Den humanistiske gravferdsformen

Humanistisk gravferd arrangeres i regi av Human-Etisk Forbund. Gravferdsseremonien holdes vanligvis i et verdig og egnet livssynsnøytralt lokale. Seremonien kan også gjennomføres i hjemmet eller utendørs. Den inneholder ikke religiøse innslag, som for eksempel jordpåkastelse (Døving 2009b, 80; Human-Etisk Forbund u.å.-b). Human-Etisk Forbund beskriver seremonien på følgende måte: «Humanistisk gravferd er en verdig og høytidelig seremoni til minne om avdøde på et humanistisk verdigrunnlag. Gravferden er uten religiøse programinnslag og avholdes i et egnet lokale» (Human-Etisk Forbund 2015, 5).

Videre beskriver forbundet seremonien med et variert program, som oppleves verdig: «Humanistisk gravferd har et variert program og gir en opplevelse av høytid, verdighet og mening» (Human-Etisk Forbund u.å.-b). I seremonien settes den avdøde i fokus (Human-Etisk Forbund u.å.-a). Etterlatte står relativt fritt til å definere innhold og regi etter eget ønske, men forbundet har etablerte strukturer for gravferdsseremoniene som gjerne benyttes i en slik gravferd (Døving 2009b, 80). Forbundet har instruerte seremoniledere som bistår i å arrangere seremonien. Kisten trenger ikke være tilstede under seremonien. Den kan avholdes med en urne om kremasjonen allerede har funnet sted, men det kan også foregå med et bilde av avdøde i lokalet (Human-Etisk Forbund u.å.-b).

Eksempelet Human-Etisk Forbund gir på en humanistisk seremoni følger her:

1. inngangsmusikk
2. klokkeringing (hvis ønskelig og mulig på stedet)
3. musikk (instrumentalt, CD, sang, kor, solofremtreden etc.)
4. diktlesning
5. musikk
6. minnetale
7. høytlesning av kranse-/blomstersløyfer
8. musikk
9. personlige minneord fra familie, venner og kollegaer etc.
10. de nærmeste legger en rose/blomst etc. på kisten
(kan også skje ute ved graven)
11. kransepålegging

12. musikk
13. senkning av kisten (dersom praktisk mulig) og hvis kisten skal stå igjen inne – reiser alle seg
14. alternativt stille stund
15. musikk
16. taleren eller de pårørende takker til slutt de fremmøtte for deltakelse og gir eventuelt praktiske beskjeder om f.eks. invitasjon til påfølgende minnesamvær
17. klokkeringing ved seremoniens slutt

(Human-Etisk Forbund 2015, 10)

Selv om forbundet har en mal for seremonien, påpeker de at dette kun er et forslag og at det ikke behøver å være mange innslag i seremonien (Human-Etisk Forbund 2015, 10). Som regel er det seremonilederen som skriver og holder minnetalen. Den baseres på samtaler med de etterlatte, som også kvalitetssikrer talen før seremonien. Minnetalen består vanligvis av generelle betraktninger over livet og avdødes livsløp, eventuelt også et dikt. På bakgrunn av det humanistiske livssynet ønsker forbundet at taleren skal uttrykke døden som en realitet. I tillegg skal det legges vekt på døden som en bekreftelse på det verdifulle livet, der ønsket er å appellere til videre livslyst for de fremmøtte (Døving 2009b, 80).

I gjennomføringen av en humanistisk gravferdsseremoni møter forbundet størst utfordring i forbindelse med valg av lokale. Lokalene skal være livssynsøytrale, verdige og egnede. Mange kommuner har ikke slike lokaler til rådighet, og leie av lokaler som egner seg kan være dyrt. Eksempler på seremonilokaler som kan benyttes er kapell, kulturhus, forsamlingshus, gymsaler og aulaer. Ønsket er at seremonirommet ikke skal inneholde religiøse utsmykninger. Om det er slike utsmykninger tilstede, er det ifølge Døving (2009b, 81) ikke uvanlig at seremonilederne fra forbundet fjerner eller dekker disse til.

Livssynsåpen gravferdsseremoni

Kulturdepartementet hadde, som nevnt i kapittel 1, maler for livssynsåpen seremoni ved gravferd på internettetsiden som etterlatte kunne la seg inspirere av. Malen for begravelse og malen for bisettelse var svært like. Det var kun avslutningen som var forskjellig i forhold til om seremonien endte ved gravplassen eller ikke. Malene besto av følgende elementer: kulturelle innslag, velkomsthilsen, minneord, kransepålegging/personlige hilsener og tale. Det ble påpekt at det i løpet av seremonien burde være med opplesning av navnet til den avdøde, i tillegg til fødsels- og dødsdato. Etterlatte sto fritt til å legge seremonien slik de måtte ønske

det, men på internettetsiden sto det at seremonien ikke skulle bryte norsk lov²² (Kulturdepartementet 2014a). Kulturdepartementet henviste videre til at gravferdsbyrået ville være behjelpelig med råd og kunne anbefale en egnet person som seremonileder, hvis det ikke var ønskelig at seremonien ble holdt av et familiemedlem eller en venn (Kulturdepartementet 2014a).

Både i intervjumaterialet, minneheftene og observasjonene jeg utførte, ble det presentert et tydelig mønster i rekkefølgen i de livssynsåpne gravferdsseremoniene. Rekkefølgen som gjentok seg er følgende:

1. preludium og eventuelt lystenning
2. startsignal
3. musikkinnslag (enten som solosang eller fellessang)
4. velkomstord
5. eventuelt et musikkinnslag
6. minnetale (enten med seremonileder eller etterlatte)
7. musikkinnslag eller lysbildefremvisning med musikk
8. minnehilsen/minneord
9. høytlesning av sløyfebåndene
10. musikkinnslag (enten som solosang/instrumental eller fellessang)
11. rosepålegging (om etterlatte ønsker det)
12. kulturelt innslag (dikt, musikk eller en betraktning om et tema)
13. postludium

Tidsrammen for en livssynsåpen gravferdsseremoni varierer i alt fra 20 minutter til 90 minutter, og kan i noen tilfeller vare lengre. Det vanligste er imidlertid at en seremoni varer mellom 30 minutter til 60 minutter. Seremonilederne bemerker at det er en utfordrende balansegang å tilrettelegge tidsrammen for seremonien. For at de fremmøtte ikke skal føle at seremonien er forhastet bør den vare lengre enn 20 minutter. Likevel er det også viktig at de fremmøtte ikke blir rastløse, så å begrense seg til 40 minutter kan være fordelaktig. Seremonileder Jonas er blant dem som uttrykker bekymring om seremonien blir kort. Bekymringen bygger på en frykt for at etterlatte ikke føler at de får det de egentlig ønsket seg og ikke er fornøyd med seremonien, men Jonas påpeker «selvfølgelig står den i stil med avdøde. Det er det viktigste» (Intervju 4). Tidsbruken i seremonien kan være med på å stå i

---

²² Det er uklart på hvilken måte seremonien kan bryte norsk lov.

stil med avdøde på følgende måte: Om avdøde var en effektiv person som ikke likte å sitte stille lenge om gangen, kan seremonien gjenspeile dette aspektet ved den avdøde om den foregår over et kort tidsrom. Det gjøres oftere unntak på tidsbruken i en gravferdsseremoni dersom avdøde var en offentlig person eller ikke døde «naturlig»²³. En unaturlig død kan for eksempel være om vedkommende døde i ung alder, hadde vært igjennom et tungt sykdomsforløp eller om det var en vanskelig og/eller plutselig hendelse rundt dødsfallet, som for eksempel selvmord, ulykke eller hjertestans.

Lokale for seremonien

Det er i dag ingen bestemmelser for hvilke lokaler livssynsåpen gravferdsseremoni kan bli holdt i, og man står derfor i utgangspunktet helt fritt i valg av lokale. Hvor gravferdsseremonien skal finne sted, er ofte et samarbeid mellom gravferdsbyrået, etterlatte og eventuelt seremonileder. Det er flere vurderinger som ligger til grunn for dette valget. Det kommer i stor grad an på hva de etterlatte er bekvemme med, hva de ønsker og hvor det oppleves riktig for dem å ha den. Vurderingene om passende lokale, omhandler ofte økonomi, tilgjengelighet, praktiske vurderinger (som for eksempel hvordan få kisten inn og ut av lokalet, og parkeringsmuligheter), avdødes/etterlattes tilknytning til stedet/lokalet, hvor mange som kommer, akustikk, bekvemt å sitte, og om det er god plass. Det viktigste er at rommet passer til formålet. Lokaler som kan benyttes til livssynsåpne seremonier er for eksempel kapell, krematorier, forsamlingslokaler, festlokaler, samfunnshus, gymsaler, konsertlokaler, kommunestyresaler, offentlige rådhus, losjelokaler, kantiner, hotell (konferanserom), møtelokaler, lagerhaller, muséer, kaféer og bibliotek, i tillegg til at den kan holdes privat (for eksempel i en stue eller hage).

Enkelte ønsker ikke å holde gravferder i lokaler som benyttes til andre livsfaseritualer. Argumentasjonen for dette er at disse lokalene forbindes med lykkelig livsovergang slik som bryllup og dåp. Dette er en klar motsetning til bygg kirken forvalter, der lokalene brukes til alle de kirkelige livsovergangsritualene. Videre påpeker noen av seremonilederne at det kan oppleves som problematisk å ha gravferdsseremonien i lokaler som har andre formål som konserter eller lignende. Andre tenker derimot at flerbruken av lokalene gjør at de egner seg til også å ha gravferdsseremonier i. Flere av seremonilederne stiller seg kritiske til å holde seremonier i for eksempel gymsaler. Dette knytter de til gymsalenes tilstand, om de er slitt og gamle, som gjør at dette lokalet ikke går overens med gravferdens verdighet. I tillegg kan

---

²³ Med «naturlig» død mener jeg en død forårsaket av alderdom som var ventet av helsepersonell og de etterlatte.

lokalet oppleves som for hverdagslige for gjennomføringen av en gravferdsseremoni. Ønsket om verdighet står sterkt i valg av lokale, og derfor er det ikke bare lokalets størrelse og tilgjengelighet som spiller inn. Selv om gymsaler og lignende lokaler er aktuelle på grunn av størrelse og at de er livssynsnøytrale, er det ikke nødvendigvis slik at etterlatte ønsker å gjennomføre seremonien der (NOU 2013: 1, 163). Tidsrammen fra dødsfallet til at gravferdsseremonien skal holdes, er kort, og det er liten tid for planlegging og tilrettelegging av seremonien. Det er derfor viktig at det er tilgjengelige lokaler med muligheten til å samle mange mennesker på kort varsel.

I den offentlige utredningen «Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitik», beskrives et livssynsnøytralt seremonirom som:

(...) et rom eller et bygg som er utformet slik at mennesker fra ulike tros- og livssynssamfunn og mennesker uten noen tilhørighet til noe tros- og livssynssamfunn kan ta rommet i bruk til sentrale seremonier, slik som f. eks. ekteskapsinngåelser eller gravferd (NOU 2013: 1, 159).

Hvordan slike livssynsnøytrale rom kan benyttes, gir flere muligheter enn bare for livsovergangsritualene. De kan for eksempel benyttes som samlingspunkter for felles markeringer, som ved ulykker eller katastrofer. Seremonirommene har ikke utforming eller fastmontert utsmykking som gir preg av en spesiell religion eller et livssyn. Deler av rommet kan imidlertid ha elementer som er av betydning for enkelte grupper (f. eks. retningsmarkører for bestemte himmelretninger), eller ha flyttbare religiøse eller livssynstilknyttede symboler. Det påpekes at rommet i sin helhet bør fremstå slik at det gir en verdig ramme for sentrale livsfaseritualer, seremonier og markeringer i menneskers liv (NOU 2013: 1, 159). Gravferd har en egen seremoniell side som har et behov for egnede lokaler, der det blir tatt hensyn til ulike tros- og livssynssamfunn. Behovet for livssynsnøytrale lokaler blir derfor stort med den økende gruppen av personer som velger å stå utenfor et tros- eller livssynssamfunn, og disse har også behov for lokaler til livsfasemarkeringer (NOU 2013: 1, 159, 163).

Flere av informantene snakket på eget initiativ om valg av lokale. Dette var for det meste informanter som er eller har vært knyttet til Human-Etisk Forbund. Det er naturlig da Human-Etisk Forbund har vært en av pådriverne for at alle kommuner skal ha livssynsnøytrale lokaler, der blant annet humanistiske seremonier kan gjennomføres. Disse informantene uttrykte at seremonilokalet er en stor utfordring, da det flere steder i landet ikke er livssynsnøytrale seremonirom som er satt av til slike formål. Noen kapeller er kalt

livssynsnøytrale, men inneholder mange religiøse symboler som ikke er mulig å fjerne. Selv om Human-Etisk Forbund sentralt ønsker at seremonirommet ikke skal inneholde religiøse utsmykninger, og at disse bør fjernes om de er i rommet, er ikke det en praksis som blir uttrykt blant informantene som er knyttet til livssynsorganisasjonen. Disse informantene bemerket at for å vise respekt for andres livssyn eller religion, velger de å ikke dekke til religiøse symboler i seremonilokalet.

De fleste livssynsåpne seremoniene holdes i livssynsnøytrale lokaler, som for eksempel et livssynsnøytralt kapell. Hvis det er religiøse symboler i disse lokalene, er de gjerne vendbare. Det er da kristne symboler på den ene siden, og fugler, blomster og lignende på den andre siden, eller symbolene kan fjernes eller skjules for de tilstedeværende. Om seremonien finner sted i en kirke brukes lokalet i respekt for det kirkelige og de hellige områdene, som alter og prekestol. Det varierer om personer med andre livssyn enn et kristent, synes det er greit å holde seremonien i et rom med kristne symboler eller ikke. Flere mener at når det først er kristne symboler til stede, skal de ikke dekkes til, og heller ikke fjernes om alternativet er å ha tomme vegger. Da skal det henge noe annet der i stedet. Om de kristne symbolene ikke fjernes handler det i større grad om å ivareta den kristne kulturarven. Hvis det i lokalet er religiøse symboler og avdøde ikke var religiøs, poengterer seremonilederne at det kan nevnes noe om dette i talen. I den ene gravferden jeg observerte hadde de valgt å ikke dekke til korset som hang midt på veggen fremme i lokalet. Dette var en beslutning som ble tatt av seremonilederen. Valget var basert på at de etterlatte hadde valgt å ha et kors på gravsteinen og kisten til den avdøde, og vurderte det derfor som lite problematisk at korset var synlig. I de andre gravferdene jeg gjennomførte observasjoner i, var korset skjult.

Valg av alternative lokaler til kirke, kapell, samfunnshus eller lignende, er ikke noe som kom frem i stor grad i materialet, men som er en mulighet. Det å benytte seg av alternative lokaler blir kanskje i større grad benyttet på plasser der det ikke er et livssynsnøytralt seremonirom tilgjengelig. Valg av andre lokaler som kan gi mer personlig preg kommer gjerne av et ønske om noe unikt og noe som står i stil til avdøde. Både bryllup og gravferd er tradisjonsbundne ritualer, men flere ønsker noe eget og minneverdig. I flere livsovergangsritualer har det vært en utvikling der flere velger lokale som er knyttet til vedkommendes identitet og tilknytning. De skal være et sted der man hører til (Alver 2005, 98). Med mulighetene som ligger i en livssynsåpen gravferds-seremoni, åpner det seg flere alternativer for å tenke kreativt på stedet for å gjennomføre seremonien. I bryllup ser man en utvikling ved at flere seremonier flyttes ut av seremonirommene til eksempelvis fjelltopper, om bord på skip, i egen hage og andre

alternative steder. Denne tankegangen ser noen av informantene for seg også kommer til å benyttes ved gjennomføring av gravferder, og de etterlatte vil ta mer bevisste valg i forhold til hvor seremonien holdes. Der en gravferdsseremoni ikke nødvendigvis er knyttet til et kirkebygg, men kan i stor grad styres av hvor etterlatte og/eller avdøde ønsker å ha det²⁴.

Seremoniledernes og gravferdsbyråenes rolle i de livssynåpne gravferdene

Etterlatte står fritt i valget av seremonileder i en livssynsåpen seremoni ved gravferd. Derfor kan hvem som helst i prinsippet være seremonileder i en slik seremoni, og det stilles ingen krav til hva vedkommende skal ha av kunnskap for å lede seremonien. Seremonileder kan for eksempel være en av de etterlatte, en venn av familien eller en ansatt i gravferdsbyrået (hvis byrået tilbyr det). Gravferdsbyråene dekker i økende grad talerbehovet selv, ved å lære opp eget personell til å lede slike seremonier. Om etterlatte har en tanke angående hvem de ønsker som seremonileder, kom det i materialet fram to ulike måter etterlatte vurderer dette ønsket på. Den ene måten er at etterlatte tidligere har vært i en seremoni hvor de syntes seremonilederen gjorde en god jobb og på bakgrunn av det ønsker at personen skal lede gravferdsseremonien. Den andre måten er at de etterlatte ønsker at en venn av familien, som gjerne har erfaring med å stå foran forsamlinger, leder seremonien. Hvis personen som leder seremonien har lite eller ingen erfaring som seremonileder, mottar de gjerne råd og får veiledning av gravferdsbyrået. Utfordringen med at hvem som helst kan være seremonileder, er nettopp at personen kan mangle tidligere erfaring med seremoniledelse. Det kan være utfordrende for vedkommende å holde kontroll på egne emosjoner, på grunn av manglende erfaring med slike situasjoner. Flere av seremonilederne bemerker at hvis det er en uvisshet angående hvordan den som leder seremonien kan reagere, sitter det gjerne en person med kopi av manuset og kan overta den videre ledelsen hvis det blir nødvendig.

Det blir stadig vanligere at familie og venner av avdøde ønsker å gjøre noe selv under seremonien. For eksempel kan det være å holde en tale, lese et dikt eller fremføre en sang. Spesielt barnebarn ønsker å bidra med noe i seremonien til besteforeldre, gjerne gjennom å si noen ord, lese et dikt eller å legge en blomst på kisten. I de senere årene har det skjedd en stor utvikling knyttet til barns rolle og tilstedeværelse under en gravferd, men dette er ikke noe jeg skal gå nærmere inn på i denne studien²⁵. Det er gjerne innslag fra andre fremmøtte i

---

²⁴ Hvor avdøde tilslutt blir lagt er også i en endring. Om avdøde skal gravlegges skal vedkommende legges på en gravplass, men om avdøde blir kremert åpner det opp flere muligheter. Urnen kan gravlegges på en gravplass, men asken kan spres et sted i naturen som er godkjent for slikt.

²⁵ Se for eksempel Torill Wyller (1994).

seremonien som blir husket og verdsatt i ettertid. Derfor synes noen av seremonilederne at det er bra når mange ønsker å være involvert i gravferdsseremonien. Det å gjøre noe i seremonien kan også inngå som en del av sorgarbeidet til de etterlatte.

I tre av gravferdene jeg observerte var det gravferdsbyrået som stilte med seremonileder. I én av gravferdene var seremonilederen en prest, og han ble spurt på bakgrunn av at familien kjente han. Seremonileder Knut som også er prest, påpeker at han i de livssynsåpne seremoniene først og fremst er medmenneske, deretter kristen, og så prest: «Jeg har jo et syn som gjør at jeg tror at alle er skapt i Guds bilde, uansett livssyn. Og jeg har total respekt for andres livssyn, og åpenhet for deres ønsker i forbindelse med seremonier» (Intervju 10). I de livssynsåpne seremoniene Knut har holdt er han først og fremst medmenneske, men han påpeker at hans erfaring som prest og kristen også er tilstede. Etterlatte Kari og Marte var klar på at de ikke ønsket at en prest skulle lede seremonien de arrangerte. Bakgrunnen for dette var ytringer avdøde hadde uttrykt om sin verdensanskuelse mens vedkommende levde. Marte spurte en slektning om å være seremonileder i gravferden. Dette var fordi vedkommende kjente avdøde godt og hadde et yrke som ga en profesjonell inngang til å formidle tekst til en stor forsamling. Siden de fleste av informantene som er seremoniledere er eller har vært knyttet til Human-Etisk Forbund, er det naturlig at det i materialet flere steder er omtalt et ønske om at seremoniene ikke skal holdes av en prest.

At flere av informantene har mye erfaring fra kirkelige og/eller humanistiske gravferdsseremonier, kan ha en stor innvirkning for hvordan de legger opp de livssynsåpne seremonien de leder. Det er lett å la seg inspirere av seremonyper man har erfaring fra og vet fungerer. Det samme gjelder gravferdsbyråene, som er godt kjent med den kirkelige og den humanistiske gravferdsseremonien. Mye av dynamikken i gravferdsfeltet ligger hos gravferdsbyråene siden de er den mest utøvende institusjonen på dette feltet (Døving 1997, 118). Som nevnt i kapittel 1 velger mange av de etterlatte å benytte seg av et gravferdsbyrå når de skal arrangere en gravferd, selv om de står fritt til å kunne arrangere den selv. Det er i det moderne samfunnet, slik Giddens (1996, 100) beskriver det, et mangfold av valgmuligheter individene blir konfrontert med. På grunn av at moderniteten ikke har et entydig fundament, gir den lite hjelp til individene om hva som bør velges. Individene blir i det senmoderne samfunnet ifølge Giddens tvunget til å velge, «vi har ikke andet valg end at velge» (Giddens 1996, 100). Da individene ikke må følge tradisjonene, som gir en etablert struktur for individene å følge, stilles de ovenfor et større følt handlingsrom, en mulighet som vises tydelig i den livssynsåpne gravferdsseremonien. I en livssynsåpen seremoni står som

sagt de etterlatte fritt til å forme seremonien slik de ønsker. All friheten og mulighetene som finnes, skaper en uoversiktlig og usikkerhet for individene, der ekspertsystemene kommer inn og gir veiledning, råd og assistanse (Jacobsen 2009, 24). Gravferdsbyråene er en av disse ekspertsystemene som er vokst frem. De hjelper de etterlatte til å komme fram til de beste beslutningene for gravferden. Seremonilederne kan også få slik rolle. Uansett seremonitype, kan gravferdsbyråene og seremonileder spille en betydelig rolle i utformingen av seremonien, men spesielt i livssyns åpne, da de etterlatte ikke trenger å rette seg etter rammene fra en religion eller et livssyn. I utviklingen av ekspertsystemene ligger det en forutsetning for at de etterlatte har tillitt til gravferdsbyråene og seremonilederen. Giddens (1996, 102-103) bemerker at individene står ovenfor et valg om man vil følge ekspertsystemenes råd eller ikke, i tillegg kan ekspertsystemene være uenig seg imellom. Dette fører til at individene eventuelt må velge hvem de ønsker å følge rådene til. Hvis man velger å følge rådene, er det på grunnlag av at man har tillitt til at de er gode. I den livssyns åpne seremonien får gravferdsbyråene denne rollen i noe større grad, hvis etterlatte velger å ha en seremonileder som ikke har erfaring med gjennomføring av gravferd.

Av materialet kommer det fram at de etterlatte helst velger personer som har kompetanse i formidling og taleferdigheter som seremonileder. Dette kan knyttes til en av de seks tendensene Michael Hviid Jacobsen (2009, 23-25) beskriver i den femte fasen, nemlig profesjonalisering. De resterende fem tendensene Jacobsen trekker frem er: individualisering, informalisering, minimalisering, gjenritualisering og kommersialisering. Ved profesjonalisering tenkes det gjerne på for eksempel sykehus og gravferdsbyråene, og at de tar seg av det meste rundt en gravferd og den døde personen. Det forventes at de som utfører arbeidsoppgaver knyttet til gravferden og avdøde, har bestemte kvalifikasjoner og kompetanse for å gjennomføre arbeidet på riktig måte (Jacobsen 2009, 24). Denne måten å tenke på kan også gjøre seg gjeldene i valg av seremonileder for livssyns åpne seremoni. Å velge noen som har erfaringer fra seremoniledelse og som de etterlatte stoler på gjennomfører seremonien på en god måte. Dette kan trekkes til det Giddens (1996, 30-31) beskriver om ekspertsystemer og hvordan disse systemene er avhengig av tillit. Denne tillitsfulle innstillingen er knyttet til individers og grupperes mentale trygghet - en sikkerhet som er viktig for de etterlatte, da døden ofte oppleves ukontrollerbar og uforutsigbar.

Cora Alexa Døving (1997, 119) har undersøkt gravferdsbyråene når det gjelder kristne gravferder, men det kan trekkes linjer til den livssyns åpne seremonien. Hun hevder at byråene forstår seg selv som tradisjonsforvaltere, gjennom at de forvalter og formidler hva som er det

vanlige. Gravferdsbyråene forvalter ifølge Døving (1997, 23) tradisjon ved å bevare og justere en sosial hukommelse forbundet med død. Gravferdsbyråer er bærere av en *common sense* knyttet til det praktiske forbundet med død og gravferd. De viderefører og justerer praksis, samtidig som de legitimerer tradisjon. På den måten har gravferdsbyråene en selvfølgelig rolle i norsk dødstradisjon (Døving 1997, 118). Ifølge Døving (1997, 118) har gravferdsbyråer erfaring med at folk i forbindelse med gravferd ønsker seg «det som er tradisjonelt», og at en måte å oppnå det på er å ta kontakt med gravferdsbyråer. Gravferdsbyråene forvalter og formidler hva som er vanlig, og gjennom dette forstår de seg selv som tradisjonsforvaltere. Blant de gravferdskonsulentene Døving har intervjuet, kommer det frem at de etterlatte har en forventning om at gravferdsbyrået skal sørge for at det som oppfattes som tradisjonelt korrekt blir utført på «riktig» måte. Seremoniledernes og gravferdsbyråenes rolle legger et bakteppe for likheten på formene som kommer frem i seremonitypene. I materialet omtales gravferdsbyråene som en viktig kilde for de etterlatte i å få presentert hva som er mulig å gjøre i gravferden, da dette ofte ikke er noe etterlatte har oversikt over på forhånd. Flere av seremonilederne opplever at de etterlatte vet lite om sine rettigheter og plikter, og hevder at gravferdsbyråene er alt for raske med å selge en «pakke», der ønsket om det livssyns åpne ikke blir ivaretatt. Seremonileder Ingrid påpeker gravferdsbyråenes tosidighet i jobben de utfører, der de balanserer mellom å selge tjenester og ivareta de etterlatte på best mulig måte.

«Det er fort gjort å stjele litt fra kirken»

Michael Hviid Jacobsen (2009, 25) trekker frem kommersialisering som en utviklingstendens i den femte fasen. Dette er en utvikling som ikke bare gjelder døden, men også de fleste delene av samfunnslivet. I kommersialiseringen som Jacobsen peker på, er det de økonomiske motiver og interesser som står i fokus. Jacobsen (2009, 25) hevder at det de siste årene har vært en økt markedsføring fra gravferdsbransjen, som videre har bidratt til å trekke døden frem. Noe som skiller seg fra den forrige fasen, «den forbudte død». Ifølge informantene er ikke dette noe som gjelder livssyns åpen seremoni ved gravferd, da det er en seremoni det er vanskelig å få informasjon om. Seremonileder Ingrid forteller: «Det er ikke slik at det er lett å finne, verken fra byråene eller fra noen andre steder. Det betyr at én ikke flagger det veldig høyt at folk skal drive med egen regi på det, og dermed blir det heller ikke så ofte» (Intervju 3).

Materialet viser at de etterlatte enten har hatt kjennskap til seremonien i forkant eller at gravferdsbyrået har informert om muligheten. I etterlatte Marte sitt tilfelle var ikke denne seremonitypen noe gravferdsbyrået hun benyttet seg av hadde erfaring med. Hun skapte den

selv, men byrået kom med forslag og hjelp til med gjennomføringen av gravferden. Flere seremoniledere uttrykker at folk ikke kjenner til tilbudet om livssynsåpen gravferdsseremoni. Dette kommer av at tilbudet ikke er særlig markedsført og det er lite informasjon om den på internett.

Om livssynsåpen gravferdsseremoni ikke hadde vært et alternativ, er det lett å antyde at de etterlatte ville valgt å gjennomføre en humanistisk seremoni. Dette stemmer imidlertid ikke med det som kommer frem i materiale, der det varierer om de etterlatte ville valgt en humanistisk eller en kirkelig gravferdsseremoni dersom den livssynsåpne seremonien ikke var en mulighet. Der avdøde har vært tydelig på at de ikke hadde en religiøs verdensanskuelse og ikke ønsket en prest eller den kirkelige liturgien i gravferdsseremonien, er en humanistisk gravferd mest aktuelt. Noen av dem som ikke har en religiøs verdensanskuelse, uttrykker ikke at de *ikke* har ønske om en religiøs gravferd. Da kan det skje at etterlatte som skal holde gravferden velger en kirkelig seremoni, fordi det oppfattes som det mest «vanlige». Ønsket om det «vanlige» kommer av at mange etterlatte ikke ønsker å bli oppfattet som «sære» (Intervju 8).

Seremonilederne hevder at de fleste etterlatte ønsker en «vanlig» gravferdsseremoni, men uten det kristne innholdet. Seremonileder Line uttaler at noen av de etterlatte som velger å ha en gravfersseremoni som ikke er kristen, føler det er «crazy nok» (Intervju 8) å velge det som ikke anses som det vanlige. De ønsker derfor den «vanlige» gangen i seremonien, som gjør at gravferdene har vært lagt opp på en tradisjonell måte. Etterlatte Kari bekrefter refleksjonen til seremonileder Ingrid, når hun omtaler seremonien hun holdt som «ganske utradisjonell» (Intervju 2). Begrunnelsen hennes for det var at hun valgte bort den tradisjonelle kirkelige gravferden. For de etterlatte kan det være nok «utradisjonelt» å velge en annen seremonitype enn den kirkelige. For at de fremmøtte ikke skal tenke på seremonien som «for sær» og at seremonien bevarer elementet av verdighet, kan seremonien med fordel ligne på den «vanlige». At den kirkelige gravferden omtales som den tradisjonelle gravferden er noe seremonileder Magnus tenker kommer fra at få vet om verdige alternativer til den: «Vi har en internalisert kultur på at dør du, så må vi ringe presten. Det er få som vet om at det er et verdig alternativ. Jeg tror at når du er veldig sårbar, så er det ikke sånn at du hopper opp og har full oversikt» (Intervju 9).

Rekkefølgen på den livssynsåpne seremonien som ble skissert tidligere i kapittelet, ligner på formen i det kirkelige gravferdsritualet. I en gravferdsseremoni skal de fremmøtte kjenne at det er en seremoni og ikke oppleve den som fremmed. Gjennom at den livssynsåpne

seremonien vanligvis benytter formen til den kirkelige seremonien, sikrer det gjenkjennelighetspreget på ritualet. Seremoniene består av mange av de samme elementene, men det liturgiske innholdet fra kirkelige gravferder blir i ulik grad ofte byttet ut med et ikke-religiøst innhold. Flere av informantene uttalte at det er lett å la seg inspirere av kirkens gravferdsseremoni, fordi denne formen har blitt utviklet over lang tid og fungerer godt. Kirkens sentrale rolle i samfunnet har ført til at mange har vokst opp med dette bestemte gravferdsritualet. Den begrensede tiden som er på å planlegge en gravferd gjør at mange beslutninger skal tas på kort tid, og det kan derfor være enkelt å følge noe man vet fungerer. Seremonileder Knut ønsker å benytte seg av det beste fra de ulike seremonitypene, og lar seg derfor også inspirere av den livssynsåpne inn i kirkelige gravferder.

Handler og Linnekin (1984, 276) argumenterer for at tradisjonene er under kontinuerlig endring. Videre hevde de at tradisjonene inneholder en diskontinuitet, så vel som kontinuitet. Overleveringen av tradisjon innebærer en kontinuitet, da det er et mønster som overleveres. Samtidig inneholder tradisjonen en diskontinuitet da mønsteret som overleveres også fornyes. Tradisjonen inngår i en symbolsk prosess, der den blir tillagt mening i samtiden den eksisterer i. I samtiden blir tradisjonen fortolket, og fortolkningen bygger på nåtidens forståelse av fortiden (Eriksen og Selberg 2006, 217-219, 270; Handler og Linnekin 1984, 286-287). Hvis tradisjonene skal overleveres må de appellere til samtiden. Dette kan kreve at tradisjonen gjennomgår endringer (Eriksen og Selberg 2006, 220-221). Handler og Linnekin (1984, 287-288) argumenterer for at tradisjonen defineres i nåtiden, og kan dermed ikke ses som enten falsk eller ekte. De er flytende og endres i takt med samfunnet og de menneskene som tillegger de meningen. Slik kan man si at livssynsåpen seremoni er et resultat av det moderne, men også med sterk forankring i tradisjon. Dette gjennom at gravferdsritualet er knyttet til tradisjonen, og den livssynsåpne seremonien bygger på dette. Både etterlatte, seremoniledere og gravferdsbyrå tar utgangspunkt i det ritual de kjenner til ved gravferd. Livssynsåpen seremoni gir rom for å gjennomføre seremonien slik de etterlatte og/eller avdøde ønsker. Materialet viser likevel at de etterlatte gjerne gjennomfører seremonien med en form som ligner både den kirkelige og den humanistiske gravferdsseremonien. For de som velger livssynsåpen seremoni er det kanskje akkurat nok å kun velge en annen seremonitype enn det som regnes som det «tradisjonelle». Formen til gravferdsseremonien består og ritual gir deltakerne en trygg ramme å håndtere livsovergangen til den avdøde på. På bakgrunn av dette endres gjerne ikke seremonien seg radikalt, for at tradisjonen skal kunne gi deltakerne en trygg ramme.

Ritualets betydning

Selv om det er mye frihet i den livssynsåpne gravferdsseremonien, der både muligheten og ønskene kan være mange, påpeker gravferdsbyrået «Den siste reise» at «det er viktig å ha noen faste rammer som sikrer opplevelsen av en verdig gravferd» (Den siste reisen u.å.-b). Ved å følge den kirkelige gravferdsformen skaper rammen trygghet for de fremmøtte. Den formelle uttrykksformen til overgangsritualene er tydelige i ritualet. Formen på en seremoni er sentral for menneskene som blir påvirket av endringen som skjer: «Formen er viktig, og det å beherske formen blir avgjørende for hvordan det enkelte individ plasseres innenfor eller utenfor en kultur» (Skjelbred 1994b, 32). Sosiolog Olaf Aagedal (1994a, 130) påpeker at døden utgjør en trussel både for individet og kollektivet. Gjennom ritualer får man en oppskrift på hvordan man skal møte døden og trusselen den utgjør.

Gustavsson (2006, 199) påpeker at den ytre handlingen i ritualer forutsetter en dypere betydning med symbolsk karakter for deltakerne. Det er et behov for å markere viktige faser i livet, og at ritualene har betydning også når de ikke har religiøs tilknytning (Skjelbred 1994b, 31). På grunn av at ritualer er noe man utfører, må deltakerne forholde seg aktivt til dem (Amundsen 2006, 19). Den rituelle strukturen forblir den samme selv om nye trossystemer overtar eller at trossystemet fjernes. Selv om innholdet endres etter andre holdninger og verdier, består de tradisjonelle rituelle strukturene. I ritualer er det de tradisjonelle og foreskrevne formelle uttrykksformer som går igjen. De går igjen med både religiøse og ikke-religiøse ritualer. De religiøse og sekulære seremoniene er nesten identisk i form (Skjelbred 1994b, 35), noe som også kommer frem i denne studien. Selv om de etterlatte står fritt til utformingen av seremonien, minner formen i den livssynsåpne seremonien på den kirkelige gravferdsseremonien.

Ritualer er ifølge Døving (2009a, 8) en handling som består på grunn av at institusjoner, normative tekster og kulturelle konvensjoner sørger for at de blir utført slik de skal. Ritualer består av handlingsmønstre som er etablert gjennom å ha blitt gjennomført flere ganger. Gustavsson (2006, 199) bemerker at over lengere tid kan det skje endringer med ritualet. Denne endringen over tid er også et element ved tradisjon, slik Handler og Linnekin (1984) legger det frem. Døving (2009a, 8) påpeker at siden ritualer er gjenkjent og definert som tradisjon, kan endringer ved ritualer være problematiske. Hun bemerker at det kan oppleves mer problematisk for deltakerne om elementer faller bort, enn om det er nye elementer som kommer til. Døving (1997, 127) bemerker at gravferden i regi av Human-Etisk Forbund har mange elementer som ligner på den kirkelige gravferden. Uavhengig av om gravferden er

kristen eller ikke, ser ritualets handlingsstruktur ut til å bli tilnærmet det samme. Dette viser seg også i livssynsåpen gravferdsseremoni. Selv om det gis rom for å legge gravferden opp på en annen måte, velger mange å følge den tradisjonelle formen som kirken har lagt grunnlaget for. Formen på seremonien forblir i stor grad den samme uavhengig av graden av religiøse og ikke-religiøse innslag.

Ritualer og seremonier har en viktig sosial rolle (Giddens 1990, 45). Blant annet har seremonier og ritualer rundt dødsfall, et terapeutisk element ved seg. Selv om det er en viss endring i gravferdene, ser vi at formen på seremonien i utgangspunktet har mange likhetstrekk. Til tross for endringer, opprettholdes altså en viss kontinuitet i ritualet. Ved å følge tradisjonene slipper de etterlatte å ta stilling til flere spørsmål enn nødvendig, mens de er i en belastende situasjon (Guttormsen 2017). De etterlatte er i en sorgprosess når gravferden skal forberedes. Dette kan medføre at de ikke nødvendigvis har tydelige tanker eller sterke meninger angående regien som omhandler formen på seremonien, noe som bemerkes av seremonilederne. De etterlatte hører derfor ofte på forslagene til seremonileder og gravferdsbyrå. Hvordan gangen i en gravferdsseremoni blir, kan i stor grad bli påvirket av gravferdsbyrået og/eller seremonilederen. Da det å arrangere gravferder ikke er noe de etterlatte gjør ofte og mange etterlatte ikke har arrangert en slik seremoni før. Gravferdsseremonier har en sårbarhet ved seg og det er ikke rom for å gjøre feil, noe som kan gjøre at etterlatte vender seg til de som har mye erfaring på området.

Gjennom ritualene skapes det et samhold blant deltakerne og gir de involverte klare oppgaver, som kan være fastlagte sørgeperioder eller atferdsformer. Giddens (1996, 46) bemerker at overgangene i en persons liv krever reorganisering, som blir ritualisert gjennom *rites de passage*. Ritualene er med på å skape en strukturert måte for individene å håndtere situasjonen på og hjelper de å tilpasse seg de endringene overgangen fører med seg. De tradisjonelle ritualene gir en forbindelse mellom individene og mer omfattende eksistensielle spørsmål.

Olaf Aagedal (1994c, 19) hevder at ritualene ikke har hatt gode tider i det moderne Norge. Begrunnelsen Aagedal legger frem er at:

Andre former for *handlingslogikk* har tatt over. Vi stiller krav om at handlingar skal vere *rasjonelle* og fornuftige. Det skal vere ein fornuftig samanheng mellom dei handlingane vi gjer, og dei måla vi vil oppnå. Ritual kan ikkje vise til ein slik fornuftig samanheng (Aagedal 1994c, 19).

Han påpeker at ritualene dermed er unødvendige. De er da kun en «hyggeleg pynt», som skal forenkles heller enn å overdrives (Aagedal 1994c, 19). Materialet til denne studien viser derimot at gravferdsritualet har en viktig rolle i samfunnet og særlig for de etterlatte. Aagedal hevder at rasjonalitet, moralitet og individualitet, er verdier som dominerer, og at disse verdiene kommer i konflikt med ritualene. Han snakker om en ritualskeptisk holdning, og at idealet blir den enkle og nøkterne gravferd (Aagedal 1994c, 20). I forhold til den livssynsåpne seremonien, kan denne tilpasses slik at de etterlatte kan holde seremonien så kort som de måtte ønske og med så lite innhold de vil ha. Motsetningsparet som Aagedal setter opp er ikke lengre reelt, da ritualer og individualitet ikke nødvendigvis er motsetninger.

Flere av seremonilederne påpeker at gravferd som rituale skiller seg ut fra de andre overgangsritualene, og at gravferd av ulike grunner sees på som det vanskeligste ritualet. Hovedtanken bak er at menneskene ritualet er for er i en krevende situasjon, og derfor veldig sårbare. Det er viktig å være varsom og det er ikke rom for å gjøre feil i denne seremonien. Ting som er helt åpenbart for de etterlatte, som bare kan være en bagatell, kan være mer enn nok til å ødelegge seremonien. For eksempel som å uttale et navn feil, om det er på avdøde eller etterlatte, eller å glemme å ta med navn som bør nevnes. Dette er én av grunnene til at minnetalen sendes til gjennomlesning av etterlatte før seremonien. Etterlatte Marte trekker frem motsetningen til bryllup:

Det kan godt skje alle mulige feil i en slik seremoni: presten kan si noe feil, organisten kan spille feil eller bruden kan snuble. Det er noe man kan flire av og som går inn i anekdotene om det festlige bryllupet. Hvis det på andre siden skjer noe uforutsett i en gravferd, om den som holder talen ikke er spesielt flink og skaper dårlig stemning, er ikke det noe de etterlatte vil glemme. De vil huske det som en trasig avskjed og det er ikke greit (Intervju 1).

Mennesker i sorg kan bli opptatt av veldig små detaljer og det er derfor viktig for seremonileder Line at seremonien er forutsigbar og at all informasjon som blir gitt er korrekt. Som vi så over kan det at seremonien er gjenkjennbar skape trygghet for de etterlatte, ved at de vet hva som kommer til å skje. Flere av seremonilederne påpeker at en gravferdsseremoni bør ha en trygg og gjenkjennelig form, for at de fremmøtte ikke skal bli overrasket over hva som skjer. Seremonilederne har ulikt syn på om de ønsker å ta de fremmøtte igjennom rekkefølgen på innslagene, om det viker fra hva som regnes som den «vanlige» formen. Om

de velger å presentere innslagene forløpende handler det om at de ønsker at de fremmøtte ikke skal sitte i uvisshet om hva som skjer.

En verdig seremoni

Den livssynsåpne gravferds-seremonien har mange elementer fra den kirkelige seremonien og den humanistiske seremonien. Dette var også noe Ellingsæter (2018, 270) fant da hun undersøkte bryllup, der de som ikke ønsket et kirkelig bryllup allikevel holdt på noen av de religiøse strukturene, fordi det skaper en høytidelighet og en formell ramme. Dette er noe som blir sentralt da det er en allmenn forståelse for at gravferds-seremonien skal være verdig.

«Verdig» er et element som er viktig igjennom hele gjennomføringen av en gravferd (Ruud 2008, 79).

«Verdighet» er et begrep som stadig ble nevnt av informantene i materialet, og det kom frem uten at jeg hadde benyttet begrepet på forhånd. De fleste mener at noe av det viktigste med avskjeden til den avdøde er at den skal være verdig, og mange etterlatte har tanker om hva som passer seg i en gravferd og hva som ikke gjør det. I *Bokmålsordboka* beskrives verdighet som god nok, høytidelig, aktverdig eller respektabel (Bokmålsordboka 2018b). For flere av informantene handler verdighet om det høytidelige. Verdighet kan knyttes til den generelle stemningen som er i gravferden, men det kan også omhandle mer spesifikke elementer i gjennomføringen av gravferden. Seremonileder Magnus beskriver verdighet som stemningen i rommet: «[V]erdighet er helheten i den atmosfæren du klarer å skape i en gravferd» (Intervju 9). Seremonien ses på som en feiring over livet som avdøde hadde, og denne feiringen skal være gjennomført på en vakker, riktig og ordentlig måte. Det er viktig for mange av informantene at det som sies i seremonien er sant, samtidig som det blir sagt på en ordentlig og fin måte. Seremonileder Magnus beskriver også verdighet som noe som skapes gjennom at seremonien speiler den avdøde: «Mennesker bør få en verdig avskjed med vektlegging på den personlige portretteringen av både livet og de verdiene avdøde sto for» (Intervju 9). Avdødes minne skal være formidlet på en slik måte at de fremmøtte opplever at det er gjort på en god måte. For at det skal være verdig, er sømmeligheten sentral. Sømmeligheten kommer frem både i musikkvalgene og hvordan man omtaler avdøde. Om bildet som gis av avdøde i seremonien er falskt, kan det kjennes uverdigg for de fremmøtte.

For at seremonien skal være verdig, handler det for mange av informantene om at den skal stå i stil med avdøde. Seremonileder Jonas påpeker at seremonien både skal speile avdøde som person og avdødes verdier: «Det skal også være i respekt for det livet som er levd og eventuelt

det livssynet som er kommet til uttrykk» (Intervju 4). Ut fra dette sitatet vises det at selvideniten til avdøde står sentralt for at seremonien skal oppleves som verdig for de fremmøtte. Giddens (1996, 101) bemerker at selvidentiteten ikke bare dreier seg om valg og beslutninger et individ tar igjennom livet, men også hvem man ønsker å være. Ønsket om hvem man vil være og valgene man tar, angår selvidentitetens kjerne. Det er i gravferdsseremonien etterlattes oppfattelse av hvem avdøde var som presenteres. Det påpekes av den ene informanten at de etterlatte har en overdreven respekt for hva som skal være med i en gravferdsseremoni og at mange er redd for å ta med noe som er upassende. Verdigheten spiller en viktig rolle i hele gravferdsforløpet, spesielt hvordan de etterlatte blir møtt av gravferdsbyrå og seremonileder. Ifølge seremonileder Magnus handler verdighet på dette punktet om hvordan man møter og behandler mennesker. Det er spesielt viktig i denne situasjonen å vise ydmykhet og respekt når man omtaler mennesker, og at gravferdsbyrå og seremonileder lytter og er imøtekommende til ønskene de etterlatte har. Etterlatte skal være fortrolig med og enig i hvordan seremonien skal være, og trygg på at seremonileder leverer som avtalt og forventet. Det er i denne sammenhengen ikke rom for å gjøre feil.

Seremonitypenes flytende grenser

Livssynsåpen gravferdsseremoni har mange likhetstrekk med den humanistiske gravferden. Flere av informantene er som nevnt knyttet til Human-Etisk Forbund og en jobber som prest. Noen av seremonilederne har ikke erfaring med livssynsåpne gravferdsseremonier, mens andre har erfaring fra flere seremonityper. Seremonilederne som ikke hadde erfaring med livssynsåpen seremoni, ønsket likevel å stille til intervju om seremonitypen. I materialet kom det frem at seremonilederne som er knyttet til Human-Etisk Forbund, anså seremoniene de holder som mer åpne enn det forbundet legger til rette for. Seremonileder Ingrid poengterte under intervjuet at hun anså de humanistiske seremoniene hun holder som livssynsåpne:

Fordi at jeg har stått for dem, så har de alltid vært livssynsåpne. Livssynsåpne i den forstand at jeg har signalisert klart at jeg kan ta ansvar for den humanistiske, ikke-religiøse delen, med å legge opp en ramme for en seremoni og så er det opp til de [etterlatte] hvilket innhold de vil ha (Intervju 3).

For seremonilederne som er knyttet til Human-Etisk Forbund, varierer det om de legger vekt på humanisme i seremonien eller ikke. Mens noen poengterer for de fremmøtte at det er humanismen som ligger til grunn for seremonien, er det andre som ikke bemerker det.

Noen av seremonilederne poengterte forskjellen i at de ikke holder livssynsåpne seremonier siden de er knyttet til Human-Etisk Forbund, men så på seremoniene som åpne. Bakgrunnen for dette er at de er «romsligere» enn det Human-Etisk Forbund egentlig åpner opp for. Seremonilederne dette gjelder, argumenterer for at de etterlatte selv må få bestemme innholdet i seremonien og om det er ønskelig med religiøse innslag eller ikke. De godtar noen religiøse elementer i gravferdsseremonien, så lenge det er en representasjon av den avdøde. Det blir i midlertidig poengtert av seremonilederne dette gjelder, at de ikke tar ansvar for å styre eller lede eventuelle religiøse innslag. Felles for disse seremonilederne er at de opplever forbundet som «trangsynt», og mener det burde være rom for å være mer åpen. Det er også en grense for hvor åpne seremoniene kan være på bakgrunn av at den humanistiske gravferden bygger på et livssyn. For seremonileder Olav er suksesskriteriet for seremonien at de etterlatte blir fornøyde.

I 2013 ble det gjort en undersøkelse der respondentene svarte på hvem de ønsket gravferdsseremonien deres skulle arrangeres i regi av. 72% svarte at de ønsket seremonien skulle være i regi av Den norske kirke, 9% svarte i regi av Human-Etisk Forbund og 5% svarte i regi av et annet tros- eller livssynssamfunn. Mens 10% ønsket at den skulle arrangeres utenfor et tros- eller livssynssamfunn. De resterende visste ikke eller ønsket ikke å svare på spørsmålet (NOU 2014: 2, 31). Studien viste at en del av dem som ønsker seremoni i regi av Den norske kirke, ikke ønsker en seremoni med kristent innhold. Dette kan ses i forståelsen av Den norske kirken som folkekirken og at en spesiell kirke kan bety mye for mange (NOU 2014: 2, 31). Gravferd i regi av Human-Etisk Forbund er ikke ulik den kirkelige gravferd, men essensen må være humanistisk. I en gravferd er det sentralt i humanismen at de ikke tror på at det er et liv etter døden. Humanistisk gravferd skal i utgangspunktet ha en humanistisk profil, og er derfor ikke en nøytral aktør (Guttormsen 2017). Føringer Human-Etiske Forbund har i gravferdsseremoniene de arrangerer kommer jeg tilbake til i kapittel 4.

Det er ikke kun flytende grenser i forhold til hvilken seremoni seremonilederne tenker at de holder. Mange oppfatter livssynsåpne og humanistiske seremonier som samme type seremoni. Dette kan ligge i at de er et alternativ til den kirkelige seremonien, og forstås som den samme. Også en av seremonilederne skilte ikke mellom humanistisk og livssynsåpen gravferdsseremoni. Selv om seremonilederne står samlet om å mene at livssynsåpen seremoni er en fin seremonitype ved gravferd, uttrykkes det også bekymringer knyttet til at det ikke er retningslinjer å følge. Det stilles her spørsmål om hvem seremonien skal være åpen for? Hvor åpent det skal være? Hva seremonilederen kan stå inne for å lede?

I materialet kom det frem en hendelse som en av seremonilederne fortalte. Da han gjorde forberedelser til seremonien og undersøkte avdødes liv, fant han ut at avdøde hadde vært aktiv i en høyreekstrem organisasjon. Det viste seg at gravferdsseremonien også kom til å bli preget av elementer av denne politiske retningen. Da denne organisasjonen står for noe helt annet enn seremonilederens verdier, valgte han å trekke seg ut av seremonien. Seremonilederen stiller seg kritisk til seremoniens åpenhet: «skal alle ha rett til å dra det helt ut til det ekstreme?» (Intervju 4). Med dette spørsmålet kommer seremonilederen inn på et moralsk spørsmål som det er vanskelig å ta stilling til, og som jeg ikke skal gå nærmere inn på i denne studien. Det viser en utfordring for livssynsåpen gravferdsseremoni, som er ment for alle og der det teoretisk sett er rom for veldig mye. Om det skal settes en grense for denne åpenheten, hvem skal den settes for og hvor skal grensen trekkes? Og vil det da være en «åpen» seremoni? Med denne problemstillingen påpeker Jonas at han synes det er viktig at seremonilederne selv kan bestemme hvilket oppdrag de ønsker å ta, slik at de ikke leder en seremoni de ikke står inne for å holde. Seremonileder Jonas uttaler: «Jeg er for å være fri, men ikke for enhver pris» (Intervju 4). Argumentet for at det bør finnes retningslinjer for seremonien er at den ikke skal kunne gå ut over hva som er akseptabelt og at verdigheten i gravferden beholdes. Om det i åpenheten handler om respekt for hverandre, er det ikke alle livssyn der alle mennesker er akseptert. Hvis seremonien blir for åpen, er Jonas bekymret for at respekten forsvinner. For at vi skal leve sammen i etterkant, må det gå en grense i forhold til fellesskapet, hevder han. Men det er viktig at føringene skal ivareta det åpne, men likevel legge rammer slik at man ikke støter noen.

Seremonileder Henrik har merket seg at mens det er blitt flere livssynsåpne seremonier, har de religiøse samfunnene strammet inn på regien og blitt litt strengere. Dette mener Henrik er bra, da det ifølge ham noen ganger har gått for langt i de religiøse seremoniene og blitt tatt med elementer som egentlig ikke passer inn med tanke på hva religionen eller livssynet står for. Henrik veileder de etterlatte etter det han vet er rammene for de ulike seremonitypene, og legger til rette for det som passer inn innenfor de ulike ordningene. Elementer som kan være strammet inn kan for eksempel være musikk, som nå vurderes strengere. De livssynsåpne seremoniene gir de religiøse og livssynsbaserte seremoniene anledning til å være tro mot det de står for og den formen de har. Samtidig som etterlatte kan få et personlig uttrykk gjennom livssynsåpen seremoni. De livssynsåpne gravferdsseremonien får en rolle som et viktig sikkerhetsnett når de andre seremoniene ikke passer.

Henrik tror at det som gjør at noen ønsker livssynsåpen gravferdsseremoni er at trossamfunnene og de alternative samfunnene har helt klare program, regler og begrensinger. Disse kan gjør at mange opplever det ikke blir nok oppmerksomhet til den avdøde, vedkommende sitt liv og det vedkommende likte og sto for. Da det brukes mer tid i seremonien på elementer som ikke gjenspeiler den avdøde. Det blir bare en liten plass og de får mye annet som de egentlig ikke vil ha. Seremonileder Henrik mener at trossamfunnene bør fokusere på sine medlemmer som de deler tro med, i stedet for de som egentlig ikke ønsker å gjennomføre gravferden sin gjennom dem. Gravferdsbyråene er pliktig til å fortelle de etterlatte om alternative løsninger og valg, og de skal alltid kunne velge av det som er mulig. Henrik tenker livssynsåpen seremoni er viktig fordi det handler om den individuelle frihet til å velge, noe det er mer og mer fokus på.

Oppsummering

Formen til den livssynsåpne seremonien legges tett opp mot det som oppfattes som den tradisjonelle gravferdsformen, som er kjent gjennom den kirkelige gravferdsseremonien. Det er flere grunner for dette. Da seremonileder og gravferdsbyrået har en sentral rolle i gravferden og utgjør ekspertsystemer i det moderne samfunnet, har de etterlatte tillitt til veiledningen de gir. Mange av de etterlatte er kjent med kirkelig og/eller humanistisk gravferd fra tidligere og benytter sin erfaringer derfra inn i de livssynsåpne seremoniene. Tradisjonene seremonien legger seg tett opp til, er med å gi både etterlatte og andre fremmøtte en forutsigbarhet i seremonien. Rammen skaper trygghet når de tilstedeværende vet hva som kommer til å skje. I tillegg er verdighet en viktig komponent som gjør seg gjeldende i gravferdsseremoniens form. Ved å følge det kjente gravferdsritualet oppleves gjerne seremonien som verdig. Verdighet er også en viktig komponent i valg av lokale for seremonien. Det er mange muligheter for hvilket lokale som kan benyttes til en livssynsåpen seremoni. Det er også mange muligheter for valg av seremonileder til seremonien. De etterlatte velger gjerne en person de kjenner til fra før eller en representant fra gravferdsbyrået.

Den livssynsåpne seremonien trekker elementer fra både den kirkelige og den humanistiske seremonien, og ligger i en gråsoner mellom disse. Dersom den livssynsåpne seremonien ikke var et alternativ ville det variert om de etterlatte hadde valgt en kirkelig eller humanistisk gravferdsseremoni.

KAPITTEL 4. SEREMONIENS INNHOLD

I dette kapittelet skal jeg gå nærmere inn på noen av de ulike elementene som kan være med i en livssynsåpen seremoni ved gravferd. Som nevnt i kapittel 1, står de etterlatte fritt til å velge innholdet de ønsker å ha med i seremonien. Følgende spørsmål vil bli belyst: Hvilket innhold er det de etterlatte ønsker å ha med i seremonien? Hva er viktig for de etterlatte å ha med? Hvorfor blir det viktig for dem? For å undersøke disse spørsmålene har jeg valgt å trekke frem delene: startsignal til seremonien, auditive- og visuelle innslag (med fokus på musikk) og tale. Gravferdsseremonier kan være ulike og det vil variere hva som er viktigst for de etterlatte å ha med, men talene og musikken kommer helt klart frem som de viktigste elementene. Delene vil bli presentert i overnevnt rekkefølge, da det henspeiler rekkefølgen de kommer frem i seremoniens gang.

Seremoniens startsignal

Jeg var en av de siste som kom inn i lokalet. Inngangsmusikken ble spilt over høyttaleranlegget da jeg gikk opp på galleriet. Jeg så ut i rommet og registrerte at de fleste av de fremmøtte var kledd i svarte klær, men en person som satt på den fremste benken til venstre, hadde på seg jakke i en sterk farge. Inngangsmusikken ble stoppet, og vi som var tilstede forsto at seremonien var i ferd med å starte. Personen i den knallfargede jakken gikk opp og stilte seg bak kisten. Det var helt stille i salen. Personen løftet den ene armen opp mot taket og sa med hevet stemme «Innta plassene, klar» og et startskudd ble fyrt av.

Utdraget over er fra feltdagboknotatene fra den ene gravferden jeg observerte. Startskuddet kom uventet på de fleste i salen, og overraskelsen over lyden fra startpistolen gjorde at de fremmøtte reagerte med en blanding av «oh», «ah» og lav latter. Reaksjonen bredte seg som en bølge i lokalet, men like fort som bølgen kom over oss, forsvant den igjen. Personen som hadde avfyrt startskuddet gikk deretter ned til kisten, nikket mot den, og satte seg på benken. Seremonien var nå i gang, og det tok ikke lang tid før jeg forsto at det var svært passende at akkurat denne seremonien skulle begynne slik. Det var passende fordi den avdøde selv hadde fyrt av mange startskudd i løpet av sitt liv. Til tross for at denne handlingen kom uventet på de fleste i salen, ble den oppfattet som verdig og passende fordi den var basert på, og reflekterte avdødes liv og interesse. Det var seremonileder som hadde foreslått at gravferdsseremonien kunne starte på denne måten. De etterlatte visste selv ikke om at det var mulig å starte seremonien slik.

Hvordan en gravferdsseremoni starter kan variere, men fra den kirkelige seremonien er det vanlig med klokkeringing for å markere at seremonien begynner. I den kirkelige liturgien ringer klokkene tre gange tre slag. Klokkeringing er et element som kom opp i flere av intervjuene og som etterlatte har ulike meninger om. Tilknytningen slik klokkeringing har til en kirkelig handling, gjør at det kan være uønsket i en gravferdsseremoni der avdøde ikke var kristen. En annen betydning klokkeringing også har er samlende, fra da den ble brukt som arbeidsklokker, hvor det ble ringt inn til og fra arbeid. Seremonileder Ingrid fortalte om sin opplevelse med klokkeringing fra oppveksten, der klokkeringingen var et samlingsymbol, og ikke et religiøst symbol. Klokkene fungerte som både matklokker og arbeidsklokker på fabrikkene. Den varslet når man skulle samles til pauser eller andre rutiner. Betydningen av klokkeringingen er i denne konteksten ikke-religiøs.

I de seremoniene Ingrid står for som begynner med klokkeringing, benytter hun seg ikke av den liturgiske ringingen. Det er etterlattes tanker rundt temaet som er styrende for om kirkeklokkene og klokkeringing tas i bruk som startsignal på seremonien. Om klokkeringing ikke er ønsket av de etterlatte, er det er mange lyder man kan benytte seg av som startsignal i en gravferdsseremoni, slik som startskuddet er et eksempel på. Lydeffekter kan også bli benyttet som et startsignal på seremonien. Disse kan være alt fra bønnerop og gongong til skipsklokker, båtmotor og måkeskrik. Det er kun fantasien som setter grenser for hva som kan benyttes i en livssynsåpen gravferdsseremoni, men det må oppleves som verdig i konteksten og i forhold til avdøde. Hvis det ikke er et ønske om et tydelig startsignal for seremonien, kan for eksempel et musikkstykke benyttes for å markere for de fremmøtte at seremonien er i gang.

På samme måte som seremoniens start kan variere, er det også mange måter å avslutte seremonien på, men avslutningen er ikke vanlig å variere i like stor grad. Seremonien avsluttes gjerne med et musikkstykke, noen ord fra seremonileder eller et dikt. En annen måte å avslutte seremonien på er å gi stående applaus til vedkommende som er død. Dette kan for eksempel bli benyttet i gravferder der avdøde har jobbet som skuespiller, for å gi den avdøde en siste applaus. Det ble blant annet gjort i 2019, i gravferden til skuespiller Wenche Kvamme. Da kisten hennes ble båret ut av Johanneskirken i Bergen, ga de fremmøtte stående applaus til henne (Farestvedt 2019). Etterlatte Marte valgte å ha med stående applaus i gravferdsseremonien hun arrangerte. Seremonien ble avsluttet med teppefall og applaus for den avdøde. Dette var ikke noe avdøde selv hadde ønsket seg, men noe som ble viktig for Marte.

Auditive- og visuelle innslag

Musikk er en av de delene som de etterlatte ønsker å bestemme selv (Frøjd 2018). En gravferdsseremoni kan inneholde mye musikk, og det er gjerne musikk både før seremonien begynner (preludium) og etter seremonien er avsluttet (postludium). De fremmøtte går inn og ut av lokalet til stykkene som er valgt ut som preludium og postludium. I tillegg brukes musikk som et avbrekk mellom de ulike delene som inneholder tale. Det varierer hvilken musikk sjanger etterlatte ønsker, og om det skal være allsang eller ikke. Det er et gjennomgående ønske at musikken som skal spilles i seremonien er musikk avdøde likte. Seremonileder Magnus fortalte at etterlatte gjerne har en forventning om å få spille musikk de identifiserer med avdøde og musikk som de selv er bekvemme med.

I en gravferdsseremoni er musikken et viktig virkemiddel for å gjøre det personlig. Når yngre mennesker skal begravnes, benyttes det i større grad mer moderne musikkstykker (Marthinussen 2016). Den samme utviklingen kan også ses i gravferdsseremonier for andre aldersgrupper. Det er det personlige aspektet som står sentralt og det er gjenspeilingen av avdødes personlighet og interesser som vises i musikkvalgene. Forbindelsen mellom en sang eller et musikkstykke og avdøde handler mest om hvilke sanger avdøde hørte mye på eller sang mye i løpet av livet. Musikken kan representere ulike musikk sjangre, alt fra jazz, argentinsk dans og dansemusikk, til blues, rock og klassisk musikk.

Etterlatte Marte fortalte om sine refleksjoner rundt musikkvalgene som ble gjort i gravferden hun arrangerte. For henne var det naturlig at sangen «Close to you» av The Carpenters skulle være med, da avdøde i sin ungdom hadde hørt mye på denne. Sangen ble i tillegg fremført av to nære venner av avdøde. Marte valgte også å ha musikkstykker avdøde hadde komponert, til preludium. Dette var en detalj med musikken som Marte selv satte pris på, men hun påpekte at det ikke ville vært viktig for avdøde selv. I gravferden etterlatte Sonja sto for valgte hun å benytte et musikkstykke avdødes far hadde komponert som postludium. Det å ha musikkstykker som avdøde selv eller en i familien har komponert, er en måte å gjøre det personlig på. Musikken får dermed en direkte kobling til den avdøde og familien.

I en gravferdsseremoni varierer det om det er lydavspilling eller livemusikk. Det kan være begge deler i samme seremoni. Både etterlattes ønsker, økonomi og tilgjengelighet av musikere har betydning for dette valget. Seremonileder Magnus mener det ikke har noe å si for verdigheten i gravferdsseremonien om man velger å bruke levende musikk eller lydavspilling, selv om det er forskjell på å høre på musikk spilt over et anlegg eller sitte å lytte

til musikk fremført av musikere. Levende musikk kan vekke følelser som kan treffe de fremmøtte på en annen måte enn lydavspilling. Det kan også ha betydning hvem som fremfører musikken, som ble vist i eksempelet over med «Close to you». Noen har musikere i familien eller venner som enten ønsker å fremføre noe selv, eller som blir spurt om å fremføre noe i seremonien. Hvis etterlatte ikke har noen de ønsker skal fremføre musikken, kan gravferdsbyråene formidle kontakt med musikere.

Det varierer hvorvidt det benyttes allsang i gravferdsseremonier. Dette avhenger av familiens og avdødes forhold til dette. Allsang skaper og konstituerer fellesskap (Alver 2005, 107), som for noen er en viktig del av seremonien. Med allsang blir alle inkludert og det skaper en fellesskapsfølelse for de fremmøtte. Marte valgte å ha allsang i seremonien, og «Til ungdommen» av Nordahl Grieg var én av sangene hun valgte fordi den formidlet verdier avdøde sto for. Før gravferdsseremonien Marte sto for ble avsluttet med teppefall og applaus, sang de «Svantes lykkelige dag» som allsang. Videre kommer Martes refleksjoner om sangens budskap: «[Sangen] handler om å drikke kaffe og elske livet og spise mat [ler], og det syntes vi passet veldig fint som en avslutning på seremonien. At den skulle avsluttes med munterhet og at det skulle gå rett over i måltidet, og at livet er ikke det verste vi har» (Intervju 1). Sangens budskap handler om at livet egentlig er fint og at man bør leve livet man har fått. Marte ønsket at de fremmøtte skulle ha budskapet denne sangen formidler i tankene da de skulle forlate lokalet. Flere av seremonilederne påpekte at de jobber for at de fremmøtte skal kunne forlate lokalet lettere til sinns enn da de kom. Musikk er en komponent som kan bidra til å skape en lettere stemning. Det kan være nærliggende for de etterlatte å velge svært triste sanger fordi de er i sorg. Et slikt valg kan ses som et uttrykk for sorgen de opplever ved tapet av en som sto dem nær, som kan komme til uttrykk gjennom sangene. Om etterlatte kommer med musikkønsker som er av særs dyster karakter, anbefaler blant annet seremonileder Ingrid å bytte musikkstykkene til noe lettere.

Lysbildefremvisning er også et element som kan bidra til å skape en lettere stemning. Bildene kan gi rom for egen tenkning og refleksjon hos de fremmøtte. Det kan vises bilder fra avdødes liv, og gjerne bilder med humoristisk preg. Disse er ofte en blanding av bilder med kun avdøde på og bilder der avdøde er sammen med venner og familie. I flere av observasjonene ble det vist lysbildefremvisning i løpet av seremonien. På grunn av den teknologiske utviklingen er dette elementet i større grad er mulig å gjennomføre i de ulike lokalene som kan benyttes til gravferdsseremonier (Fladset 2014). Lysbildefremvisning kan enten bestå av å

vise et bilde av avdøde igjennom hele seremonien, men også være en egen del av seremonien der flere bilder blir vist etter hverandre med musikk i bakgrunnen.

Det er ulike meninger om lysbildefremvisning passer i en gravferdsseremoni, eller ikke. Biskopen i Bjørgvin bispedømme, Halvor Nordhaug, frarådet i 2014 etterlatte å ha lysbildefremvisninger i kirkelige gravferder. Argumentasjonen biskopen brukte var at lysbildefremvisningene passer bedre i minnestunder etter gravferden. Han hevdet at det kan være distraherende og at det kan gi de fremmøtte svært sterke inntrykk å se levende bilder av den avdøde. Nordhaug mener derfor at bruk av bilder og video ikke passer inn i det kirkelige ritualet (Fladset 2014). I følge «de alminnelige bestemmelser» av Den norske kirken (2003, 5-7) for kirkelig gravferd, er det i prinsippet ikke noe som hindrer lysbildefremvisning innenfor rammene av en kirkelig gravferd. Det er derimot fremhevet i retningslinjene at de som medvirker og den som har ansvar for gravferden, skal bidra til at det bibelske budskapet kommer til uttrykk. Det er et kriterium at det som skjer må «tilpasses handlingens gudstjenestelige karakter» (Den norske kirke 2003, 5). Det er opp til den som skal forrette gravferden å godkjenne innholdet i seremonien, og avgjøre om innslagene passer og hvordan de skal tilrettelegges. Det blir da en vurdering som må tas for hver gravferd.

Seremonilederne kan uttale seg om innholdet i seremonien, da gjerne med innvendinger til innhold de ikke føler er passende innenfor den verdige rammen de tenker en gravferd bør ha. Dette gjelder også med tanke på musikken som blir valgt av etterlatte. Noen av seremonilederne ser over hvilken musikk etterlatte ønsker å ha med, for å sikre at den ikke er upassende. Hva som ses på som upassende musikk er knyttet til sangens tekst, der teksten for eksempel inneholder temaer som sex, vold og drap. Til tross for at alle seremonilederne er opptatt av at musikken skal være passende, påpeker Jonas at «det skal være ganske langt ut på jordet, før jeg sier nei» (Intervju 4). Grensen over hva som godtas framstår som svært flytende og avhenger av konteksten til både seremonien og avdøde. Seremonilederne gir eksempel på musikk etterlatte kan ha ønske om å ha i seremonien, men som seremonileder anbefaler å bytte ut med annen musikk. Det kan for eksempel være AC/DC med «Highway to Hell» eller «Hell Bells». Disse tekstene kan oppleves provoserende²⁶, og derfor vil de ikke være innenfor rammene av verdighet som er ønsket i en gravferdsseremoni.

---

²⁶ Grunnen for at disse tekstene kan oppleves som provoserende, og spesielt i en gravferdskontekst, er at tekstene omhandler at en person er på vei til helvete. Satan, helvete og ondskap er elementer som tar stor plass i disse tekstene.

Seremonileder Line forteller om en gang hun ikke hadde kvalitetssikret alle sangene i en humanistisk gravferdsseremoni hun holdt. En yngre kvinne hadde ordnet en lysbildeframvisning til farens gravferdsseremoni. Det var sangteksten til denne Line ikke hadde kvalitetssikret. Sangen som ble spilt var «Bobby Brown», også kjent som «Bobby Brown Goes Down», med Frank Zappa, «og den er skikkelig drøy» bemerket Line (Intervju 8). Sangen kom ut i 1979 og slo godt an i Norge. Den handler om studenten Bobby Brown som lever den amerikanske drømmen, frem til sitt seksuelle møte med «Freddie». Etter dette møtet blir Brown usikker på egen seksualitet, og i løpet av sangen oppdager han at han er homofil. Han takker «Freddie» for å ha fått ham til å oppdage sadomasochisme (S&M) og «golden showers». Sangen inneholder setninger som «With my paper let her do all the work, and maybe later I rape her!», «She had my balls in a vice but she left the dick» og «Eventually me and a friend, sort of drifted along into S&M. I can take about an hour on the tower of power, as long as I get my little golden shower» (Zappa 1979). Sangvalget kom overraskende på Line, og i etterkant av gravferden tok hun kontakt med Human-Etisk Forbund, fordi hun fikk et behov for å «renvaske» seg både hos dem og gravferdsbyrået. På tross av dette bemerket hun at det ikke var noen i gravferden som reagerte på sangteksten. Selv om dette var i en humanistisk gravferdsseremoni, kan det også trekkes linjer til livssynsåpen gravferdsseremoni. Hva som oppfattes som passende og verdig i en seremoni, er viktige elementer uansett seremonitype.

I en livssynsåpen seremoni står etterlatte fritt til å benytte den musikken de ønsker. I humanistisk og kirkelig gravferd har livssynet og religionen føringer på hva som kan være med av innhold i seremonien. Et eksempel på dette er debatten om «Pie Jesu», som utspant seg i media sommeren 2017. Debatten oppsto etter at en familie ble nektet å spille «Pie Jesu» i en humanistisk gravferd. Avdøde var ateist, men elsket den norske salmeskatten og spesielt salmen «Pie Jesu». Sangen var derfor øverst på familiens ønskeliste, men Human-Etisk Forbund mente den var for religiøs. Det var flere religiøse innslag som var ønsket i gravferden (Gjertsen 2017; Guttormsen 2017), som familien fikk gjennomslag for å ha med. De religiøse sangene som ble med i seremonien var «Hymne» av Nils Larsen, den svenske «Sommarpsalm» og «Ave Verum Corpus» av Wolfgang Amadeus Mozart. Human-Etisk Forbund argumenterte i debatten at gravferdsseremonien deres speiler det humanistiske livssynet og er derfor ikke et nøytralt tilbud (Mile 2017). Dette stilte familien til avdøde seg kritisk til, og argumenterte med at mennesket kan være sammensatt. I dette tilfellet både være ateist og like salmer. De trekker frem argumentasjonen om at humanisme betyr å sette

mennesket i sentrum og med det respektere avdødes ønsker, noe som de hevder bør gå foran forbundets bestemmelser (Gjertsen 2017).

Felles for informantene som er knyttet til Human-Etisk Forbund, er at de alle omtaler seg som romslige når det gjelder hva de tillater av musikk i gravferdene de er med å arrangere. I Human-Etisk Forbunds gravferder skal det i utgangspunktet ikke være religiøse innslag, som for eksempel salmer, bønn og jordpåkastelse. Likevel hender det at forbundet åpner opp for fremføringen av noen religiøse musikkstykker. Siden mange av forbundets medlemmer har et forhold til religiøse musikkstykker, og dette kan bli gjenspeilt i selve seremonien (Mile 2017). Flere av informantene trekker frem sangen «Eg ser» av Bjørn Eidsvåg, som en religiøs sang mange etterlatte ønsker å ha med. En undersøkelse av Fonus gravferdsbyrå fra 2016, viste at denne sangen var mest spilt i norske gravferdsseremonier de siste 12 månedene (Marthinussen 2016). Eidsvåg er utdannet prest, og skrev sangen som en del av en preken. Den ble første gang utgitt i 1983 på albumet *Passe gal*. Sangen er problematisk for Human-Etisk Forbund på bakgrunn av de to siste sanglinjene: «Eg gjer død til liv for deg. Eg har gjort død til liv for deg» (Eidsvåg 1982), der «eg» refererer til Jesus og gjenoppstandelse. På tross av dette mener Jonas det bør være rom for å ta hensyn til hva etterlatte og avdøde ønsker, men det bør skje innenfor visse rammer. Flere av informantene som er knyttet til Human-Etisk Forbund velger i en slik situasjon å opplyse de etterlatte om sangens religiøse budskap, og spørre om det kan være andre sanger som kan passe bedre til gravferden. Om det fortsatt er et ønske fra etterlatte å ha med denne sangen, velger seremonilederne fra Human-Etisk Forbund å si noen ord om bakgrunnen for valget av sangen i seremonien. Seremonilederne knyttet til Human-Etisk Forbund kan også foreslå at det kun er melodien som fremføres, altså uten sangteksten. I forhold til sangen «Eg ser» har Jonas ved noen anledninger valgt å fjerne de siste setningene, eller bytte de ut setningen «eg gjer død til liv for deg» med «eg vil alltid savne deg» for å gjøre avslutningen romsligere. Grensen Human-Etisk Forbund har for å ta med religiøse innslag er flytende og varierer mellom de ulike seremonilederne. Det er et uklart skille på hva som oppfattes som *for* religiøst til å være med i en humanistisk gravferdsseremoni.

I materialet kommer det frem en forskjell på Human-Etisk Forbunds rammer for gravferd og hva seremonilederne praktiserer. Det kan se ut som det er en større romslighet som blir praktisert av seremonilederne under Human-Etisk Forbund, enn det forbundet selv legger opp til. Seremonileder Jonas påpeker: «Men hvis du som representant for Human-Etisk Forbund begynner med jordpåkastelse også videre, da har du tråkket litt utenfor» (Intervju 4). Forbundet, representert av seremonileder, sier ikke nødvendigvis nei til innslag av religiøs

karakter, men det må være en grunn for at det skal være med. I tillegg er det et spørsmål om mengden religiøse innslag. Seremonilederne uttrykker at de ikke ønsker å bestemme om de etterlatte kan ta med religiøse sanger eller ikke, siden de etterlatte kan finne trøst i dem. I forhold til hvordan seremonilederne i denne studien arrangerer seremoniene de holder, er det likt hvordan de livssynsåpne seremoniene kan være. I de livssynsåpne seremoniene vil utfordringene som nevnt over, ikke gjøre seg gjeldende. Da disse seremoniene både kan inneholde religiøse og ikke-religiøse innslag. På grunn av at seremonilederne som har tilknytning til Human-Etisk Forbund er romslige i gravferdsseremonier, blir skillet mellom humanistisk og livssynsåpen seremoni uklar.

Salmer ble både eksemplifisert som noe etterlatte og/eller avdøde ønsker eller ikke ønsker å ha med i en livssynsåpen seremoni. Grunnen til at noen ønsker å ha med salme(r) kan være, som nevnt ved «Pie Jesu», at de har et spesielt forhold til den/dem. «Ave Maria» er et klassisk salmestykke som noen ønsker å ha med. Dette er det rom for i en livssynsåpen gravferd, men som ville blitt problematisk i en humanistisk gravferd, fordi det er en salme med bønn. «Ave Maria» kan fremføres både med og uten tekst. Uten tekst kan de fremmøtte ha tid til å tenke og be inni seg. Selv om seremonileder Ingrid er knyttet til Human-Etisk Forbund, gir hun i sine seremonier rom for bønn. Hun påpeker at hun ikke kan be for de etterlatte siden bønn er en individuell prosess. Hun kan legge til rette for bønn i seremonien gjennom musikk eller stillhet, slik at de fremmøtte kan få tid til ettertanke og refleksjon. Den samme utfordringen som er debattert over gjeldende Human-Etisk Forbund, ses også i forbindelse med utvalg av musikk i kirkelige gravferder. Kirken kan refuserer sanger som ikke passer i en kristen tro²⁷. Seremonileder Jonas viser forståelse for at enkelte sanger ikke er ønskelig som kirkesang, samtidig er det et spørsmål om åpenhet og tilpassing til seremonien som skal holdes.

Ord til minne om avdøde

I en gravferdsseremoni kan det være ulike typer taler om den avdøde og det kan være mange som ønsker å tale når det skal tas farvel med vedkommende. Begreper som blir brukt om disse er minnetale, minneord og minnehilsener. Disse begrepene er taler som kan skilles fra hverandre i forhold til hvor generelt de omhandler den avdøde. Noen av informantene skiller mellom disse ulike talene, mens andre bruker begrepene om hverandre. Informantene som

---

²⁷ Sangen «Imagine» av John Lennon er ett eksempel (Grosvold 2016). Dette er med tanke på kirkens religiøse tro, som kommer i konflikt med at John Lennon synger «And no religion too» (Lennon 1971).

omtaler ulike taler skiller i hovedsak mellom minnetalen og de kortere minneordene eller – hilsningene.

Hovedtalen, kjent som minnetalen, tar lengst tid og er den talen som omhandler avdødes biografi og livshistorie, og som går mer strukturert gjennom avdødes livsløp. Den varer gjerne mellom 10 til 15 minutter, men det vil variere hva etterlatte opplever som passelig. Talen skrives for hver seremoni og innholdet i talene vil naturlig variere da de utarbeides ut fra livene til de avdøde. En av seremonilederne påpeker at han ønsker å omtale livet til avdøde som en fortelling, i motsetning til at den fremstilles som en oppramsing: «Jeg prøver liksom å lage en liten historie, uten å lage CV» (Intervju 4). Seremonilederne fintolker ikke datoer, men tar med de mest essensielle årstallene i avdødes liv. Dette kan være årstall som når vedkommende ble født, giftet seg og fikk barn. Både seremonilederen og/eller de etterlatte kan skrive og fremføre minnetalen, men det er en økende grad av at de etterlatte ønsker å holde minnetalen (Guttormsen 2017). Vanligvis er det seremonileder som holder minnetalen. Om seremonileder skriver den også, bygges den på samtaler seremonilederen har hatt med etterlatte. Et utkast av talen sendes til de nærmeste etterlatte for supplement og korreksjon. Det er viktig at det som sies i talen er sant og at informasjonen som blir gitt om avdøde eller familien er korrekt. Seremonileder Magnus bemerker: «Der er de veldig sårbare. Altså et feil navn vil være det som huskes når gravferden er ferdig» (Intervju 9). Derfor blir tilbakemeldingene på talene svært viktig. En av seremonilederne påpeker at det er viktig at talen ikke er en tale fra seremonileder til de etterlatte, men den skal være en tale fra de etterlatte: «Sånn at min rolle blir å være taleskriver og seremonileder, og jeg holder tale på vegne av dem. Det er ikke min tale til dem, men det er deres minner [om avdøde]» (Intervju 4). Om avdøde fikk en uventet og/eller dramatisk avslutning på livet, kan det hende at seremonilederen avslutter talen med noen ord rettet mot de etterlatte.

Noen ganger ønsker etterlatte eller venner av avdøde selv å holde talen. Hvis det er ønsket sitter gjerne seremonilederen med en kopi av talen, for å ha mulighet til å ta over om det blir vanskelig for vedkommende å fullføre. Talene er etterlattes farvel til avdøde, der minnene som står igjen blir formidlet til de fremmøtte. Her kommer det gjerne flere personlige historier om avdøde enn i minnetalen. Flere av seremonilederne mener det bør komme frem en morsom historie om vedkommende, slik at de fremmøtte kan få en mulighet til å trekke på smilebåndet. Avdøde kan også ha ytret ønsker om at noen bestemte personer skal si noen ord i gravferden. Det kan for eksempel være en i familien, kollegaer eller noen fra en organisasjon avdøde var aktiv i. Noen av minnetalene kan også holdes i minnesamværet etterpå, i stedet for

i seremonien. Etterlatte Marte gjorde dette med talene kollegaene til avdøde ønsket å holde. Hun ønsket ikke at de skulle ha for stor plass i selve gravferdsseremonien, da det ville bli fremmedgjørende for mange av de fremmøtte.

Alle talene er sentrert rundt avdøde og avdødes liv presenteres gjennom talene på ulike måter. Hvor gammel avdøde ble legger føringer på hva talene fokuserer på. Dersom avdøde var en ung person er det mye fokus på skolegang og venner fra de årene avdøde levde. Er avdøde et barn kan det handle om favorittbamsen. Seremonileder Jonas setter verdighet og grundighet høyt når han skal skrive taler. Noen ganger kan det være utfordrende for seremonilederne å skrive minnetalen, eksempelvis om avdøde har levd et anonymt liv. Andre komponenter som kan gjøre det utfordrende er om avdøde har vært en belastning for familien. Flere av seremonilederne mener det skal snakkes åpent om livet avdøde hadde, men det kan kreve en del omskrivninger i de tilfellene avdøde har vært en belastning. Da kan Line omformulere dette til: «Han var en mann som av og til ikke gjorde livet lett for de andre rundt seg» (Intervju 8). Bare en slik kort setning gjør at mange av de fremmøtte forstår hva som ligger under og det gir en mer troverdig minnetale enn om et vanskelig tema forbigås som om det ikke har skjedd.

Selv om seremonilederne mener man skal være ærlig, skal det ikke gjøres for enhver pris. Fremstillingen bør være nøktern og yte avdøde respekt. Jonas fokuserer på at de etterlatte må «ta vare på de gode minnene» (Intervju 4). Dette er noe som ofte blir sagt når noen går bort, og som Jonas henter lærdom av. Noen ganger ønsker ikke etterlatte at all informasjon om avdøde skal komme med i seremonien. Dette er noe taleskriveren må respektere. For hver gravferd må det tas hensyn til en balanse mellom å være ærlig, å yte avdøde respekt og følge etterlattes ønsker til hvilke informasjon som kommer frem. I forhold til hvilke informasjon som blir gitt i talene, går materialet mot at den informasjonen som de fleste fremmøtte vet, blir formidlet. Gravferdsseremonien er ikke en situasjon der det nødvendigvis trenger å komme frem ny informasjon om avdøde, spesielt hvis det gjelder sår informasjon.

I og med at en av seremonilederne er prest, faller det naturlig for han å sammenligne minnedelen i den kirkelige gravferden og den livssyns åpne seremonien. Seremonileder Knut påpeker at minnetalen handler om den avdøde, men at fokuset skifter i delene som følger etter talen i den kirkelige gravferden. Delene etter den bygger ikke i like stor grad på avdødes personlighet og er i sterkere grad preget av den kirkelige liturgien. Spesielt om den avdøde ikke gikk i kirken, kan de fremmøtte oppleve den kirkelige liturgien som fremmedgjørende.

En kirkelig gravferdsseremoni kan mangle gjenkjennelse, helhet og personlig preg, uttaler Knut. Det avhenger av presten og hva presten velger å ha i fokus under seremonien. At avdødes personlighet skal speiles i seremonien er viktig for de etterlatte: «Den er veldig viktig. I avdødes ånd» (Intervju 10). Uroen for at minnetalen beskriver en person de fremmøtte ikke kjenner igjen går igjen blant flere av seremonilederne.

Dikt kan bli brukt i en tale eller leses opp som et eget innslag i seremonien. Det er en tekstform som ofte benyttes i livsovergangsritualene, og spesielt i gravferd der det kan være vanskelig å finne ord for å beskrive sorgen. Seremonileder Jonas benytter ofte dikt i gravferdene han holder: «Et dikt sier ofte mer enn mange, mange ord» (Intervju 4). Diktene gir bilder av livet på en annen måte enn å ramse opp en CV og blir ofte godt mottatt av de fremmøtte. Det personlige aspektet kan også i stor grad komme frem gjennom dikt og visdomsord, og derfor ønsker en betydelig del av de etterlatte å ha det med. Dikt kan være med på å gi seremonien et høytidelig preg: «Det gjør det hele høytidelig når ikke Bibelen er med» (Intervju 10). Det varierer om etterlatte selv ønsker å ha med dikt i seremonien eller ikke. I den ene gravferden jeg observerte, ønsket de i utgangspunktet ikke å ha med dikt siden avdøde ikke hadde noe forhold til det. På tross av dette valgte de å ha med et dikt. Dette diktet var imidlertid laget av barnebarna til den avdøde, som ga diktet en personlig dimensjon.

Seremoniens helhet

I de fire overnevnte delene av seremonien, er det tydelig en viktig komponent. Gjennom alle delene står avdøde sentral for utformingen og valget av innholdet. I en livssynsåpen seremoni har den avdøde fokuset igjennom hele seremonien. Avdødes liv, personlighet og interesser blir den røde tråden i seremonien og holder alle delene sammen. Allerede fra valg av preludium og startsignal for seremonien blir avdødes interesser sentral, til postludium og utgang fra lokalet. Både for de etterlatte og for seremonilederne er det viktig at seremonien blir gjennomført i «avdødes ånd». I de person-fokuserte gravferdene står den avdødes identitet og individualitet sentralt (Davies 2002, 228). Det er avdøde som utgjør den røde tråden i en livssynsåpen seremoni. Giddens (1996, 70) beskriver selvidentitet som evnen til å skape en biografi om seg selv. Han påpeker imidlertid at denne spesifikke fortellingen som individet skaper om seg selv er skjør, og dermed lett påvirkelig. Avdødes selvidentitet står sentralt for utformingen av de person-fokuserte gravferdene og denne biografien om avdøde kommer frem. Flere av informantene legger vekt på seremoniens helhet, der den røde tråden er viktig. Det må være god flyt mellom de ulike delene, slik at gangen i seremonien ikke oppleves som hakkende eller usammenhengende.

Med fokuset på å gjøre seremonien personlig, bemerket etterlatte Marte forskjellen på personlig og privat. For henne var det viktig å skille disse i seremonien hun arrangerte. I en gravferdsseremoni kan det komme mennesker fra mange ulike arenaer i avdødes liv, der alle de fremmøtte har ulik relasjon til avdøde. Mennesker opptrer ulikt i forhold til hvem man er sammen med, som for eksempel nær familie eller kollegaer. Marte påpekte at «det skal ikke være min private sorg og ungene sine private sorg» (Intervju 1). For Marte var det viktig at gravferdsseremonien ikke kun var for henne og de nærmeste i familien, men at det skulle være en seremoni for alle de fremmøtte. De fremmøtte representerte spekteret av mennesker som var en del av avdødes liv. For at seremonien skulle bli en god opplevelse for alle, måtte den ikke bli for privat. Det var ikke et spesielt punkt i denne seremonien som var viktig for Marte, men at alle kunne inkluderes i den og at mange elementer av livet til avdøde ble inkludert. Individet har i dag mange ulike roller og kan endre seg etter hvilke rolle man trer inn i. På den måten kan det være fremmedgjørende for eksempel for kollegaer av avdøde og komme i en gravferd der seremonien er lagt opp kun etter hvordan de nærmeste etterlatte kjente personen. Det skal derimot heller ikke bli fremmedgjørende for de nærmeste etterlatte. På bakgrunn av dette valgte Marte å spare taler fra kollegaer til minnesamværet etter seremonien.

Helhetsinntrykket i seremonien er ikke bare påvirket av innholdet, men også lokalet og dekoren. Det er mange visuelle effekter man kan ta inn i en seremoni, enten det er noe avdøde har laget selv eller en gjenstand som betydde mye for vedkommende. Eksempler på effekter som kan utgjøre dekor i seremonirommet er et par ski, fjellsko og sag. Om personen likte å stå på ski, kan en skihjelm være en del av dekorasjonen på kisten eller rundt urnen. Dekor i gravferder har i de senere årene vært igjennom en endring, fra å ha et tungt uttrykk til dekorasjon som er mindre dominerende og ikke tar oppmerksomheten fra kisten (Grosvold 2016). I gravferdene jeg observerte, besto dekoren av blomster på og foran kisten eller urnen, i tillegg til blomster på kortsiden fremme i lokalet. I den ene gravferden var det plassert en spillkonsoll på kisten, fordi den var nært knyttet til avdødes interesser. Et annet eksempel ble gitt av seremonileder Line fra en gravferd der avdøde selv hadde ønsket å ha sine svarte Dr. Martens-boots med en rød rose på, oppå kistelokket, sammen med sin knall røde hatt. Gjennom utviklingen av dekoren er det, slik vi ser i disse eksemplene, mer vanlig at avdøde også trer frem gjennom dekoren. Det kan være utvalgte gjenstander eller gjennom et bilde av avdøde. Dekoren blir på den måten med på å gjøre seremoniens helhet mer personlig preget.

Tradisjonene er i endring og man velger seremoni på en annen måte enn før (Sollund og Solvang 2019). Autoritetene og tradisjonene blir utfordret med individualiseringen. Dette vil også prege gravferd (Guttormsen 2017). Tradisjonene vil bli håndtert på en annen måte enn tidligere, når det nå ikke lenger er en selvfølge at de skal bli fulgt. I materialet beskrives eksempelvis en gravferd som ble holdt i en spritbu. Siden avdøde var et arbeidsmenneske møtte de etterlatte i arbeidsklærne sine til seremonien. Lokalet var pyntet med ting som synliggjorde hvem de fremmøtte var der for å minnes. I tillegg ble det servert pølser og is mens det gikk en lysbildefremvisning med musikk i bakgrunnen. Det var elementer som tegnet et bilde av avdøde. Det ble gitt rom for å minnes avdøde både gjennom hva seremonilederen formidlet, musikken, diktlesning og dekor. I eksempelet over kommer det frem at det er mange av elementene i seremonien som står sentralt for å gjennomføre seremonien «i avdødes ånd». De etterlatte skal føle seremonien speiler avdødes livsvalg og prioriteringer, fordi den skal handle om den avdøde og dens preferanser i livet. I eksempelet blandes gravferdsseremonien og minnestunden sammen, og avviker fra den «vanlige» formen (slik vi så i kapittel 3). Dette er en sammenblanding som kommer i liten grad til uttrykk i materialet. Eksempelet viser valgmulighetene som ligger i en gravferdsseremoni. Noe som viser at seremonien i stor grad kan tilpasses den avdødes personlighet, og etterlattes ønsker.

«I avdødes ånd»

Flere av informantene påpeker, det samme som seremonileder Magnus trekker frem, nemlig at «det som er viktig er at en gravferd er personlig» (Intervju 9). I både livssynsåpne og humanistiske gravferder er fokuset på den avdøde og livet som er levd²⁸:

Humanist funerals are, of course, not silent. The life of the deceased is firmly acknowledged and, in the sense appropriate to death, is celebrated. Above all else, the individuality of the dead comes to the fore as their life is detailed in its achievement. Significant relationships are detailed through the various circles of significance which have grown around the person while alive (Davies 2002, 227).

Likheten mellom humanistisk gravferd og livssynsåpen gravferd kom tidlig frem i materialet, spesielt da flere av personene som ønsket å stille til intervju var eller har representert Human-

---

²⁸ Det er her viktig å påpeke at kirkelig gravferdsseremoni også kan inneholde tydelig preg av avdødes personlighet, interesser og liv, men at det kristne budskapet i denne seremonien skal være fremtredende. Det er om det kristne budskapet ikke samstemmer med avdødes verdier det blir en interessekonflikt i gravferden.

Etisk Forbund. Disse informantene erkjente seg som liberale humanetikere, som ikke satte Human-Etisk Forbund sitt livssyn så sterkt i seremonien som forbundet selv ønsker²⁹.

En livssynsåpen gravferdsseremoni har få begrensinger ut over det seremonirommet gir. I seremonien er det «mye frihet til å skreddersy noe som passer til den avdøde, og noe som familien kan stå inne for» (Intervju 8), slik seremonileder Line beskriver det. Livssynsåpen seremoni speiler det senmoderne samfunnet, som kjennetegnes av at individet står i sentrum. I alle delene av seremonien som har blitt trukket frem, vises det at noe av det som er mest viktig for de etterlatte, er at avdødes interesser og personlighet skal komme frem gjennom innholdet i seremonien. Individualiseringen er en av de seks utviklingstendensene som Jacobsen (2009, 23-25) legger frem i den femte fasen. Individualisering innebærer ifølge Jacobsen (2009, 24), at enkeltmennesket i økende grad spiller en betydning i samfunnet og påvirker det med sine erfaringer, følelser og selvidentitet. Avdødes og etterlattes egne ønsker, forhåpninger og forventninger påvirker i økende grad valg som tas i tilknytning til døden. Gravferdsbyråene er opptatt av at seremonien skal være preget av den avdøde. Gravferdsbyrået «Den siste reisen» beskriver hva som er viktig for dem, i en gravfersseremoni:

Folk er så forskjellige, det synes vi begravelser bør være også. Vår ambisjon er å lage begravelser som virkelig speiler det livet som er levd, på en sånn måte at den siste avskjeden skal bli et så godt minne som mulig (Den siste reisen u.å.-a).

I beskrivelsen kommer det tydelig frem at gravferdsbyrået også er opptatt av individfokuset i gravferdsseremoniene. En slik beskrivelse er det flere gravferdsbyråer som har. Gravferdsbyråene legger opp til at etterlattes og avdødes ønsker for seremonien er sentrale for seremonien og at seremoniens fokus skal være på avdøde.

Livssynsåpen seremoni bygger på muligheten til å gjøre gravferdsseremonien til akkurat det avdøde og/eller etterlatte måtte ønske. Ingrid ser på det som sin rolle som seremonileder å hjelpe de etterlatte med å lage en gravferdsseremoni som speiler den avdøde. Hun beskriver det slik:

Mitt engasjement har gått ut på å prøve å hjelpe folk til å tørre og lage en seremoni som favner både de verdiene som den døde har levd etter og kanskje oppdratt dem til,

---

²⁹ De flytende grensene mellom seremonitypene er ikke noe jeg vil gå dypere inn på her, da dette var noe som bla lagt frem i kapittel 3.

og de verdiene som de selv synes er viktig for å ha en god minnestund som avskjed med den som er død. Hvor en får tid til ettertanke, til å sørge. Både over det som har vært og det som aldri ble noe av, og det å kunne dele avskjeden og det å ivareta ulike livssyn i en flokk av etterlatte (Intervju 3).

Det er hvem avdøde var som person og hvordan de etterlatte ønsker å minnes den avdøde som blir avgjørende for seremoniens innhold. Etterlatte Marte beskriver gravferdsseremonien som en avgrenset tidsramme som inneholder en oppbygning og en form, som skal gi en type renset for de fremmøtte, i tillegg til at de skal oppleve noe underveis. Med denne uttalelsen legger Marte til grunn at seremonien ikke lenger bare er et sted etterlate skal få trøst og ta farvel, men et sted der de fremmøtte skal få en opplevelse. Dette kan være et element som kan bli viktig i noen gravferdsseremonier, der den avdøde hadde en kulturell personlighet, og at det da er naturlig å gi det et uttrykk. For at gravferdsseremonien skal bli en opplevelse for de fremmøtte, ligger det en underliggende forventning om at det må være kompetente personer som skaper den. Som nevnt i kapittel 3, er en av tendensene i den femte fasen profesjonalisering. Dette kan ses gjennom at etterlatte ønsker kompetente personer i gjennomføringen av gravferden, som for eksempel både i valg av profesjonelle musikere og seremoniledere.

Jacobsen setter minimalisering som en av de seks hovedtendensene i den femte fasen. Under denne ligger tanken om at gravferdspraksisen ikke lenger er pompøse seremonier, men i større grad usynlige og anonymiserte. Som en konsekvens av den hurtige kulturen er gravferdsseremonien og sorgperioden kortet ned i tidsrammen (Jacobsen 2009, 24). Her kan det også ses en utvikling der enkelte ikke ønsker en gravferdsseremoni. Det kan være flere grunner til det. Det kan være et spørsmål om økonomi eller vanskelige familiære forhold. Seremonileder Ingrid påpeker at det også kan handle om en forventning i forhold til hvordan seremonien skal være: «i dag har vi fått en slik miks at folk ikke vet om de vil ha noe offentlig, fordi de føler at det kan bli litt mye sirkus og teaterforestilling» (Intervju 3). En gravferd er ikke en forestilling, men en avskjed med avdøde (Guttormsen 2017).

Til forskjell fra det tradisjonelle samfunnet, der individene var født inn i en rolle der identiteten i større grad var bestemt, må individene i det senmoderne samfunnet ta stilling til hvem de ønsker å være (Giddens 1996, 46, 93). Anthony Giddens hevder at individene i det senmoderne samfunnet er frikoblet fra tradisjonene, som har resultert i at individet har mange valgmuligheter når det gjelder hvem man ønsker å være. Dette ser vi i livssyns åpne

gravferdsseremonier ved at de etterlatte ikke bare ønsker å ha regi i eget liv, men også i seremonien. Mange ønsker også å designe avslutningen på livet selv (Reppen-Gjelseth 2017). Giddens legger frem at individet kontinuerlig jobber med å skape sin egen identitet, som må produseres og vedlikeholdes gjennom et refleksivt arbeid. Selvidentiteten knyttes til individets biografi som man skaper om seg selv, gjennom kontinuerlig å velge ut begivenheter som finner sted i den ytre verden og skrive inn et utvalg av disse i sin egen historie (Giddens 1996, 70). Det er biografien avdøde har skapt om seg selv som gjerne kommer frem i gravferdsseremoni. Det kan oppleves som selvmotsigende når man igjennom hele livet utvikler sin egne identitet, om det siste minnet de etterlatte får med avdøde taler imot hvem vedkommende var. Samfunnet plasserer oppgaven om å «skape seg selv» på individet. Derfor vil det være paradoksalt om de etterlatte tar farvel med avdøde gjennom et kollektivt rituale, som ikke samsvarer med hvem den avdøde var som person.

Et begrep Giddens knytter til selvidentiteten er «livsstil». Han bemerker at i et posttradisjonelt miljø påvirker «livsstilen» kjernen i individets selvidentitet. Giddens definerer livsstil som «et mere eller mindre integrert sæt af praksiser, der følges af individet, ikke alene fordi sådanne praksiser opfylder nyttemæssig behov, men også fordi de giver en materiel form til en særlig fortælling om selvidentiteten» (Giddens 1996, 100). Da livsstil er noe som adopteres, og ikke går i arv, er det vanskelig å knytte det til tradisjonelle kulturer. Livsstil er rutiniserte praksiser, der rutinene er inkorporert i klesvaner, spisevaner, handlemåter og foretrukne møtesteder. De rutinene som følges, er refleksivt åpne for forandring på grunn av selvidentitetens mobile karakter (Giddens 1996, 100-101). Det er denne livsstilen som legger grunnlaget for de livssynsåpne seremoniene. Det er valg av livsstil som individet har gjort for å skape sin selvidentitet. Livsstilen til avdøde er et av trekkene som gjerne kommer med i gravferdsseremonien. I talene er blant annet elementer fra avdødes livsstil sentral å trekke frem. Eksempelvis hvis avdøde hadde en spesiell klesstil kan det i talen komme frem at avdøde var en person som ikke var redd for eller likte å skille seg ut. Eller om avdøde likte håndarbeid som for eksempel strikking, kan det være naturlig å nevne dette i talen. Startskuddet kan også forstås som en representasjon av avdødes livsstil ved at dette avspeilte en aktivitet avdøde hadde vært nært knyttet til i livet sitt.

Individets fremtreden i gravferdsritualet er en utvikling som har skjedd innenfor flere av livsovergangsritualene. Sosiolog Anne Lise Ellingsæter har sett på dagens bryllupsskikk i Norge og funnet ut at brudeparene skal gjenspeiles i bryllupsfesten, gjennom både store og små detaljer i festen. Noen ønsker å følge den tradisjonelle feiringen av inngåelse av ekteskap,

mens andre kombinerer tradisjonene med nye elementer (Ellingsæter 2018). Ellingsæter har sett på hvordan brudeparene reflekterer rundt festen og sett at «tradisjoner ble formidlet og tilpasset både gjennom evaluering av andres bryllup og fra ulike internett-ressurser» (Ellingsæter 2018, 276-277). Denne måten å evaluere og velge tradisjonene på er ikke noe som kommer frem i materialet og som man kan anta ikke blir benyttet i stor grad ved planlegging av gravferdsseremonier. Gravferd blir kanskje ikke formidlet i like stort omfang på internett og sosiale medier. Dette er ikke noe som jeg skal gå nærmere inn på i denne studien, men velger å nevne fordi det viser at gravferdsbyråenes og seremoniledernes rådgivning er viktig for de etterlatte. Det er liten mulighet å hente inspirasjon om gravferd andre steder. På hvilke måter avdøde trekkes frem i seremonien påvirkes av etterlattes ønsker og gravferdsbyråenes og seremoniledernes forslag. Inspirasjon fra andre gravferder vil muligens stå sterkere enn inspirasjon fra internett. Måten Ellingsæter trekker frem at tradisjonene blir benyttet eller skapt på nytt, er en del av gjenritualiseringen som er trukket frem av det som skjer i det moderne samfunnet.

Gjenritualisering

Gjenritualisering var en av utviklingstendensene som Michael Hviid Jacobsen beskrev i den femte fasen. Som nevnt har gravferd og tradisjoner knyttet til døden endret seg i takt med samfunnsutviklingen, noe som resulterer i at nye ritualer skapes, men også at eldre ritualer tilpasses og endres (Åhrén 2009, 155). Ritualene vil i en slik tilpasning endres til det formålet som de skal tjene (Alver 2005, 108). Ritualene tilpasses til mennesker i et sekulært og pluralistisk samfunn, hvor individene står i fokus. Jacobsen (2009, 25) hevder at ritualer og tradisjoner avskaffes til fordel for en stigende individuell refleksivitet og valgfrihet. I materialet kommer det frem at tradisjonene tilpasses den økende individualiseringen, og åpner opp for større valgmuligheter å gjennomføre ritualer på. Alver (2005, 95) som har studert partnerskapsfesten, fant at festen utfordrer og tilpasser seg dagens normer for samliv. Rommet for endring og tilpasning av tradisjoner som livssynsåpen seremoni gir, utfordrer den tradisjonelle gravferden vi kjenner fra det kirkelige ritualer. Tradisjonene blir i dette tilfellet også tilpasset og formet etter det moderne samfunnet. Richard Handler og Jocelyn Linnekin (1984, 276) argumenterer for at rekonstruksjon av tradisjoner er en side ved alt sosialt liv. Når tradisjonene rekonstrueres blir de tilpasset de skiftende kravene som moderne og sosiale betingelser setter. Det er fortsatt mange tradisjonelle elementer i den moderne tilværelsen, men de er ofte fragmentert og har en begrenset innflytelse. Ifølge Giddens (1996, 239-240) er det en tendens i dag å gjenetablere forsvunnet tradisjon eller konstruere nye.

Ved gjenritualisering er det ikke kun tidligere ritualer og tradisjoner som tilpasses samtidens kontekst og blir tatt opp igjen, men det er også nye uttrykk som kommer til (Jacobsen 2009, 25). Gjenritualiseringen er en kamp mellom det som er gjenkjennelig med spesielle og kreative elementer (Alver 2005, 88). Alver (2005, 95) trekker frem at partnerskapsfesten har tatt mange elementer fra den tradisjonelle bryllupsfeiringen, men utfordrer og tilpasser seg de tradisjonelle normene for samliv. Dette kan trekkes til den livssynsåpen gravferdsseremoni, der ritualene også omskrives for å passe inn i en ny kontekst. Den livssynsåpne gravferdsseremonien har i likhet med partnerskapsfesten, omformet elementer. Elementene fra den kirkelig og humanistiske seremonien har blitt tilpasset etter nye behov for de etterlatte. Dette kommer til uttrykk i den livssynsåpne seremonien ved blant annet at de etterlatte selv velger hvilke deler de ønsker å ha med i seremonien. For eksempel hvis en avdød likte å synge, vil allsang være naturlig å ha med. Både i kapittel 3 og i dette kapitlet har det kommet frem at etterlatte fremdeles ønsker å ha med et signal for at seremonien skal starte. Hvis det ikke er ønskelig med den liturgiske klokkingen, tilpasses signalet til å avspeile avdødes interesse. Fortellingen om startskuddet var et eksempel på dette. Et annet eksempel kan være om avdøde var veldig interessert i fugler, da kan seremonien starte med fuglekvitring. På den måten kan elementene tilpasses og omformes til etterlattes ønsker og avdøde som person.

De etterlatte er ofte, ifølge seremonileder Olav, opptatt av at det skal være mulig med et slags mangfold i seremonien. Det skal ikke nødvendigvis være et veldig fastlagt program og det trenger ikke nødvendigvis være gjennomført slik som tidligere, «men vi gjør det sånn som det passer oss nå» (Intervju 5). Noen tradisjoner tas for gitt at skal være med, mens andre elementer ved tradisjonene blir gransket og enten fjernet eller tilpasset den nye konteksten. På denne måten blir skillet mellom hva som er moderne og hva som er tradisjonelt mindre tydelig. Når etterlatte har stor valgfrihet, blir tradisjonene mer varierende og flytende (Ellingsæter 2018, 264). Ved denne økende graden av et avslappende forhold til ritualer og tradisjoner, ser vi en av Jacobsens seks tendenser, informaliseringen, der de formaliserte og standardiserte ritualene og tradisjonene slipper tak: «I dag er det i stadig større grad os selv, der om ikke skaber rammerne så i det mindste iscenesætter indholdet i de forskellige ritualer og traditioner, der markerer livets store begivenheder, herunder også i forbindelse med døden» (Jacobsen 2009, 24). Seremonien skal altså ha avdøde i fokus og hver del i seremonien utspiller seg rundt noe etterlatte selv knytter til avdøde. Dette gjenspeiler en utvikling som har vært på flere feiringer, da med å se på gravferden som en feiring over et

levd liv. Alver bemerker at «fest er ikke bare feiring og hip hip hurra! Festen taler sit særlige sprog, om hvem vi er og vil være» (Alver 2005, 88). Det Alver trekker frem er ekstra viktig i livssynsåpne gravferdsseremonier, der det er sentralt både å fortelle og vise hvem avdøde var. Det private og individuelle får i mange festformer i dag en høy prioritet, som kan gjøre at festens underliggende budskap blir utydelig (Alver 2005, 88). Selv om Alver tar utgangspunkt i partnerskapsfesten, er det tydelige linjer som kan trekkes til utviklingen som skjer med gravferdsseremoniene. Her taler ikke seremonien om hvem vi er og vil være, men om den som var.

Hvordan etterlatte ønsker å gjennomføre gravferden kan bli påvirket av flere faktorer. Det kan for eksempel påvirkes av inspirasjon fra andre gravferder og rådene fra gravferdsbyrå og/eller seremonileder. I tillegg til tilgjengelig ressurser: menneskelige, teknologiske og økonomiske. Det varierer om de etterlatte kommer til gravferdsbyrå og seremonileder med klare tanker om hva som skal med i seremonien eller ikke. Noen av seremonilederne opplever at etterlatte uttrykker at seremonien ikke trenger å følge tradisjonene knyttet til gravferd, men at de i større grad ønsker å gjøre det som står i stil til hvem avdøde var. En viktig komponent til avdødes personlighet er livssynet vedkommende hadde. Det kan derfor oppleves feil for de fremmøtte om personen blir gravlagt i regi av et livssyn eller en religion som representerer et syn vedkommende ikke hadde.

Avdødes livssyn og verdier

Det kan være mange grunner til at de fremmøtte opplever at gravferden ikke sto i stil med den avdøde. Det kan være alt fra at det som blir sagt ikke er noe avdøde sto inne for, til at sangene ikke speiler musikksmaken avdøde hadde. Dersom seremonien ikke avspeilet avdøde, var begrunnelsen som kom frem i materialet mest forankret i en interessekonflikt knyttet til tro og verdier. Flere av informantene påpekte at det ikke finnes noe som er livssynsnøytralt, altså noe verdinøytralt, fordi det er verdiene som styrer handlingene våre. Det er ikke noen handlinger som ikke er preget av en bakenforliggende verditenkning, bevisst eller ubevisst, og seremonien vil derfor alltid formidle verdier. Et fellestrekk ved overgangsritualene er at det i statusskiftene synliggjøres hvilke verdier individet knytter seg til (Skjelbred 1994b, 36).

Hvilke verdier en person har vil kunne variere i løpet av livet. På samme måte som personens identitet ikke er fastlagt (Høeg 2010, 192). Gravferder som uttrykker andre verdier enn det avdøde var knyttet til, vil være en feilaktig fremstilling av vedkommende (Fulton 1965, 336-337). Slik det ble lagt frem i kapittel 3, kan de fremmøtte oppleve seremonien som uverdigg om den avdøde ikke fremstilles på riktig måte.

Flere av informantene trakk frem at mange kan føle en kirkelig gravferd som fremmedgjørende, fordi avdøde eller de etterlatte ikke deler den kristne tro. Den kirkelige liturgien kan bli kunstig for dem som ikke står inne for innholdet i den, slik etterlatte Marte beskriver det:

Hvis man sitter i en begravelse og vet at den som er død, han trodde ikke på Gud og familien tror heller ikke på Gud, men de har valgt kirken fordi at det er det letteste eller det er det som er åpenbart å bruke. Så tenker jeg at man kanskje kan sitte igjen med en dårlig følelse av at dette var ikke rett (Intervju 1).

For de som ikke passer innenfor den kirkelige gravferden mener Marte at det er viktig med alternativer, med seremonityper som tar høyde for hvem den avdøde var.

Det skaper en verdimeslig konflikt om den avdøde i sitt liv valgte å knytte seg til andre verdier enn de som kommer frem i gravferdsseremonien (Skjelbred 1994b, 37). I gravferdsseremonien er det viktig for de fremmøtte å ha en korrekt fremstilling av avdøde og spesielt avdødes verdier. Dette er noe flere av seremonilederne tenker de etterlatte søker når de ønsker en livssynsåpen gravferdsseremoni. I denne seremonitypen vil det være mulig å kombinere elementer fra ulike religioner og livssyn, om dette speiler avdøde og eventuelt de etterlatte. For eksempel kan en seremoni gjennomføres med både kristne og muslimske elementer. En kombinasjon kan bli aktuell om seremonileder møter et dilemma der det oppstår uenigheter angående type seremoni, for eksempel at den avdøde og de etterlatte ønsker ulike seremonityper. Seremonileder Knut opplevde å holde en seremoni som hadde både muslimske og kristne elementer. Avdøde var fra en muslimsk familie, som ikke var aktive i moskéen. Ektefellen var i dette tilfellet kristen og ønsket derfor at seremonien også skulle gjenspeile deres felles kristne tro. Knut fikk da frie tøyler til å gjøre seremonien på best mulig måte, med innslag fra både Koranen og Bibelen. På samme måte som at seremonien kan bestå av ulike religiøse elementer, kan seremonien også bestå av ulike ikke-religiøse elementer og være helt fri for religiøse innslag.

Om avdøde og etterlatte har ulike ønsker for seremonien, og spesielt med tanke på hvilken verdensanskuelse de har, kan det være vanskelig. Noen ganger er familien medlem i et religiøst samfunn og har et ønske om å ha seremonien for eksempel i kirken, men den avdøde snakket om at han/hun ikke ønsket det. Jonas påpeker at de etterlatte skal leve videre med valget, så hans og gravferdsbyråets oppgave blir å ivareta de etterlatte på best mulig måte. Da kan det hende at de ønsker en spesiell salme. Seremonileder Jonas beskriver: «Hvis de kan

fortelle meg at dette var noe som avdøde faktisk likte og spilte mye eller hadde noe mening i forbindelse med avdødes liv, så kan det hende at jeg godkjenner salme» (Intervju 4). Om salmen kun er et ønske fra etterlatte, er det mindre sannsynlig at salmen tas med i en humanistisk gravferd. I en livssynsåpen seremoni er det imidlertid et større rom for også å ivareta etterlattes ønsker og verdensanskuelse. Det blir poengtert i materialet at de etterlatte kan ha en religiøs tro, selv om de ønsker å arrangere en ikke-religiøs seremoni i gravferden. I de livssynsåpne seremoniene varierer det om etterlatte og/eller avdøde ønsker en form for religiøst innhold eller ikke (Reppen-Gjelseth 2017).

Gravferdens generasjonsskifte

En undersøkelse fra 2016 gjennomført av Norstat viser at to av tre nordmenn mener det er viktig at gravferden har et personlig preg (Grosvold 2016). De mørke fargene og de dystre salmene må ifølge journalist Roger Grosvold vike for å gi plass til et personlig preg i seremonien. Dette er en komponent som ligger til grunn for at det er et generasjonsskifte i norske gravferder (Grosvold 2016; Redaksjonen 2016). Tankene bak denne uttalelsen er at det er flere som planlegger rammene og tonene i sin egen gravferd. Ved at avdøde selv har vært med på å planlegge gravferden er det mindre fokus på sorg. Vekten legges i stedet på livsglede og omsorg for de som er igjen (Grosvold 2016). At flere ønsker å ha kontroll på sin egen gravferd og at noen planlegger sin egen gravferd i detalj, er ikke noe som kommer frem i materialet. Seremonilederne omtaler det som svært sjeldent at avdøde selv har hatt ønsker for gravferden, men det kommer frem enkelte punkter eller generelle trekk avdøde kan ha tenkt rundt før vedkommende døde. I materialet kommer det i større grad frem at avdøde har uttrykt ønsker om hva vedkommende ikke ville ha i gravferden, enn hvordan gravferden skulle være. Det som trekkes frem av de etterlatte omhandler tros- og livssynsaspektet. Både etterlatte Marte og Kari formidlet at avdøde hadde vært klar på at vedkommende ikke var religiøs og ikke ønsket prest. De uttrykte: «Han skulle ikke ha prest» (Intervju 2) og «Også tok vi selvfølgelig ut alt som handlet om religion, fordi at jeg vet at han ikke var religiøs» (Intervju 1).

Grosvolds (2016) utsagn om at flere ønsker å ha kontroll på gravferden kan ses i lys av at det i samfunnet i dag er økt selvkontroll og individuell tilpassing. Det kan i slike situasjoner oppstå konflikter mellom hva etterlatte ønsker og hva avdøde selv har ønsket. Det er de etterlatte som skal leve videre, og derfor de etterlattes ønsker som får høyest prioritering. Hvem som bestemmer over gravferden, reguleres av § 9 i gravferdsloven, en bestemmelse som flere av seremonilederne viste til i løpet av intervjuet. Seremonileder Ingrid formulerte det slik: «Det

er de etterlatte som har full råderett over å bestemme innholdet. Så sant det ikke er usømmelig» (Intervju 3). Hvis seremonilederne vurderer at noe av innholdet som de etterlatte og/eller avdøde ønsker å ha med, er usømmelig eller uverdigg, rådes de etterlatte til å velge noe annet.

Seremoniledernes og gravferdsbyråets rolle i seremonien er en del av den økende profesjonaliseringen knyttet til døden. Seremonileder Magnus påpekte den profesjonaliseringen:

Det er jo en ting som alltid er merkelig med [gravferds]seremonier. Det er jo at de som står for arrangementet fra A til Å, det er de to eneste partene som ikke kjente avdøde. Altså gravferdstaler og begravelsesbyrå. Og så er det de som skal formidle hvordan hele seremonien skal være. Altså de står for hele regien (Intervju 9).

Magnus bemerker profesjonaliseringen ved døden som et paradoks. De etterlatte trenger ikke forholde seg til den døde personen, siden profesjonelle, og mennesker som ikke kjenner avdøde, står for det meste av det praktiske rundt gravferden. Denne utviklingen kan være annerledes i en livssynsåpen gravferdsseremoni, der etterlatte har en sentral rolle i utformingen av seremonien og gravferden. Bjarne Hodne (1980, 142-143) stiller seg skeptisk til at det har skjedd en passivisering i forhold til de etterlatte. Begrunnelsen for dette er at det tidligere også har vært andre i samfunnet som tok seg av det praktiske rundt et dødsfall, for at de etterlatte ikke skulle tenke på slikt i sorgen. Eksempler på dette er likkistesnekkere, koner som stelte den avdøde, bedemenn, gråtekoner og kjøkemester. På bakgrunn av dette hevder han at det ikke har vært en passivisering av de etterlatte i møte med døden.

Informantene er fra ulike plasser i landet, noe som kan påvirker at de har ulike erfaringer knyttet til seremonitypen. Seremonitypen er ikke like kjent alle plasser og ikke alle gravferdsbyråer tilbyr den. Noen har måtte skape seremonien selv, med hjelp fra gravferdsbyråer, mens andre har tatt utgangspunkt i tidligere seremonier de har deltatt i. I materialet er det en overvekt av gravferdsseremonier der avdøde er yngre, har død uventet og/eller dødd i en tragisk hendelse. Materialet er for lite til å konkludere med at livssynsåpne seremonier arrangeres i større grad for avdøde i disse kategoriene. Ved slike hendelser kan det være et større behov for å sette fokus på den avdøde under seremonien. Yngre personer har et større nettverk og er knyttet til mange arenaer, gjennom blant annet familie, venner, jobb og studier. Med alle arenaene blir det en større kompleksitet når personen dør. Det kan i de

tilfellene være et større behov for etterlatte at seremonien speiler avdøde, i tillegg til at det å skape seremonien selv utgjør en viktig del av sorgarbeidet.

Det er en utvikling der gravferdsseremonier i større grad blir preget av personlige innslag og individuelle tilpasninger (Jacobsen 2009, 28; Skogvang 2017). Flere som har forsket innenfor gravferdsfeltet har også spådd at personlig seremoni ved gravferd, der de etterlatte står for regien, kommer til å vokse frem og flere vil benytte seg av den (Overgaard 2008, 149-150; Thorbjørnsrud 2009, 54). Dette er et syn som informantene deler. Informantene bemerket at de tror livssynsåpen seremoni ved gravferd kommer til å vokse i omfang, men at dette krever at flere får vite om muligheten. Da det også var en samstemthet mellom informantene på at det finnes lite informasjon om denne seremonitypen.

Oppsummering

Alle delene en seremoni består av, er med på å skape helheten. I de livssynsåpne seremoniene er det viktig at alle delene og seremonien i sin helhet skal speile den avdøde. Mange elementer ved avdødes liv kan trekkes frem. Det kan gjelde avdødes livsstil, interesser og personlighet. I tillegg står avdødes livssyn og verdier som svært viktige komponenter for innholdet i seremonien. Om seremonien bygger på verdier eller et livssyn avdøde ikke hadde, kan det av de fremmøtte oppfattes som uverdigg. For at gravferdsseremonien skal oppleves som verdigg, er det derfor viktig at den er i tråd med oppfatningene av avdøde. Den livssynsåpne seremonien utfordrer de etterlatte, da det er mange valg som må tas i forbindelse med seremonien.

Gravferdsseremonier er i endring, og det skjer nå et generasjonsskifte innenfor feltet. Gravferdsseremonien tilpasses stadig det moderne samfunnet. Dette ses ved at elementer legges til, forsvinner eller omformes. For at innholdet i den livssynsåpne seremonien skal gjenspeile avdøde, blir elementer i gravferdsseremonien gjenritualisert ved at de tilpasses den avdøde og det moderne samfunnet. I det senmoderne samfunnet legges det vekt på individet og individets selvidentitet (Giddens 1996, 63, 240, 266-267). Det ville derfor vært paradoksalt om avskjeden med den avdøde, ikke skulle speile hvem vedkommende som individ.

KAPITTEL 5. AVSLUTTENDE ORD

I denne studien har jeg undersøkt hva som skjer med en gravferdsseremoni når en religion eller et livssyn ikke er styrende for gjennomføringen av ritualet. Dette har jeg gjort ved å undersøke livssynsåpen seremoni ved gravferd, der jeg har hatt fokus på seremoniens form og innhold. Form og innhold påvirker hverandre og kan ikke ses på som helt atskilt fra hverandre. I teksten var fokuset på formen i kapittel 3, mens innholdet sto sentralt i kapittel 4.

Livssynsåpen seremoni ved gravferd gjenspeiler tydelig samfunnsutviklingen og springer ut fra politiske beslutninger som er tatt i de senere årene. Den plasserer seg i den femte fasen som er beskrevet av Michael Hviid Jacobsen (2009). Gravferdsfeltet er under kontinuerlig utvikling og i livssynsåpen seremoni ligger det en latent mulighet til å kunne endre og tilpasse seg raskere enn i de andre gravferdsseremoniene, som er i regi av en religion eller et livssyn. Lysbildefremvisning er et eksempel som kan trekkes frem her. I dag dokumenterer vi livene våre gjennom bilder og videoer (Fladset 2014). Dette har ført til at mange tar inn lysbildefremvisning i seremonien, for å vise livet avdøde levde, og derigjennom økes det personlige preget i gravferdsseremonien. Det er derimot ikke i alle trossamfunn dette elementet er ønsket. Det må understrekes at mange av utviklingstrekkene ved livssynsåpen gravferdsseremoni som er trukket frem i denne studien, ikke kun er knyttet til denne seremonitypen, men også kan ses i andre gravferdsseremonier. I livssynsåpen gravferdsseremoni er det imidlertid et større potensiale til å la seg inspirere og påvirkes av den samfunnsmessige utviklingen.

Siden det ikke lengre eksisterer maler fra det offentlige på livssynsåpen seremoni ved gravferd, står de etterlatte og gravferdsbyrå uten veiledning for hvordan en slik seremoni kan foregå. Dette styrker seremoniens åpenhet og romslighet for hva den kan inneholde, men kan også gjøre at seremoniene legges tett opp mot de etablerte seremonitypene. Selv om malene kun ville vært veiledende, ville det være en iboende begrensning i dem. En mal ville gjort det enklere for de etterlatte, da det ville gitt en retning på seremonien. I analysekapitlene har vi sett at avdødes personlighet, interesser og identitet har stått sentralt for valg av innhold i denne seremonitypen. Ut fra den historiske utviklingen som har skjedd, har fokuset endret seg fra å være rettet mot ytre faktorer til at seremoniens gjennomføring blir styrt av indre faktorer.

I prinsippet er det kun norsk lov som setter begrensninger for gjennomføringen av seremonien. Det kan indikere at potensialet for seremonien er større enn det som kommer frem i materialet. I hver enkelt seremoni kan det oppstå begrensninger for gjennomføringen

med hensyn til hva som er tilgjengelig av ressurser. Her kan både økonomi, hva som er tilgjengelig av aktuelle lokaler og seremoniledere spille inn. I livssynsåpen gravferdsseremoni kan de etterlatte måtte ta stilling til mange forhold knyttet til seremonien. Denne mangfoldigheten av avgjørelser som skal tas og muligheten til selv å forme seremonien, kan inngå som en del av sorgarbeidet de etterlatte skal igjennom. For de etterlatte kan det være godt å mene noe om innholdet og helheten i seremonien.

De etterlatte har et stort spillerom for hvordan de ønsker å gjennomføre seremonien. Det som viste seg å stå mest sentralt i materialet både blant de etterlatte og seremonilederne, var å gjennomføre seremonien «i avdødes ånd». Alt i seremonien skal speile hvem avdøde var. De etterlatte må selv ta stilling til hvordan de gjenspeiler avdøde gjennom å formidle avdødes personlighet og interesser. At avdøde står sentral i seremonien reflekterer det senmoderne samfunnet, både gjennom at det har vært en individualisering, men også at samfunnet gir individene selv oppgaven å skape hvem man er (Giddens 1996, 93-94). Individets selvidentitet, livsstil og biografi blir sentral både i planleggingen og gjennomføringen av seremonien. I en livssynsåpen seremoni, er det ikke bare de enkelte delene i seremonien som skal vise hvem avdøde var som person, men også seremoniens helhet. Seremonien kan speile avdøde i alt fra form og innhold til tidsbruk og dekorasjon. Dette gjøres gjennom alle delene en livssynsåpen seremoni består av, som for eksempel startsignal, tale, dikt, musikk og bilder.

Valgmulighetene som ligger i en livssynsåpen gravferdsseremoni speiler Giddens beskrivelse av det senmoderne samfunnet. Moderniteten konfronterer, ifølge Giddens (1996, 100), individet med en kompleks mangfoldighet av valgmuligheter. Med tanke på gravferd generelt er det et stor økende antall av muligheter. Dette både i forhold til hvordan gravferdsseremonien skal gjennomføres, ved for eksempel valg av kiste, gravstøtte (om man skal ha gravstøtte), om avdøde skal kremes eller begravnes, hva som skal skje med asken. Livssynsåpen gravferdsseremoni er en seremonitype der valgmulighetene er mange og de etterlatte kan tenke utenfor rammen av hvordan en gravferd tradisjonelt er holdt.

Seremonitypen stiller seg som et alternativ til den kirkelige og den humanistiske gravferdsseremonien. Dette er tre ulike seremonityper, som jeg i studiens startfase oppfattet hadde tydelige skiller. I løpet av studien kom det derimot frem at gråsonene mellom disse er stor. Alle seremonitypene møtes og overlapper hverandre i gråsonene. I materialet kommer det frem at noen seremoniledere fra Human-Etisk Forbund gjør de humanistiske gravferdsseremonien romsligere, enn det forbundet i utgangspunkt legger til rette for. Den

humanistiske seremonien som bygger på det humanistiske livssynet, kan ta inn religiøse innslag om dette kan argumenteres for av de etterlatte. Det er derimot en utydelig grense for hva som regnes som *for* mange religiøse innslag og *for* religiøse innslag. Hvor grensen går vil variere mellom seremonilederne. At informantene som er eller har vært knyttet til Human-Etisk Forbund er liberale i forhold til forbundet sine rammer for seremonien, er naturlig da de ønsket å stille til intervju om livssynsåpen seremoni ved gravferd.

Av informantene jeg intervjuet var det også en prest, som gjennomfører både kirkelige og livssynsåpne gravferdsseremonier. At mange av seremonilederne i livssynsåpne seremonier har erfaringer fra kirkelige og humanistiske seremonier, er med på å gi seremonitypene flytende grenser. Spesielt kan det være med på å gjøre at de livssynsåpne seremoniene får samme form som de to andre seremoniene. Livssynsåpen seremoni er en gjenritualisering av både kirkelig og humanistisk seremoni, i tillegg kan den også trekke inn elementer fra andre seremonier. Elementene som tas inn brukes på en ny måte for å tilpasses både seremonien og den avdøde. I tillegg kan det legges til nye elementer i den livssynsåpne seremonien.

Livssynsåpen seremonien har samme form som den kirkelig og den humanistiske gravferdsseremonien. Innholdet ligger tettest opp mot humanistisk seremoni, da de begge er personfokuserte. Materialet viser at de etterlatte i stor grad opplever det som tilstrekkelig utradisjonelt å velge en livssynsåpen seremoni ved gravferd. De etterlatte velger å gjennomføre en seremoni som ligner på «den vanlige» gravferden. Materialet viser at det er små endringer som skjer i den livssynsåpne seremonien, men at de små endringene er viktige og store nok for de som velger denne seremonien. Ved å gjøre store endringer, kan de etterlatte risikere at seremonien oppleves som uverdige. Dette er en risiko som materialet viser at få ønsker å ta. Det varierer om de etterlatte ønsker noen religiøse elementer i seremonien. Blant dem som ønsker dette varierer det hvor mange religiøse elementer som blir tatt inn og om det kan være en kombinasjon av flere religioner og livssyn.

En annen faktor som kan spille inn på at seremonitypene ligner hverandre er at det er kort tid mellom et dødsfall til gravferdsseremonien gjennomføres. Dette kan bidra til at de etterlatte legger seg tett opp mot tradisjonene. I tillegg gir tradisjonene og ritualene trygge rammer for de etterlatte, som er i en belastende situasjon. For de fremmøtte kan det være viktig at seremonien er forutsigbar og at de vet hva som kommer til å skje. Gjennom å følge en form på gravferdsseremonien som de involverte vet fungerer og som de er kjent med, er det med å sikre at seremonien blir verdig. Verdighet blir den styrende faktoren i livssynsåpne

seremonier, da det ikke er en religion eller et livssyn som legger føringer. Ønsket om en verdig seremoni står sterkt uansett seremonitype. Informantene er i stor grad samstemte i hva de legger i begrepet «verdig». Verdigheten er noe som er gjennomgående i seremonien, og omhandler i like stor grad helheten som de ulike delene. En viktig komponent knyttet til verdighet er at seremonien skal være i avdødes ånd.

Tradisjonene står sterkt på grunn av viktigheten rundt en verdig avskjed for avdøde. Ønsket om verdighet kan gjøre at de etterlatte ikke ønsker å utforske noe som er ukjent, men holder seg til en form på seremonien som de vet fungerer. Det oppleves som at det ikke er rom for å gjøre feil. De etterlatte benytter seg av rådgivning fra seremonileder og gravferdsbyrå, som kan «sikre» at seremonien blir verdig og at gjennomføringen går riktig for seg. Dette forutsetter at de etterlatte har tillitt til ekspertene på feltet. Både seremonileder og gravferdsbyrå får en viktig rolle i gravferden og er med på å styre hvilke muligheter de etterlatte ser i gjennomføringen av seremonien. Det kan bli problematisk for de involverte partene om ikke både etterlatte, seremonileder og gravferdsbyrået er bekvemme innholdet som er valgt. Spesielt med tanke på hvilke verdier og holdninger som blir formidlet under seremonien.

Lokalene som kan benyttes under en livssynsåpen seremoni er mange, men i valg av lokale står ønsket om verdighet sterkt. Som humanistiske gravferdsseremonier er det også naturlig å legge livssynsåpne seremonier i livssynsnøytrale seremonirom. Slike lokaler speiler romsligheten en livssynsåpen seremoni har. Rommet er nøytralt, og kan dekoreres med så få eller så mange religiøse elementer som de etterlatte ønsker. Livssynsnøytrale rom åpner for en mulighet av ulik grad av religiøs dekor, og åpner også for muligheten for å kombinere symboler fra ulike religioner, om det er ønskelig.

Siden gravferdsseremonien i et historisk perspektiv er ny i Norge, er vi derfor tidlig i utviklingen av denne nye seremonien. Ifølge Michael Hviid Jacobsen (2009) er vi i starten av en ny måte å forholde oss til døden på, og det er naturlig at dette vil gjenspeiles i gravferdsseremoniene. Materialet viser at det varierer om etterlatte ville valgt en kirkelig eller en humanistisk seremoni, dersom det ikke var mulig med en livssynsåpen gravferdsseremoni. Dette vil variere på grunn av at etterlatte ville vurdert om det var det humanistiske livssynet eller en kristen tro som speilet avdøde i størst grad. Eventuelt om de etterlatte valgte den kirkelige seremonien, på bakgrunn av at den anses som den «vanlige» gravferdsseremonien. At dette valget ville variert mellom de etterlatte, viser den livssynsåpne seremoniens

allsidighet. Fundamentet i den livssynsåpne seremonien gjør at den i sin natur har flytende grenser til de andre gravferdsseremoniene. Kjernen i seremonien, dens åpenhet, gjør seremonien tilpasningsdyktig til å følge endringer i samfunnet, så vel som å tilpasse de enkelte gravferdene til å gjennomføres i avdødes ånd.

REFERANSER

- Aagedal, Olaf. 1994a. "Dei døde sin dag." I *Døden på norsk*, redigert av Olaf Aagedal, 121-136. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aagedal, Olaf, red. 1994b. *Døden på norsk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aagedal, Olaf. 1994c. "Døden på norsk." I *Døden på norsk*, redigert av Olaf Aagedal, 9-20. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aalen, Kristin. 2017. "Huitfeldt åpner for alternative seremonimestere." *Stavanger Aftenblad*, 21. april 2017. Hentet 7. juni 2019.
<https://www.aftenbladet.no/kultur/i/yGzvE/Huitfeldt-apner-for-alternative-seremonimestere>.
- Alver, Bente Gullveig. 1994. "Det genvundne paradisi." I *I dødens skygge: tradisjoner ved livets slutt*, redigert av Bente Gullveig Alver og Ann Helene Bolstad Skjelbred, 61-90. Stabekk: Vett & Viten.
- Alver, Bente Gullveig. 2005. "Mit hjertes indvandrer - min livsfordobler! Partnerskabsfesten som arena for nyritualisering." I *"Slipp tradisjonene fri - de er våre!": Fest og fellesskap i endring*, redigert av Bente Gullveig Alver og Ann Helene Bolstad Skjelbred, 87-109. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Alver, Bente Gullveig, Ingvild Sælid Gilhus, Lisbeth Mikaelsson og Torunn Selberg. 1999. *Myte, magi og mirakel: i møte med det moderne*. Oslo: Pax Forlag.
- Alver, Bente Gullveig og Ann Helene Bolstad Skjelbred. 1994. *I dødens skygge: tradisjoner ved livets slutt*. Stabekk: Vett & Viten.
- Alver, Bente Gullveig og Ørjar Øyen. 2007. "Challenges of research ethics: an introduction." I *Research ethics in studies of culture and social life*, redigert av Bente Gullveig Alver, Tove Ingebjørg Fjell og Ørjar Øyen, 11-55. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Amundsen, Arne Bugge. 2006. "Kulturhistoriske ritualer." I *Ritualer: kulturhistoriske studier*, redigert av Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik, 7-28. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ariès, Philippe. 1977. *Døden i vesten: eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*. Oversatt av Tove Bakke. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Ariès, Philippe. 1978. *Döden: föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar*. Oversatt av Erik Nyblom. Stockholm: Tidens förlag.

- Bjørvik, Eira. 2007. "'Jeg sitter i et hus hvor alle vegger vender mot syd': telefonintervju som kvalitativ metode i kulturvitenskap." *Tidsskrift for kulturforskning* 6 (3):37-44.
- Bokmålsordboka. 2018a. "Nøytral". Universitetet i Bergen og Språkrådet.
- Bokmålsordboka. 2018b. "Verdig". Universitetet i Bergen og Språkrådet.
- Bokmålsordboka. 2018c. "Åpen". Universitetet i Bergen og Språkrådet.
- Bolsgård, Øyvind og Elin Såheim Bjørkli. 2018. "Den norske kirke." Statistisk sentralbyrå. Hentet 21. oktober 2018. https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_kontra/aar.
- Bringéus, Nils-Arvid. 1994. "Vår hållning till döden." I *Dödens riter*, redigert av Kristina Söderpalm, 9-32. Stockholm: Carlssons; i samarbeid med Göteborgs stadsmuseum.
- Bringéus, Nils-Arvid. 2009. "Sextio år som begravningsforskare." I *Döden speglad i aktuell kulturforskning*, redigert av Anders Gustavsson, 41-53. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Davies, Douglas J. 2002. *Death, ritual and belief: the rhetoric of funerary rites*. 2. utg. London: Continuum.
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. 2016. "Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi." Hentet 20. november 2018. <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>.
- Den norske kirke. 2003. *Gravferd*. Oslo: Verbum Forlag.
- Den siste reisen. u.å.-a. "Begravelse og bisettelse." Hentet 3. april 2019. <https://www.densistereisen.no/begravelse/>.
- Den siste reisen. u.å.-b. "Valg av begravelse seremoni." Hentet 3. april 2019. https://densistereisen.planleggbegravelse.no/wizard/ceremony_type.php?order_id=1171323&type_id=&page_id=8925&action=edit&sign=cd103fd98a34c083660f7943fc3e5a40.
- Døving, Cora Alexa. 1997. "Dødens praksis: et religiøst rituale i en sekularisert samtid." *Chaos* 28:115-129.
- Døving, Cora Alexa. 2009a. "Overgangsriter - fenomen og metode." I *Livsfaseriter: religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge*, redigert av Ingvill Thorson Plesner og Cora Alexa Døving, 7-10. Oslo: STL, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.
- Døving, Cora Alexa. 2009b. "Riter ved dødsleie og gravferd." I *Livsfaseriter: religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge*, redigert av Ingvill Thorson Plesner og Cora Alexa Døving, 65-92. Oslo: STL, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.

- Eide, Cathrine. 2017. "Norske Ole Martin (31) skal fryses ned når han dør." *TV2*, 16. april 2017. Hentet 8. juni 2019. <https://www.tv2.no/a/9060840/>.
- Eidsvåg, Bjørn. 1982. Eg ser. I *Passe gal: Kirkelig Kulturverksted*.
- Ellingsæter, Anne Lise. 2018. "Bryllup i avtradisjonens tidsalder." *Tidsskrift for samfunnsforskning* 59 (3):261-279.
- Eriksen, Anne og Torunn Selberg. 2006. *Tradisjon og fortelling: en innføring i folkloristikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Fangen, Katrine. 2010. *Deltagende observasjon*. 2 utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Farestvedt, Hanne. 2019. "En siste, stående applaus for hele byens Wenche." *Bergensavisen*, 21. mars 2019. Hentet 3. april 2019. <https://www.ba.no/dns/pulsen/teater/en-siste-staende-applaus-for-hele-byens-wenche/s/5-8-1014196>.
- Fladset, Aina. 2014. "Kan bli for voldsomt." *Bergensavisen*, 19. februar 2014. Hentet 28. januar 2019. <https://www.ba.no/nyheter/kan-bli-for-voldsomt/s/1-41-7179515>.
- Frägerborg, Eva. 2011. "Intervjuer." I *Etnologiskt fältarbete*, redigert av Lars Kaijser og Magnus Öhlander, 85-112. Stockholm: Studentlitteratur.
- Frøjd, Kasper. 2018. "Dette er sangene vi vil høre i begravelsen." *TV2*, 7. oktober 2018. Hentet 21. oktober 2018. <https://www.tv2.no/a/10101042/>.
- Fugelli, Per. 2017. *Per dør*. Oslo: Cappelen Damm.
- Fulton, Robert. 1965. "Introduction." I *Death and identity*, redigert av Robert Fulton, 333-338. London: John Wiley & Sons.
- Giddens, Anthony. 1990. *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1996. *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under senmoderniteten*. Oversatt av Søren Schultz Jørgensen. København: Hans Reitzels Forlag.
- Giddens, Anthony. 2002. *Runaway world: how globalisation is reshaping our lives*. 2 utg. London: Profile Books.
- Gilhus, Ingvild Sælid. 1999. "Forord." I *Rites de passage: overgangsriter*, redigert av Arnold van Gennep, 9-19. Oslo: Pax Forlag.
- Gjertsen, Cato. 2017. "Human-Etisk Forbund sa nei til Pie Jesu. Det er trist." *Aftenposten*, 25. september 2017. Hentet 20. mars 2019. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/XKy3W/Human-Etisk-Forbund-sa-nei-til-Pie-Jesu-Det-er-trist--Cato-Gjertsen>.
- Gran, Even. 2012. "Statlig gravferd slår inn åpne dører." *Fri tanke*, 13. august 2012. Hentet 21. oktober 2018. https://fritanke.no/index.php?page=vis_nyhet&NyhetID=8879.

- Gran, Even. 2018. "Tror lavere tall for Humanistisk gravferd skyldes Livssynsåpen gravferd." *Fri tanke*, 8. januar 2018. Hentet 19. mars 2019. <https://fritanke.no/tror-lavere-tall-for-humanistisk-gravferd-skyldes-livssynsapen-gravferd/19.10692>.
- Gravferdsloven. Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd av 7. juni 1996 nr. 32. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32>.
- Grosvold, Roger. 2016. "Flere tar kontrollen over egen begravelse." *ABC Nyheter*, 3. juli 2016. Hentet 28. januar 2019. <https://www.abcnyheter.no/livet/familien/2016/07/03/195226891/flere-tar-kontrollen-over-egen-begravelse>.
- Gustavsson, Anders. 2001. "Att forska om andras sorg: etiska och känslomässiga perspektiv i samband med aktuella fältarbeten." *Tradisjon* 31 (2):31-40.
- Gustavsson, Anders. 2003. *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor, tankar och idéer i vår egen tid: en tilltagande individualitet under 1990-talet?* Oslo: Novus forlag.
- Gustavsson, Anders. 2006. "Rituella markeringar vid momentan död i vår tid." I *Ritualer: kulturhistoriske studier*, redigert av Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik, 199-222. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustavsson, Anders. 2011. *Cultural studies on death and dying in Scandinavia*. Oslo: Novus Press.
- Guttormsen, Ellen Wesche. 2017. EKKO 12.10.2017. I *EKKO*: NRK.
- Hadders, Hans. 2014. "Cremation in Norway: regulation, changes and challenges." *Mortality* 18 (2):195-213.
- Handler, Richard og Jocelyn Linnekin. 1984. "Tradition, genuine or spurious." *The Journal of American Folklore* 97 (385):273-290.
- Hodne, Bjarne. 1980. *Å leve med døden: folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo: Aschehoug.
- Hovdhaugen, Einar. 1981. *Vårt møte med døden*. Oslo: Det norske samlaget.
- Huitfeldt, Anniken. 2012. "Livssynsåpen seremoni ved livets slutt." *Dagbladet*, 5. juli 2012. Hentet 21. oktober 2018. <https://www.dagbladet.no/kultur/livssynsaringpen-seremoni-ved-livets-slutt/63240569>.
- Human-Etisk Forbund. 2015. En orientering om humanistisk gravferd.
- Human-Etisk Forbund. 2017. "2016 i tall og fakta." 5. januar 2017. Hentet 21. oktober 2018. <https://human.no/nyheter/2017/januar/2016-i-tall-og-fakta/>.

- Human-Etisk Forbund. u.å.-a. "Humanistisk gravferd." Hentet 10. april 2019.
<https://human.no/seremonier/gravferd/>.
- Human-Etisk Forbund. u.å.-b. "Planlegging av gravferd." Hentet 10. april 2019.
<https://human.no/seremonier/gravferd/planlegging-av-gravferd/>.
- Høeg, Ida Marie. 2010. "'Friheten til å tenke og mene hva du vil er en menneskerett." Humanistisk eller kristen konfirmasjon?" I *Mellom pietisme og pluralitet: konfirmasjonsarbeid i fire nordiske land i et empirisk perspektiv*, redigert av Bernd Krupka og Ingrid Reite, 168-195. Oslo: IKO-Forlaget.
- Jacobsen, Michael Hviid. 2009. "Den femte fase - med Philippe Ariès ind i det 21. århundrede." I *Döden speglad i aktuell kulturforskning*, redigert av Anders Gustavsson, 15-40. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Jacobsen, Michael Hviid og Mette Haakonsen. 2008. "Memento mori: døden i Danmark i tværfagligt lys." I *Memento mori: døden i Danmark i tværfagligt lys*, redigert av Michael Hviid Jacobsen og Mette Haakonsen, 11-29. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jacobsen, Michael Hviid og Jan Brødslev Olsen. 2014. "Dødens socialpsykologi - perspektiver på døden i samspillet mellem individ og samfund." *Sosiologi i dag* 44 (3):33-53.
- Kerrigan, Michael. 2007. *The history of death*. London: Amber Books.
- Klein, Barbro. 1990. "Transkribering är en analytisk akt." *RIG* 73 (2):41-60.
- Klingberg, Helge. u.å. "Gravferdsloven pr 2012 - hva er nytt?" *Gravplassforeningen*. Hentet 19. juni 2019. <https://gravplasskultur.no/fagstoff/lovverk/endringer-i-gravferdsloven-pr-2012-hva-er-nytt/>.
- Kulturdepartementet. 2014a. "Form og innhold i en livssynsåpen seremoni." Hentet 13. november 2017. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/kud/tema-og-redaksjonelt-innhold/redaksjonelle-artikler/2012/livssynsaapen_seremoni_ved_gravferd/form-og-innhold-i-en-livssynsaapen-seremo/id684533/.
- Kulturdepartementet. 2014b. "Livssynsåpen seremoni ved gravferd." Hentet 27. oktober 2017. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/kud/tema-og-redaksjonelt-innhold/redaksjonelle-artikler/2012/livssynsaapen_seremoni_ved_gravferd/id691474/.
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann. 2015. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oversatt av Tone M. Anderssen og Johan Rygge. 3 utg. Oslo: Gyldendal akademisk.

- Lennon, John. 1971. Imagine. I *Imagine*: Record Plant.
- Littlewood, Jane. 1993. "The denial of death and rites of passage in contemporary societies." I *The sociology of death: theory, culture, practice*, redigert av David Clark, 69-84. Oxford: Blackwell.
- Mandelbaum, David G. 1965. "Social uses of funeral rites." I *Death and identity*, redigert av Robert Fulton, 338-359. New York: John Wiley & Sons.
- Marthinussen, Linn-Christin. 2016. "Denne låta begravnes flest nordmenn til: -kjenner meg ydmyk." *Dagbladet*, 2. mai 2016. Hentet 27. mars 2019. <https://www.dagbladet.no/kultur/denne-lata-begraves-flest-nordmenn-til---kjenner-meg-ydmyk/60374079>.
- Mellor, Philip. 1993. "Death in high modernity: the contemporary presence and absence of death." I *The sociology of death: theory, culture, practice*, redigert av David Clark, 11-30. Oxford: Blackwell.
- Mile, Kristin. 2017. "Humanistisk gravferd er ikke et nøytralt tilbud." *Aftenposten*, 26. september 2017. Hentet 20. mars 2019. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/16pzA/-Humanistisk-gravferd-er-ikke-et-noytralt-tilbud--Kristin-Mile>.
- Neegaard, Gunnar. 1993. *Religioner, livssyn og gravferd: en håndbok om gravskikker*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Nilssen, Vivi. 2012. *Analyse i kvalitative studier: den skrivende forskeren*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk senter for forskningsdata. u.å. "Sentrale begreper." Hentet 11. august 2019. https://nsd.no/personvernombud/hjelp/sentrale_begreper.html?fbclid=IwAR28mVkr26Ofm5E9d6hmjolkZ9XtpRJHwViZg2nKBqyllXw-Oc5zC5aBlgo.
- NOU 2013: 1. Det livssynsåpne samfunn: en helhetlig tros- og livssynspolitikk. Oslo: Kulturdepartementet.
- NOU 2014: 2. Lik og likskap: om betaling for kremasjon, gravlegging og grav. Oslo: Kulturdepartementet.
- Noyes, Dorothy. 2016. *Humble theory: folklore's grasp on social life*. Bloomington: Indiana University Press.
- NTB. 2012. "Lanserer livssynsnøytral begravelsesseremoni." *Aftenposten*, 2. juli 2012. Hentet 7. juni 2019. <https://www.aftenposten.no/norge/i/GG88q/Lanserer-livssynsnoytral-begravelsesseremoni>.

- Overgaard, Eva. 2008. "Mellem Nordvest-bisættelser og postmoderne begravelser - erfaringer fra en begravelsesforretning." I *Memento mori: døden i Danmark i tværfagligt lys*, redigert av Michael Hviid Jacobsen og Mette Haakonsen, 139-150. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Plesner, Ingvill Thorson og Cora Alexa Døving. 2009. Livsfaseriter: religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge. Oslo: STL, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.
- Pripp, Oscar. 2011. "Refleksjon och etik." I *Etnologiskt fältarbete*, redigert av Lars Kaijser og Magnus Öhlander, 65-84. Stockholm: Studentlitteratur.
- Pripp, Oscar og Magnus Öhlander. 2011. "Observation." I *Etnologiskt fältarbete*, redigert av Lars Kaijser og Magnus Öhlander, 113-145. Stockholm: Studentlitteratur.
- Redaksjonen. 2016. "Folk vil delta i egne begravelser." *Dagens Perspektiv*, 30. juni 2016. Hentet 16. februar 2019. <https://www.dagensperspektiv.no/artikkel/4857/104763>.
- Regjeringen.no. 2011. "Endringer i gravferdsloven og kirkeloven." Hentet 19. juni 2019. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/endringer-gravferdsloven-kirkeloven/id667669/>.
- Reppen-Gjelseth, May. 2017. Mellom himmel og jord 08.10.2017. I *Mellom himmel og jord*: NRK.
- Ruud, Inger Marie. 2008. *Den som dør, får se: gravskikker og forestillinger om døden i noen religioner og kulturer*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Sandsleth, Marit Gjone. 2013. "Livssynsåpen litteratur: en analyse av tekster skrevet til Kulturdepartementets nettsted *Livssynsåpen seremoni ved gravferd*." Bachelor i bibliotek- og informasjonsvitenskap, Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsfag, Høgskolen i Oslo og Akerhus.
- Skjelbred, Ann Helene Bolstad. 1994a. "Sorgens uttrykk - mellom det offentlige og det private." I *I dødens skygge: tradisjoner ved livets slutt*, redigert av Bente Gullveig Alver og Ann Helene Bolstad Skjelbred, 43-60. Stabekk: Vett & Viten.
- Skjelbred, Ann Helene Bolstad. 1994b. "Å være til stede i sitt eget liv - ritualenes betydning." I *I dødens skygge: tradisjoner ved livets slutt*, redigert av Bente Gullveig Alver og Ann Helene Bolstad Skjelbred, 29-42. Stabekk: Vett & Viten.
- Skogvang, Hanne Linn. 2017. "Begravelsen: den siste egotrippen." *Dagens Perspektiv*, 9. november 2017. Hentet 16. februar 2019. <https://www.dagensperspektiv.no/magasinet-plot/2017/den-siste-egotrippen>.

- Sollund, Sigrid og Fredrik Solvang. 2019. Tollere overvåker bilister. Biskoper om abort. Konkurransen om gravferd. 18.02.2019. I *Dagsnytt 18*: NRK.
- Sommerfeldt, Atle. 2014. "Grunnloven og statens verdigrunnlag." *Kirke og Kultur* 118 (2):206-219.
- Svanholm, u.å. "Den verdige gravferdsseremonien." Hentet 3. april 2019. <https://www.svanholm.no/til-seremonien/valg-av-seremoniform-2>.
- Tanggaard, Per. 1994. "Død og gravferd - privatisering og profesjonalisering." I *Døden på norsk*, redigert av Olaf Aagedal, 83-96. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Thorbjørnsrud, Mari. 2009. "Humanistisk gravferd: en studie av et sekulært livsfaseritual i det flerreligiøse Norge." Masteroppgave i religionshistorie, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Tveit, Eva-Marie. 1994. "Sild, skip og slott av stål: arbeiderhverdag - en kulturanalyse." Hovedfagsoppgave i folkloristikk, Institutt for kushistorie og kulturvitenskap, Universitetet i Bergen.
- van Gennep, Arnold. 1960. *The rites of passage*. Oversatt av Monika B. Vizedom og Gabrielle L. Caffee. London: Routledge & Kegan Paul.
- van Gennep, Arnold. 1999. *Rites de passage: overgangsriter*. Oversatt av Erik Ringen. Oslo: Pax Forlag.
- Wyller, Torill. 1994. "Livet, døden og barna: noen tanker om barns deltakelse ved dødsfall." I *Døden på norsk*, redigert av Olaf Aagedal, 167-177. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Zappa, Frank. 1979. Bobby Brown (Goes Down). I *Sheik Yerbouti*: CBS Records.
- Åhrén, Eva. 2009. *Death, modernity, and the body: Sweden 1870-1940*. Oversatt av Daniel W. Olson. Rochester, N.Y: University of Rochester Press.

ABSTRACT

In Norway there are two kinds of funeral ceremonies: Religious funeral ceremonies and nondenominational funeral ceremonies. The first group includes funerals that are arranged through a religion or a philosophy, where the Christian funeral ceremony and the humanistic funeral ceremony can be placed. The second group includes funerals that are not arranged through a religion or a philosophy. Up to 2012 the second group consisted of a funeral ceremony called “personal ceremony”, when the Ministry of Culture attracted more focus to these kinds of funeral ceremonies, and introduced «livssynsåpen seremoni ved gravferd». In translation this ceremony is “personalised funeral ceremonies”. This ceremony focus on the deceased, rather than a religion or a philosophy. This kind of ceremony is in focus in this thesis. In the latter funeral ceremonies there may be as much or as little religion as the deceased or/and the relatives want. It can be nondenominational or it can be a multi faith funeral. In this thesis the aim is to explore what happens with the funereal ceremony when it is not arranged by a religion or a philosophy. Essential questions are: In which way do traditions in funeral ceremonies change in a personalised ceremony? How can a personalised ceremony be arranged? What is important for the relatives to include in the ceremony?

Historically there has been a development in funeral rituals and people’s attitude towards death. Philosopher Philippe Ariès has explored the changes in the attitude people has towards death from the Middle Ages and up to the late 20th century. He introduced four main phases in this timeline, where the changes can be seen. Not long after a fifth phase was supplied and described by sociologist Michael Hviid Jacobsen, and it is in this phase this study is placed. Since the rituals have changed with social development I will take inspiration from sociologist Anthony Giddens modernity theory, to see why this ceremony has developed. Modernity and tradition are understood as two contrary parts, but are also depending on each other. Funeral rituals have a long tradition, and the terms “tradition” and “ritual” are both central in the study.

This is a qualitative study, based on eleven interviews and four observations. The interviews involve three bereaved, who arranged a personalised funereal ceremony, and eight masters of ceremonies. Several of the masters have experience with Christian funeral ceremonies or humanistic funeral ceremonies.

VEDLEGG 1: TEMAGUIDE

Temaguide for observasjon i livsinsåpen gravferdsseremoni:

- Form på seremonien i sin helhet
  - Stemning i seremonien.
  - Tidsbruk på seremonien i sin helhet.
  - På hvilke måter benytter livsinsåpen seremoni potensialet som fås ved at rammene fra livssyn/religion er fjernet?
- Form på innholdet i seremonien
  - Rekkefølgen på elementene som er med.
  - Tidsbruk på de ulike elementene.
- Innhold
  - Hvilke elementer som er tatt med (musikk, minneord, osv.).
  - Hvor ligger hovedfokuset i seremonien og hvilket element(er) er mest fremtredende.
  - Hvilken musikk er med i gravferdsseremonien.
- Graden av deltakelse fra etterlatte
  - Deltakelse fra pårørende og hvor inkludert de er i gravferdsseremonien.
  - Grad av allsang.
- Bakgrunn for valg av livsinsåpen gravferdsseremoni
  - Fremkommer valget av livsinsåpen seremoni i selve seremonien.

VEDLEGG 2: INTERVJUGUIDE (ETTERLATTE)

Intervjuguide (etterlatte)

Bakgrunn:

- Hvorfor valgte du/dere livssynsåpen gravferdsseremoni? (til forskjell for f.eks. kirkelig og human-etisk?)
  - Hvem var det som tok valget? (Avdøde eller etterlatte)
  - Hvordan fikk du/dere og/eller avdøde vite om livssynsåpen seremoni som seremonitype?
  - Hva ville dere valgt om livssynsåpen seremoni ikke fantes?
- Hvem var seremonileder i gravferden? Var det en begravelsesbyrået har kontakt med eller var det en kjenning av avdøde/etterlatte (familie eller venn).
  - Hvorfor valgte du/dere akkurat denne seremonilederen?
- Kan du fortelle om gravferdsseremonien? (valgene dere tok).

Innhold:

- Hva var det som var viktig for dere å få med i seremonien?
  - Hadde avdøde noen ønsker for innholdet i seremonien? Eventuelt hva?
- Var det noen deler dere og/eller avdøde la mer vekt på i gravferdsseremonien enn andre?
  - Er det noen deler i gravferdsseremonien som kommer mer frem enn andre?
- Hadde dere minneord?
  - Hvor stor del av seremonien hadde minneordene?
- Om dere hadde musikk i seremonien, hvilke tanker sto sentralt rundt musikkvalgene?
- Hadde dere allsang i seremonien?
- Er det noe dere ikke ønsket å ha med i seremonien?

Form:

- Kan du si noe om hvilken rekkefølge dere på delene i seremonien?
  - Kunne du ønsket deg en annen rekkefølge?
- Hvor lang tid tok seremonien?
- Kan du si noe om stemningen som var under seremonien?

- Har du noen refleksjoner om livssynsåpen gravferdsseremoni som alternativ?

- Har du fått noen refleksjoner i forbindelse med intervjuet som du har lyst til å dele?

VEDLEGG 3: INTERVJUGUIDE (SEREMONILEDERE)

Intervjuguide (seremoniledere)

Bakgrunn:

- Har du vært seremonileder i tidligere livssynsåpne gravferdsseremonier?
  - Har du vært i flere? Vet du hvor mange?
- Kan du si noe om hvorfor du ble valgt til seremonileder?
- På hvilken bakgrunn har du blitt spurt om å være seremonileder? (vant med å snakke i forsamlinger? Kjente avdøde?).
- Om du har tatt kurs for å bli seremonileder, hva var bakgrunnen for at du ønsket det?
- Har du gjort deg noen tanker om hvorfor noen velger livssynsåpen gravferdsseremoni?

Innhold:

- Er det noe spesielt etterlatte og/eller avdøde er opptatt av å ha med i seremonien? (musikk, minneord, osv.).
- Hva er det etterlatte og/eller avdøde legger vekt på i gravferdsseremonien?
  - Er det noen deler i gravferdsseremonien som kommer mer frem enn andre?
  - Er det noe de ikke ønsker ha med?

Form:

- Kan du si noe om rekkefølgen som er i en slik seremoni?
- Vet du hvor lang tid det er vanlig at en livssynsåpen seremoni tar?
- Har du gjort deg noen tanker om stemning i denne seremonitypen?

- Har du noen refleksjoner om livssynsåpen gravferdsseremoni som alternativ?

- Har du fått noen refleksjoner i forbindelse med intervjuet som du har lyst til å dele?

VEDLEGG 4: OVERSIKT OVER INFORMANTENE

Den følgende listen viser en oversikt over intervjuene, informantgruppen informanten tilhører og informantens fiktive navn.

Intervju 1: Etterlatte Marte

Intervju 2: Etterlatte Kari

Intervju 3: Seremonileder Ingrid

Intervju 4: Seremonileder Jonas

Intervju 5: Seremonileder Olav

Intervju 6: Seremonileder Henrik

Intervju 7: Seremonileder Eli

Intervju 8: Seremonileder Line

Intervju 9: Seremonileder Magnus

Intervju 10: Seremonileder Knut

Intervju 11: Etterlatte Sonja

VEDLEGG 5: GODKJENNING FRA NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA

Tove Ingebjerg Fjell
Øysteins gate 3
5007 BERGEN

Vår dato: 14.05.2018

Vår ref: 60053 / 3 / PEG

Deres dato:

Deres ref:

Tilråding fra NSD Personvernombudet for forskning § 7-27

Personvernombudet for forskning viser til meldeskjema mottatt 23.03.2018 for prosjektet:

<i>60053</i>	<i>Livssynsåpen seremoni</i>
<i>Behandlingsansvarlig</i>	<i>Universitetet i Bergen, ved institusjonens øverste leder</i>
<i>Daglig ansvarlig</i>	<i>Tove Ingebjerg Fjell</i>
<i>Student</i>	<i>Vilde Ørsje Utby</i>

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon finner vi at prosjektet er unntatt konsesjonsplikt og at personopplysningene som blir samlet inn i dette prosjektet er regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. På den neste siden er vår vurdering av prosjektopplegget slik det er meldt til oss. Du kan nå gå i gang med å behandle personopplysninger.

Vilkår for vår anbefaling

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon
- vår prosjektvurdering, se side 2
- eventuell korrespondanse med oss

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke [endringer](#) du må melde, samt endringskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i [Meldingsarkivet](#).

Vi tar kontakt om status for behandling av personopplysninger ved prosjektslutt

Ved prosjektslutt 31.12.2019 vil vi ta kontakt for å avklare status for behandlingen av personopplysninger.

Se våre nettsider eller ta kontakt dersom du har spørsmål. Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Vennlig hilsen

Marianne Høgetveit Myhren

Pernille Ekomrud Grøndal

Kontaktperson: Pernille Ekomrud Grøndal tlf: 55 58 36 41 / pernille.grondal@nsd.no

Vedlegg: Prosjektvurdering

Kopi: Vilde Ørsje Utby, vilde.utby@student.uib.no

FORMÅL

Formålet med prosjektet er å undersøke livssynåpen gravferdseremoni med fokus på seremonien form og innhold.

UTVALG OG REKRUTTERING

Utvalget består av seremoniledere, samt etterlatte av avdøde som har valgt livssynåpen seremoni, og rekrutteres via gravferdsagent(er) ved de(t) aktuelle byrået. Personvernombudet forutsetter at forespørselen rettes på en måte som ivaretar utvalgets frivillighet, og legger til grunn at det utvises hensyn til at de etterlatte befinner seg i en svært sårbar situasjon når de kontaktes med forespørsel om deltakelse.

INFORMASJON OG SAMTYKKE

Utvalget får skriftlig informasjon om prosjektet og samtykker til deltakelse. Vår vurdering er at informasjonsskrivene er godt utformet. Vi ber deg imidlertid om å omformulere fristen for å trekke seg. Utvalget skal kunne trekke seg så lenge informasjonen om dem ikke har blitt anonymisert eller publisert i den endelige oppgaven. Din formulering vil innebære at utvalget mister sin rett til å trekke tilbake samtykket.

METODE FOR DATAINNSAMLING

Datainnsamling skjer via intervjuer og observasjon. Vi legger til grunn at observasjon av gravferd skjer på en hensynsfull måte, og kun etter de etterlattes samtykke. Vi minner om at registrering av personopplysninger under observasjon kun kan foretas etter samtykke fra de det gjelder.

TREDJEPERSONOPPLYSNINGER

Du har oppgitt at du skal registrere opplysninger om tredjepersoner i dette tilfellet avdøde. Døde personer faller utenfor virkeområdet til personopplysningsloven, og oppfattes derfor ikke som tredjepersoner i dette tilfellet. Merk likevel at i den grad personopplysninger fra døde personer sier noe om levende personer, må behandlingen skje med samtykke fra den levende personen.

INFORMASJONSSIKKERHET

Personvernombudet forutsetter at du behandler alle data i tråd med Universitetet i Bergen sine retningslinjer for datahåndtering og informasjonssikkerhet. Vi legger til grunn at bruk av mobil lagringsenhet er i samsvar med institusjonens retningslinjer.

PUBLISERING AV PERSONOPPLYSNINGER

Du har opplyst i meldeskjema at personopplysninger publiseres. Dette stemmer ikke med informasjonen gitt i informasjonsskrivet. Dersom du likevel skal publisere med personopplysninger, legger personvernombudet til grunn at du innhenter samtykke fra den enkelte informanten til publiseringen, og at hver enkelt informant får anledning til å lese og godkjenne sine opplysninger før publisering.

PROSJEKTLUTT OG ANONYMISERING

Prosjektlutt er oppgitt til 31.12.2019. Det fremgår av meldeskjema/informasjonsskriv at du vil anonymisere datamaterialet ved prosjektlutt. Anonymisering innebærer vanligvis å:

- slette direkte identifiserbare opplysninger som navn, fødselsnummer, koblingsnøkkel
- slette eller omskrive/gruppere indirekte identifiserbare opplysninger som bosted/arbeidssted, alder, kjønn
- slette lydopptak

For en utdypende beskrivelse av anonymisering av personopplysninger, se Datatilsynets veileder:

<https://www.datatilsynet.no/globalassets/global/regelverk-skjema/veiledere/anonymisering-veileder-041115.pdf>

VEDLEGG 6: INFORMASJONSSKRIV (OBSERVASJON)

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

”Livssynsåpen seremoni”

Bakgrunn og formål

Studien er en masteroppgave i kulturvitenskap som skrives ved Universitetet i Bergen. Livssynsåpen seremoni ved gravferd ble lansert av kulturdepartementet i 2012 og det er nå flere som ønsker å benytte seg av denne seremonitypen. Formålet med studien er å undersøke livssynsåpen gravferdsseremoni med fokus på seremoniens form og innhold. Jeg ønsker også å undersøke hvordan seremonitypen har utviklet seg som fenomen. For å undersøke livssynsåpen seremoni vil jeg gjennomføre intervju og observasjon.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Jeg ønsker å observere gravferdsseremonien. Dette vil innebære at jeg overværer gravferdsseremonien og i etterkant noterer mine observasjoner i en feltdagbok.

Hva skjer med informasjonen om seremonien?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt og vil bli aidentifisert. Det vil i masteroppgaven ikke refereres til navn eller stedsnavn. Prosjektet skal etter planen avsluttes i desember 2019. Alt materiale vil bli slettet når prosjektet avsluttes.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med Vilde Ørsje Utby, e-post: Vilde.Utby@student.uib.no. Veileder Tove Ingebjørg Fjell kan nås på: Tove.Fjell@uib.no.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD - Norsk senter for forskningsdata AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien «Livssynsåpen seremoni», utføres av student Vilde Ørsje Utby, og er villig til å delta

---

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

VEDLEGG 7: INFORMASJONSSKRIV (INTERVJU)

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

”Livssynsåpen seremoni”

Bakgrunn og formål

Studien er en masteroppgave i kulturvitenskap som skrives ved Universitetet i Bergen. Livssynsåpen seremoni ved gravferd ble lansert av kulturdepartementet i 2012 og det er nå flere som ønsker å benytte seg av denne seremonitypen. Formålet med studien er å undersøke livssynsåpen gravferdsseremoni med fokus på seremoniens form og innhold. Jeg ønsker også å undersøke hvordan seremonitypen har utviklet seg som fenomen. For å undersøke livssynsåpen seremoni vil jeg gjennomføre intervju og observasjon.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Jeg ønsker å intervju deg om livssynsåpen seremoni og spør deg om dette fordi du har erfaring med denne seremonitypen. Et intervju vil vanligvis vare i 1-1,5 time. Intervjuet vil bli tatt opp med lydopptaker. Det kan i oppgaven bli brukt direkte sitat fra intervjuet.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Det er kun jeg (studenten), veileder og eksamenskomité som vil ha tilgang til materialet. Utskrift og lydopptak vil bli lagret på en passordbeskyttet mappe på min datamaskin. Du vil i publikasjonen aidentifiseres, navn og stedsnavn vil derfor bli endret.

Prosjektet skal etter planen avsluttes i desember 2019. Personopplysninger, utskrift og lydopptak vil bli slettet når prosjektet avsluttes.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien. Du kan trekke deg uten å oppgi grunn.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med Vilde Ørsje Utby, e-post: Vilde.Utby@student.uib.no. Veileder Tove Ingebjørg Fjell kan nås på: Tove.Fjell@uib.no.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD - Norsk senter for forskningsdata AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien «Livssynsåpen seremoni», utføres av student Vilde Ørsje Utby, og er villig til å delta

---

(Signert av prosjektdeltaker, dato)